

162P22

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

Erem SARIKOCA

**ÇOK PARTİLİ SİYASAL YAŞAMIN BAŞLANGICINDAN GÜNÜMÜZE
TÜRKİYE'DE UYGULANAN SEÇİM SİSTEMLERİ VE TOPLUMSAL
ETKİLERİ**

DOKTORA TEZİ

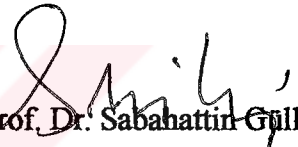
TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Sabahattin GÜLLÜLÜ

ERZURUM 2005

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma Sosyoloji Anabilim dalının Genel Sosyoloji ve Metodoloji Bilim dalında jürimiz tarafından Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Sabahattin Gullulu
Danışman Jüri

Prof. Dr. Hüseyin Akyüz

Jüri

Prof. Dr. Mustafa Yıldırım

Jüri

Doç. Dr. Mustafa Gündüz

Jüri

Yrd.Doç.Dr. Yıldız Akpolat

Jüri

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim elemanlarına aittir./....../2005

Prof. Dr. Vahdettin Başçı

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET	III
ABSTRACT.....	IV
ÖNSÖZ	V
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	5
1. SİYASET SOSYOLOJİSİ	5
İKİNCİ BÖLÜM.....	21
2. DEMOKRASİ VE GELİŞİMİ	21
2.1. Demokrasinin Tarihi Gelişimi	25
2.2. Günümüz Demokrasinin İlkeleri.....	45
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	51
3. SEÇİM SİSTEMLERİ	51
3.1. Çoğunluk Sistemleri.....	56
3.1.1. Tek İsimli Tek Turlu Çoğunluk Sistemi (Dar Bölge).....	56
3.1.2. Tek İsimli İki Turlu Çoğunluk Sistemi (Dar Bölge).....	59
3.1.3. Listeli Çoğunluk Sistemi (Geniş Bölge).....	61
3.1.4. Tercihli Tek Turlu Çoğunluk Sistemi (Alternatif Oy)	63
3.2. Nispi (Orantılı) Seçim Sistemleri.....	64
3.2.1. Listeli Nisbi Temsil Sistemleri	71
3.2.1.1. Tam Nispi Temsil Sistemi	71
3.2.1.2. Nispi Temsilin Saf Şekli ya da Ulusal Seçim Kotası.....	71
3.2.1.3. Ulusal Artık Sistemi.....	72
3.2.1.4. Değişmez Tek Sayılı Ulusal Artık Sistemi	73
3.2.2. Yaklaştırmalı Nispi Temsil Sistemi	74
3.2.2.1. En Yüksek Artık Sistemi	74
3.2.2.2. En Yüksek Ortalama Sistemi	76
3.2.2.3. d'Hont Sistemi	77
3.3. Devredilebilir Tek Oy Sistemi	78
3.4. Karma Seçim Sistemleri	81
3.5. Seçim Sistemlerinin Siyasal Yaşam Üzerindeki Etkileri.....	84
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	88
4. TÜRKİYE'DE SEÇİMLER VE SEÇİM SİSTEMLERİ	88
4.1 Osmanlı İmparatorluğunun Mirası.....	88
4.2. Türkiye'de Seçimler ve Seçim Sistemleri.....	102
4.2.1. Osmanlı İmparatorluğu I. Meşrutiyet Dönemi.....	102
4.2.2. Osmanlı İmparatorluğu II. Meşrutiyet Dönemi	108
4.3. Türkiye Cumhuriyeti.....	123
4.3.1. Bağımsızlık Savaşı ve Tek Parti Dönemi	123
4.3.2. Çok Partili Dönem	129
4.3.2.1. 1946 Seçimleri	133
4.3.2.2. 1950 Seçimleri	135
4.3.2.3. 1954 ve 1957 Seçimleri	139
4.3.2.4. 1961 Seçimleri	142
4.3.2.5. 1965 Seçimleri ve Milli Bakiye Denemesi	149

II

4.3.2.7. 1983 Seçimleri	161
4.3.2.8. 1987 ve 1991 Seçimleri	164
4.3.2.9. 1995 Seçimleri	167
4.3.2.10. 1999 Seçimleri	169
4.3.2.11. 2002 Seçimleri	173
SONUÇ	179
ÖZGEÇMİŞ	191

ÖZET
DOKTORA TEZİ
ÇOK PARTİLİ SİYASAL YAŞAMIN BAŞLANGICINDAN GÜNÜMÜZE
TÜRKİYE’DE UYGULANAN SEÇİM SİSTEMLERİ VE TOPLUMSAL
ETKİLERİ

DANIŞMAN

Jüri

Erem SARIKOCA
: Prof Dr. Sabahattin Güllülü
2005 – SAYFA 1192+V
: Prof. Dr. Hüseyin AKYÜZ
: Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
: Doç Dr. Mustafa GÜNDÜZ
: Yrd. Doç. Dr. Yıldız AKPOLAT

Demokrasi günümüzün vazgeçilmez yönetim ve yaşam biçimi olmaya devam etmektedir. Demokrasisi yönetiminin en belirleyici özelliği ise yönetme hakkına sahip olanların özgür ve adil seçimlerle yönetilenler tarafından belirlenmesidir. Bu belirlemede kullanılan seçim sistemleri uygulandıkları toplumun hem benimsediği demokrasi biçimini hem de sosyal ilişkiler sistemini saptamakta araştırmacılara önemli ipuçları vermektedir.

Biz “Çok Partili Siyasal Yaşamın Başlangıcından Günümüze Türkiye’de Uygulanan Seçim Sistemleri ve Toplumsal Etkileri” isimli dört bölümden oluşan bu çalışmamızda Türkiye’de uygulanan seçim sistemlerini incelemeye çalıştık.

Çalışmamızın birinci bölümünde sosyoloji ile siyaset arasındaki ilişki üzerinde durulmuştur. Siyaset sosyolojisinin gelişimi ve ilgi alanları bu bölümün konusunu oluşturmaktadır.

İkinci bölüm, demokrasinin Batı’da ortaya çıkışı ve gelişimini ana hatlarıyla ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bölümde özellikle demokrasinin içerisinde geliştiği tarihsel süreçler göz önünde bulundurulmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölüm demokrasilerde kullanılan seçim sistemlerinin özelliklerini ve birbirlerinden farklılıklarını açıklamayı amaçlamaktadır. Bu bölüm içerisinde, seçimlerde kullanılan seçim yöntemlerinin gelişimi ve uygulama amaçları tanımlanmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın son bölümü Osmanlı Devletinden başlayarak Türkiye Cumhuriyetinde devam eden ve özellikle çok partili siyasal yaşama geçilmesiyle birlikte daha da fazla önem taşımaya başlayan seçim sistemi uygulamalarına ayrılmıştır.

ABSTRACT
PHILOSOPHY OF DEGREE

**ELECTION SYSTEMS USED IN TURKEY FROM THE EARLY DAYS OF
MULTI-PARTY POLITICAL LIFE UP TO THE PRESENT AND THEIR
SOCIAL EFFECTS**

SUPERVISOR

Jury

Erem SARIKOCA

: Prof Dr. Sabahattin Güllülü

2005 – SAYFA 1192+V

: Prof. Dr. Hüseyin AKYÜZ

: Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

: Doç Dr. Mustafa GÜNDÜZ

: Yrd. Doç. Dr. Yıldız AKPOLAT

Democracy remains to be an indispensable form of government and life today. Now that it is the most determining feature of government, it requires the appointment of the rulers by the ruled through free and just elections. The election systems used in this procedure provide the researchers with important clues determining in the form of democracy adapted by the society in which they are used and the system of social relations.

In our study entitled “Election Systems Used in Turkey From the Early Days of Multi-Party Political Life Up to the Present and Their Social Effects”, which is composed of four chapters, we have attempted to analyze the election systems used in Turkey.

The first chapter of the study is concerned with the relation between sociology and politics. The development of political sociology and its fields of interest form the subject of this chapter.

The second chapter is intended to reveal the emergence and development of democracy in the West in outlines. This chapter also considers the historical processes in which democracy has developed.

The third chapters aims to explain the features of the election systems used democracies and their differences. This chapter is also intended to describe the development and usage ends of the election methods used in elections.

The last chapters is designed to the election system practices that began in the Otoman period and has continued in Turkish Republic and that has gained a lot more importance with the passage to the multi-party political life.

ÖNSÖZ

Günümüzün dünyasında Demokrasi vazgeçilmez yönetim biçimi olma iddiasını sürdürmektedir. Çağdaş toplumlarda demokrasinin gerçekleşmesinin birincil koşulu ise adil ve özgür seçimlerle yönetilenlerin yöneticileri belirleme hakkına sahip olmalarıdır. Bu sürecin gerçekleşmesini sağlayan yapılanmaya seçim sistemi adı verilmektedir.

Seçim sistemleri sadece seçimlerin düzenlenmesini sağlamakla kalmaz, aynı zamanda uygulandıkları toplumun yapısıyla ilişkili bazı özellikleri de bütynelerinde barındırırlar. Özellikle Batı toplumlarında seçim sistemlerinin gelişimi incelemek aynı zamanda bu toplumlardaki demokrasinin gelişiminin ve toplumsal yapının bu sürece etkilerinin ipuçlarını da belirlemeyi olanaklı kılar.

Türkiye’de de aynı süreci seçim sistemleri üzerinden izlemek olasıdır. Biz bu çalışmamızda Türkiye’de çok partili siyasal yaşama geçilmesiyle birlikte uygulanmaya başlayan seçim sistemleriyle Türkiye’nin demokrasi macerasının izlerini sürmeye çalıştık. Böyle bir çalışma aynı zamanda Türkiye ile Batı toplumları arasındaki demokrasinin gelişme sürecinde ve toplum yapılarında gözlenen farklılıkları da ortaya koymamıza yardımcı olacaktır kanaatindeyiz.

Bu konuda beni yönlendiren ve destekleyen sevgili hocam ve danışmanım Prof. Dr. Sabahattin Güllülü’ye, lisans, yüksek lisans ve doktora öğrencisi olma onuruna sahip olduğum değerli hocam Prof. Dr. Hüseyin Akyüz’e, çalışmam sırasında yardım ve desteklerini esirgemeyen bölüm arkadaşlarım Yrd. Doç. Dr. Yıldız Akpolat, Mevlüt Özben, Müjdat Avcı, Nuray Karaca ve Cumhur Aslan’a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Erem SARIKOCA

Erzurum 2005

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyetinin bir siyasal oluşum için kısa sayılabilecek 82 senelik bir geçmişi vardır. Ancak Cumhuriyet rejiminin yüzleşmesi gereken sorunların pek çoğunun kökeni bu tarihten çok daha eskilere uzanmaktadır. Benzer bir biçimde devletin ve yönetimlerin bu sorunlarla yüzleşme-başa çıkma yöntemi de Cumhuriyet rejiminden önce denenmiş siyasal yaklaşımlara ve gelenekselleşmiş modellere dayanmaktadır. Daha açık bir şekilde belirtmemiz gerekirse, Türkiye Cumhuriyetinin karşılaştığı sorunların pek çoğu Osmanlı Devletinin de sorunlarından ya da bu dönemde gelişmeye başlayan-ortaya çıkan sorunların uzantılarından oluşmaktadır. Türkiye Cumhuriyetinde toplumun devletten temel beklentilerini oluşturan koruyuculuk, hemen her soruna devletin çözüm bulmasını bekleme alışkanlığı, “devlet kapısı”nı ekonomik geçimi sağlamanın en kolay yolu olarak görme anlayışının kökenleri de tarihi koşullara bağlıdır. Toplumun büyük bir kesiminde kolayca belirlenebilen neredeyse kayıtsız, sorgulamadan boyun eğme alışkanlığı, sıradan vatandaşlar açısından otoriteyi simgeleyen sembollere karşı duyulan ve gösterilen saygı gibi pek çok toplumsal özellik de sadece cumhuriyet rejiminin değil, toplumun tarihsel beklentilerinin ve geçmişinin izlerini taşımaktadır.

Hiç kuşkusuz geçirdiği tarihsel süreç içerisinde içinde bulunduğu zaman diliminin aktif oyuncusu olan bütün toplumlar için bugünün içerisinde dünün yaşaması ya da dünün etkilerini bugüne taşınması söz konusudur. Geçmişin, toplumların geleceğinin şekillenmesinde önemli bir etkiye sahip olduğu da tartışılmaz. Ancak bu etki her toplumda aynı biçimde yaşanmaz. Genellikle geçmişinde dünya siyasetinde yerel ya da küresel ölçekte etkinlik ve liderlik gücü bulunan toplumlarda geçmişin etkilerini daha fazla hissetmek mümkündür. Öte yandan her toplum kendi tarihi içerisinde tek ve biricik bir geçmişe sahiptir ve her bir toplumun kendi deneyimleri ve hatıraları bir diğerinden farklı özellikler gösterir. Buna karşın bazı ortak özellikleri bulunan toplumları bir arada gruplandırmak olasılığı vardır. Aynı toplumsal özellikleri, ortak tarihsel geçmişi, aynı coğrafyayı ve kültürel özellikleri paylaşan toplumları bir arada sınıflandırabiliriz. Bu açıdan yaklaştığımızda Türkiye tarihsel ve kültürel

kimliğiyle karşımıza bir sorun çıkarmaktadır. Türkiye'yi dışarıda bırakarak bir Avrupa Tarihi yazmak olası değildir. Türkiye'nin Avrupa'nın kendisine en uzak olan ülkelerinin tarihinde bile dolaylı ya da dolaysız olarak oynamış olduğu bir rol kesinlikle vardır. Coğrafi olarak da Türkiye uzun zaman Avrupa coğrafyasının önemli bir kısmı üzerinde egemen olmuştur. Bu gün de Hem Avrupa hem de Asya kıtaları üzerinde toprağı bulunan az sayıda ülkeden birisi Türkiye'dir. Bütün bunlar Türkiye'yi bir "Batı toplumu" olarak tanımlamak için yeterli midir? Öte yandan Türkiye "Batı Toplumu" olarak sınıflanan toplumsal gruplaşmanın önemli etkenlerinden birisi olan kültürel ögenin, özellikle de tarih içerisinde temel belirleyicilerden birisi olan din ortaklığının dışında kalmaktadır. Bu durum beraberinde kültürel tabanda da bazı farklılıkları getirmektedir. Diğer taraftan Türkiye Ortadoğu ve Yakın Asya toplumlarının bir kısmıyla da aynı ortak tarihi paylaşmaktadır. Bu paylaşım, aynı zamanda yukarıda önemine değindiğimiz dinsel yapıyı da kapsamaktadır. Üstelik Türkiye asırlar boyu bu toplumların Batı'ya karşı savunulması işlevini de üstlenmiş, Batı sömürgeciliğine karşı Doğu'yu korumuştur. Ama Türkiye'yi sadece bir İslam ya da Ortadoğu Toplumu olarak görmek de hatalı olacaktır. Türkiye, bu toplumlarla paylaştığı bütün bu ortak özelliklere karşın kendisine geçmişinden beri belirlediği yön, siyasal yönetim biçimi tercihi, toplumsal dinamikleri ve ortak olduğu uygarlık ölçütleri açısından kesinlikle farklılaşmaktadır.

Türkiye'yi diğer İslam ve Ortadoğu toplumlarından ayıran özelliklerin başında siyasal sistem tercihi gelmektedir. Türkiye, Osmanlı Devletinden başlamak üzere yüzünü Batıya çevirmiş, Osmanlı Devletinin tarih sahnesinden çekilmesinden sonra ise yönetim biçimi olarak laik ve demokratik cumhuriyet yönetimini benimsemiştir. Bu tercih o kadar net ve açıktır ki ülkenin önemli bir kısmının işgal altında olduğu ölüm kalım mücadelesi sırasında bile meclis egemenliği ilkesinden taviz verilmemiştir. Çok partili siyasal yaşama geçilmesinden sonra belirli dönemlerde gerçekleşen askeri müdahaleler sonrasında da kısa bir zaman zarfında tekrar demokratik yönetim modeline dönülmesi ve bu anlayıştan asla vazgeçilmemesi de demokrasi yönetimine toplumun ve devletin bağlılığının açık bir işaretidir.

Demokrasi yönetiminin en kısa tanımlaması, yönetilenlerin yöneticileri kendi iradeleri ile belirleyebilmeleridir. Bu söylem akla hemen seçme eylemini getirmektedir. Gerçekten de demokrasilerde en önemli özelliklerden birisi özgür ve adil seçimlerin gerçekleştirilmesidir. Seçim sistemleri, bu amacın gerçekleştirilebilmesi için hazırlanmışlardır. Seçimlerin amacına uygun olarak gerçekleştirilebilmesi için pek çok önlem alınmış ve düzenleme yapılmıştır. Batı toplumlarının her birisi kendi toplumsal özelliklerine uyan seçim sistemleri geliştirmişler ya da kendilerine uygun bir seçim modelini benimsemişlerdir. Farklı seçim sistemlerini benimsemelerine karşılık Batı Toplumlarında ortak olan nokta, seçim sisteminin oluşturulmasında toplumdan gelen baskıların, toplumsal yapının, toplumu oluşturan sosyal sınıfların, bunların siyasal örgütlenmelerinin ve siyasal partilerin önemli rol oynamasıdır. Bu yüzden bir Batı Toplumunda uygulanan seçim sisteminden yola çıkılarak bu toplumun tarihsel özellikleri, siyasal ve toplumsal gelişimi hakkında bilgi edinmek mümkündür.

Ancak Türkiye söz konusu olduğunda ortaya çıkan tablo bu kadar açık değildir. Türkiye, kendine özgü koşullardan dolayı bu anlamda Batı toplumlarından farklılık göstermektedir. Bu yüzden biz bu çalışmamızda Batı Toplamlarıyla Türkiye arasındaki farklılığı seçim sistemleri ve bunların uygulanması noktası üzerinden vurgulamayı amaçlamaktayız. Türkiye’de uygulanan seçim sistemleri ve seçim uygulamaları üzerine yapılacak bir çalışmanın toplumumuzun Batı’ya yönelme isteğinin ve buna karşın Batı’dan farklılığının açık bir göstergesi olacağını düşünmekteyiz. Bu isteğin ve farklılığın temel belirleyicileri olarak da;

a) Türkiye’de demokrasi ve seçim kanunlarının Batı’da olduğu gibi kendi toplumsal koşullarının ve tarihsel-toplumsal gelişiminin doğal bir sonucu olarak toplumsal yapının baskısı ve çabası sonucu değil, üst yapının toplum için en iyisinin bu olduğuna karar vermesi sonucu gerçekleştiğini,

b) Bu durumun olağan bir sonucu olarak seçimlerde kullanılacak temel ilkenin (temsilde adalet ya da yönetimde istikrar) belirlenmesinin Batı Toplamlarında olduğu gibi toplumsal bir uzlaşım sonucunda ve siyasal partiler tarafından değil, bürokratlar ve yönetim mekanizmaları tarafından belirlenmesini,

c) Bu farklılıklara karşılık demokrasinin kesintiye uğradığı durumlarda bu kesintinin kısa zamanda yerini tekrar demokratik sistemin normal akışına bırakmasını ve en kısa sürede tekrar seçimlerin gerçekleştirilmesini, görmekteyiz.

Bu önermelerin gerçekliğinin sınanması ancak tarihsel yaklaşımın benimsenmesi ile mümkün olabilir. Bu yüzden Türkiye'nin demokrasi deneyiminin seçim sistemleri açısından tarihsel süreçte incelenmesi zorunludur. Öte yandan demokratik toplumlarda uygulanan seçim sistemlerinin özelliklerinin belirlenmesi ve Batı Toplumlarında demokrasinin gelişiminin koşullarının kısa bir özetinin yapılması Türkiye'deki gelişmeler ile Batı arasındaki farklılıkları vurgulamak açısından gerekli görülmüştür. Türkiye'de ve Batı'da demokrasi ve seçim sistemleri açıklanmaya çalışılırken elde edilen veriler öne çıkarılmış, öne sürdüğümüz önermelerin değerlendirilmesi sonuç bölümüne bırakılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SİYASET SOSYOLOJİSİ

Sosyolojinin bir düşünce biçimi olarak uzun bir geçmişi, ama bir bilim olarak nispeten kısa bir tarihi vardır. Sosyoloji biliminin başlangıç tarihi olarak genellikle Auguste Comte'un (1798–1857) “pozitif felsefe” derslerine başlaması gösterilmekle birlikte toplum Bilim'in kurucusunun kim olduğu konusunda farklı fikirler söz konusudur. Örneğin Fransız sosyolog Raymond Aron'a göre, eğer sosyoloji, toplumsal olduğu gibi bilimsel olarak tanımlamak diye anlaşılırsa, gerçek kurucu olarak Comte yerine Montesquieu' kabullenmek daha gerçekçi olacaktır.¹ Benzer öncüllerle bu bilimin kurucusunun Batılı değil de Doğu dünyasından olduğuna ilişkin yaklaşımlar da vardır. Örneğin yeni bir bilim (Ümran Bilimi) kurduğunu ve bu bilimin amacının toplumu anlayıp açıklamak olduğunu öne süren İbn Haldun da bu anlamda toplum bilim anlayışının gerçek kurucusu sayılabilir.²

Bu tür kabullenmeler doğru sayılsa bile tartışılmayan şey toplumu anlayıp açıklamayı amaçlayan bilim anlayışını adlandıranın Auguste Comte olduğudur. Comte'un kullandığı “sosyoloji” terimi uluslar arası alanda kabul görmüş ve tüm dünyada kullanılmıştır. Comte çalışmalarının ilk evrelerinde oluşturacağı bilimin adını kendisinden önce toplumsal olay ve olguları araştıran Saint-Simon'un kullandığı gibi “toplumsal fizik” koymak istemiş, ancak Belçikalı matematikçi Quetelet'in aynı kavramı ahlak olaylarını istatistiki olarak ele alan bir çalışmada kullanmasından dolayı “sosyoloji” sözcüğünü yeğlemiştir.³

Comte tarafından toplumu doğa bilimlerinin ilke ve yöntemlerine göre anlayıp açıklamayı amaçlayan sosyoloji, on sekizinci yüzyılın bireyci düşüncesinin geliştirdiği ‘negatif’ felsefeyi hedef almış bir eleştiri anlayışının sonucudur.⁴ Comte'un sosyoloji ile gerçekleştirmek istediği şey, ekonomik,

¹ Raymond Aron, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, çev: Korkmaz Alemdar, Bilgi Yayınevi, üçüncü basım, Ankara, 1994, s: 22.

² Eyüp Kemerlioğlu, *Bilgi Sosyolojisinde Temel Görüşler*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 1992, s: 29.

³ Maurice Duverger, *Siyaset Sosyolojisi*, çev: Şirin Tekeli, Varlık Yayınları, İstanbul, s:9.

⁴ Alan Swingewood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, çev: Osman Akinhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998, s: 61.

toplumsal ve düşünsel gereklilikler yüzünden farklılaşan, neredeyse anarşi içerisinde bulunan toplumun yeniden örgütlenmesini sağlamaktır. Toplumun yeniden örgütlenmesi ise ancak doğa bilimleri örneğine göre tasarlanmış bir toplumsal bilimin toplumun işleyiş kurallarını, aynı doğa bilimleri örneğinde olduğu gibi, bulup açıklaması ile gerçekleşebilir.

Auguste Comte'un düşündüğü sosyoloji bilimi on sekizinci yüzyılın genel kabul gören sosyal bilim anlayışını bünyesinde barındırmaktadır. Bu anlayışa göre sosyal bilim bir bütün oluşturur. Eğer toplumsal yaşamın doğa bilimlerindeki gibi genel geçer yasaları varsa, bu yasalar toplumsal yaşamın tümü için geçerlidir ve bunları bulup açıklamak, ortaya çıkarmak tek bir sosyal bilimin görevidir. Bu durumda daha önceki dönemlerde tüm toplumsal olayların açıklanması denemeleri nasıl felsefenin çatısı altında toplanıyorsa bundan sonraki açıklamalar da toplumsal bilim şemsiyesi altında bir bütünlük içerisinde yapılmalıdır. Yani Comte'un düşündüğü sosyoloji bilimi toplumun tarihsel gelişiminin yasalarını ortaya koyarken bir yandan da toplumu bir bütün olarak inceleyecektir. Belki de bu yüzden Comte "filozoflar arasında bir sosyolog, sosyologlar arasında bir filozof"⁵ olarak tanımlanmıştır.

Comte'un düşüncesine göre sosyoloji iki temel inceleme alanından oluşur; toplumsal statik ve toplumsal dinamik. Toplumsal statik toplumların temel düzenini, işleyişini ortaya koyarken toplumsal dinamik bu temel düzenin o ana kadar geçirdiği değişimleri açıklamayı amaçlar.⁶ Bu iki anlayış birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Comte toplumsal statik açıklarken de sosyoloji biliminin bütünsel yanına vurgu yapmaktadır. Comte'a göre toplum canlı bir organizmaya benzemektedir. Nasıl ki biyoloji bilimi canlı bir organizmayı incelerken bu organizmanın bir parçası olan her hangi bir organı tek başına, bağlı olduğu bütünü göz önüne almadan inceleyemezse aynı şekilde sosyoloji bilimi için de her hangi bir toplumsal yapıyı, örneğin devleti ya da siyaseti, bir toplumsal bütünün içerisine koymadan incelemek de benzer biçimde mümkün değildir.⁷

Sosyolojinin kurucusu sayılan Auguste Comte'un bütüncü toplum bilim yaklaşımı, günümüzde bir tür toplum felsefesi olarak tanımlanıp eleştirilse bile,

⁵ Raymond Aron, a.g.e., s: 84.

⁶ A.g.e., s: 78.

⁷ A.g.e., s: 76.

geçmişte uzun bir dönem etkinliğini devam ettirmiştir. Fakat bu yaklaşımı yalnızca Comte ile sınırlamak, sadece ona özgü olduğunu var saymak yanlış olacaktır. Sosyolojinin kurulup gelişmesi döneminde başta Emile Durkheim, Max Weber ve Karl Marx olmak üzere pek çok sosyolog ve sosyal bilimci aynı yaklaşımı benimseyip çalışmalarında kullanmıştır.

Bütüncü sosyal bilim anlayışına karşı sosyal bilimlerde kullanılan bir başka yaklaşım ise tekilci sosyal bilim anlayışıdır.⁸ Özellikle on dokuzuncu yüzyılın sonu ile yirminci yüzyılın başların da gelişmeye başlayan bu anlayış sosyal bilimlerde uzmanlaşma ve iş bölümünü beraberinde getirmektedir. Sosyolojinin doğup gelişmesine doğa bilimlerini örnek almasına benzer bir şekilde sosyal bilimlerdeki uzmanlaşma da kendisine yine doğa bilimlerindeki gelişmeleri rehber seçmiştir. Doğa bilimlerinde on sekizinci yüzyıldan başlayarak giderek artan bir biçimde bilimlerde ayrışma ve uzmanlaşma gelişmeye başlamıştır. Aynı bilim dalı içerisindeki ayrışma ve uzmanlaşmanın bütünü parçalara bölerek kavranmasını ve denetim altına alınmasını kolaylaştıracağı anlayışı doğa bilimlerinde giderek güçlenen bir yaklaşım haline gelmiştir.

Doğa bilimlerdeki benzer bir şekilde bütün sosyal bilimlerde de bir ayrışma ve uzmanlaşma özellikle yirminci yüzyılın başlarında ortaya çıkıp gelişmiştir. Toplumun parçalara bölünerek tanımlanması anlayışı, ortaya çıkmasından bu yana kendisine gittikçe artan sayıda yandaş bulmaya başlamıştır. “Siyaset sosyolojisi” ya da “politik sosyoloji” anlayışı yukarıda kısaca söz ettiğimiz “tekilci” sosyal bilim yaklaşımının ortaya koyduğu sosyolojik araştırma alanlarından sadece birisini oluşturmaktadır.⁹

Sosyal bilimlerde gözlenen yaklaşım farklılaşmaları günümüzde de devam etmektedir. Bilimde, hele de sosyal bilimlerde aşırı uzmanlaşmanın artmasına karşılık olarak yöneltilen eleştiriler gittikçe daha kuvvetli bir hal almaktadır. Fransa’da tarih biliminde önemli bir yaklaşım geliştiren Annales ekolü bu yöndeki eleştirileri ve çözüm önerilerini ilk dile getiren sosyal bilimcilerden oluşmaktadır. Toplumu ve toplumun geçmişini kavramak için sosyal bilimlerdeki tüm sınırları yıkmak ve suni ayrımları ortadan kaldırmaktan yana olan Annales ekolünün

⁸ Ali Yaşar Sarıbay, *Siyasal Sosyoloji*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992, s: 16.

⁹ Ali Yaşar Sarıbay, *a.g.e.*, s: 16.

tarihçileri bütünselik bir sosyal bilim anlayışını savunmaktadırlar.¹⁰ Bütünselik bir sosyal bilim içerisinde tüm sosyal bilimlerin ortak bir çatı altında yapacakları çalışmaların başlangıç noktasında sosyolojinin diğer tüm sosyal bilimlerle iç içe oluşu temel yapı taşını oluşturacaktır. Bu anlayışın başarısının kilit taşı ise tarihle sosyolojinin ortak çabalarının gelişmesinde bulunmaktadır. Eğer bu gerçekleştirilebilirse sosyoloji geleceğin hümanist bilimi haline gelmeyi başarabilecektir.¹¹

Sosyolojinin geleceğinin ne olacağı üzerinde yapılan tartışmalar süre gelmeye devam etmektedir. Günümüzde hala varlığını sürdüren hakim anlayış ise, ortaya çıktığı günden bu yana etkisi azalmaya devam etmekle birlikte, uzmanlaşmaya dayalı bir sosyal bilim düşüncesinde odaklanmaktadır.

Siyaset sosyolojisi geçmişten günümüze gelen bu anlayışın bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak hemen belirtmemiz gerekir ki siyaset ile toplum arasındaki etkileşimi anlamaya çalışmak modern bilim anlayışıyla ortaya çıkan yeni bir süreç değildir. Aksine sosyoloji biliminin gelişiminde olduğu gibi siyaset sosyolojisi de eski çağlardan başlayarak toplum/siyaset felsefesi içerisinde bir bilgi alanı, hem de özel ilgi gören bir bilgi alanı olarak varlığını sürdürmüştür. Bu bağlamda siyaset sosyolojisinin temellerini antik dönem Yunan felsefesi içerisinde de bulabiliriz. Antik düşüncenin en önde gelen filozoflarından birisi olan Platon'un belki de en bilinen çalışması ideal kent devletinin nasıl olması gerektiğini tartıştığı "Devlet" adlı eseridir.¹² Platon bu eserinde tartışmasını sadece siyasal örgütlenme biçimi olarak devletle sınırlı tutmaz, aynı zamanda ideal toplum yapılanmasını, doğruluk problemini, toplumda kadının yerini, hatta yaşam sonrasını da ele alır. Ama Platon tüm bu konuları ustaca devletin, yani toplumun siyasal örgütlenmesinin nasıl olması gerektiği sorununa bağlamayı başarmıştır. Gerçi Platon bu çalışmasında günümüz bilimsel anlayışından oldukça uzak bir yöntem anlayışı benimsemiştir. O'nun yapmaya çalıştığı toplum-devlet ilişkisinin, devletin toplumsal yaşamdaki yerinin ne olduğunu anlamaya çalışmak,

¹⁰ Ümit Meriç Yazan, "Braudel'e Göre Tarih ve Sosyoloji", **Tarih ve Sosyoloji Seminerleri**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1990, s: 104.

¹¹ Sabahattin Güllülü, "Sosyoloji Çalışmalarında Tarihsel Boyutun Gerekliliği", **Tarih ve Sosyoloji Seminerleri**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1990, s: 138.

¹² Eflatun, **Devlet**, çev: Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz, Remzi Kitabevi, beşinci basım, İstanbul, 1985, s: 15.

yani var olan durumu ve bunun nedenlerini tartışmak değildir, aksine Platon neyin olması gerektiği sorunu üzerinde durmayı tercih etmiştir. Platon'un çalışmasını özel kılan temel niteliği sadece toplum-devlet ilişkisi üzerine yapılan ilk çalışma olması değildir, devletin aynı zamanda siyasal örgütlenmenin sadece korku, inanç, zorbalık, yaradılıştandık ya da tanrısallığın doğal sonucu olarak değil bunların dışında akılcılığın, kurallı düşüncenin yasalara bağlanabilen nesnesi olabileceğinin vurgusunu yapmış olmasıdır.¹³ Aklın toplumsal ve siyasal ilişkileri açıklamakta kullanılabileceğini gösteren bu yaklaşım Platon'un sosyolojiye ve siyaset sosyolojisine yaptığı en büyük katkı olarak düşünülebilir.

Platon'dan sonra siyaset sosyolojisine/bilimine katkı yapan ikinci isim olarak akla hemen Aristoteles'in gelmesine şaşırmmamak gerekir. Bu iki büyük filozofun benzer konulardaki fikirlerini karşılaştırmak toplumsal bilimlerde neredeyse bir gelenek haline gelmiş gibidir. Aristo'nun görüşleri siyaset sosyolojisi açısından önemli öncülleri içerisinde barındırır. Örneğin Aristo demokrasinin ne olduğu gibi demokrasiyle oligarşinin birbirinden farklılığı üzerinde durmayı da gerekli görmektedir.¹⁴ Ayrıca Aristo'nun günümüze kadar gelen önemli düşüncelerinden birisi de siyasal istikrar ve toplumsal düzenin devamı açısından orta sınıflara verdiği önemdir.¹⁵ Bu düşünceler modern siyaset sosyolojisinin de ilgilendiği konularla örtüştükleri için güncelliklerini korumaktadırlar. Ama Aristo ile modern siyaset sosyolojisi arasında önemli bir fark vardır; Aristo'nun yaklaşımında toplumsal olanla siyasal olan arasında bir ayrım bulunmamaktadır.¹⁶ Böyle bir ayrımın belirebilmesi için öncelikle modern devlet düşüncesinin gelişmesi gereklidir. Ama Aristo'nun düşüncelerinin özellikle ortaçağ Hristiyan düşüncesi içerisindeki belirleyiciliği göz önüne alındığında siyaset sosyolojisinin öncülleri/kurucuları arasında anılmayı hak ettiği açıktır.

Aristo'nun düşünceleri skolastik felsefeyi ve onu takip eden tüm ortaçağ düşüncesini etkilemiştir. Bu tarihsel dönem boyunca siyaset sosyolojisine öncü olabilecek pek çok düşünürden ve fikirden söz etmek olasıdır. Ortaçağ batı

¹³ William Ebnstein, *Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri*, çev: İsmet Özel, Şule Yayınları, üçüncü baskı, İstanbul, 2003, s: 17.

¹⁴ Aristoteles, *Politika*, çev: Mete Tunçay, Remzi Kitapevi, ikinci basım, İstanbul, 1983, s: 113.

¹⁵ Aristoteles, *a.g.e.*, s: 127.

¹⁶ W.G. Runciman, *Toplumsal Bilim ve Siyaset Kuramı*, çev: Erol Mutlu, Teori Yayınları, Ankara, 1986, s: 19.

düşüncesi içerisinde uzun bir süre devlet ile diğer toplumsal kurumlar arasındaki ilişkiler tartışılmaya devam etmiştir. Bu dönemin tartışma konuları devlet ile din arasındaki ilişki, hükümdarlık haklarının kökenleri, Papalık ile krallıklar arasındaki hiyerarşi ve güç sorunları üzerinde odaklanmıştır.¹⁷

Aynı zaman dilimi içerisinde doğu düşüncesinde de antik Yunan filozoflarının etkilerinin izini sürmek olasıdır. Özellikle İslamiyet'in gelişme sürecinde Yunanca eski eserlerin Arapça'ya çevrilmesiyle başlayan hızlı bir düşünsel gelişim gözlenmektedir. Bu dönemde Ortadoğu, Kuzey Afrika ve İspanya'da Endülüs birer kültür merkezi haline gelmişlerdir. İslam düşüncesi içerisinde de batı düşüncesinde olduğu gibi tanrı ve yönetim arasında ilişki ve etkileşim tartışılan konular arasında yer almaktadır. Çeşitli İslam düşünürlerinin siyaset ve devlet ile ilgili değişik düşünceleri bulunmakla beraber siyasal yaşam ile ilişkili ilk önemli çalışma Türk bilgini Farabi'ye aittir. Farabi "Medinet-ül Fazıla" adlı eserinde Platon'un filozoflar yönetimindeki seçkin devletiyle İslam dininin kurallarını bağdaştırmaya çalışmıştır.¹⁸ Bu dönemde İslam düşüncesinde de siyasal alan ile ilişkili problem batı düşüncesindeki problemle aynıdır; iktidarın kaynağı nedir? Doğu düşüncesi genel olarak İslamiyet'in doğuşundan çok önce devletin kökeninin tanrısal olduğunu benimsemiş olduğu için bu sorun İslam düşüncesinde daha rahat çözümlenebilecektir. Doğu toplumları, Uzak Doğuda Japonya ve Çin'den başlayarak Anadolu'ya ulaşıncaya kadar geniş bir coğrafyada devletin tanrısallığını ve hükümdarın tanrılığını ya da tanrı ile akrabalığını kabullenmişlerdir. Bunun temel nedeninin tarımsal üretimin ve bu üretimin gerektirdiği koşulların gelişmesi olduğu düşünülmektedir.¹⁹ Tarımın gelişmesi beraberinde iklim koşullarına avcı/toplayıcı yaşamdan daha çok bağımlılık getirmiş ve bu bağımlılık nedeniyle insanlar tek başlarına başaramayacakları işleri gerçekleştirebilmek için örgütlü bir toplum yapısına gereksinim duymuşlardır.²⁰ Üretimin sağlanması ve elde edilen ürünün korunması için devlete/örgütlü topluma gereksinim duyulması, bir başka deyişle yaşamın devamı için devletin

¹⁷ William Ebenstein, a.g.e., s: 94.

¹⁸ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s: 82.

¹⁹ C. Northcote Parkinson, *Siyasal Düşüncenin Evrimi*, çev: Mehmet Harmanlı, Remzi Kitabevi, ikinci basım, İstanbul, 1984, s: 30-31.

²⁰ Baykan Sezer, *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları, İstanbul, 1979, s: 33.

zorunluluğu doğu toplumlarında devletin kutsanmasını beraberinde getirmiştir. Böylesi bir gelenek üzerinde yetişen İslam düşünürlerinin yapması gereken devletin kutsallığı anlayışını İslam dininin kurallarıyla uyumlu hale getirmekten ibarettir. Devlet doğuda var olmanın ön koşulu gibi algılandığı için devletin meşruiyeti doğu düşüncesinde batı felsefesinde olduğu kadar önemli bir tartışma konusu olmamıştır.

Doğu düşüncesinde siyaset sosyolojisine çekirdek oluşturabilecek düşünceleri siyasetnamelerde görmekteyiz. Siyasetnameler, ortaçağ İslam devletlerinde hükümdarlara ve devlet adamlarına yönetim konusunda bilgi veren, adaletli yönetimin yollarını öğreten ve ideal yönetimi tanımlayan yapıtlardır. Siyasetnamelerin en ünlüleri olarak başta Nizamülmülk'ün "Siyasetname"si, Gazali'nin "Nasihat ül-mülük" adlı eseri, İbni Sina'nın "Kitab üs-siyase"si ve Yusuf Has Hacib'in "Kutadgu Bilig"adlı çalışması sayılabilir. Bu çalışmalar arasında özellikle "Kutadgu Bilig" yani 'kutluluk veren bilgi' ilk kapsamlı, büyük hacimli Türkçe eser olarak karşımıza çıkmaktadır.²¹ Doğu düşüncesinde siyaset sosyolojisine öncülük ettiği iddia edilebilecek bir diğer çalışma da İbn-i Haldun'un eseri "Mukaddime"dir. Mukaddime aslında İbn-i Haldun'un yazdığı geniş çaplı bir tarih kitabının giriş ve ilk bölümlerinden oluşmaktadır. İbn-i Haldun bu çalışmasında konusu toplumu anlayıp açıklamak olan 'Umran Bilimi' adlı yeni bir bilim kurduğunu öne sürmektedir. İbn-i Haldun toplumsal yaşamın kendine özgü bir doğası ve kanunları olduğu fikrine sahiptir. Bu durumda O'nun kurduğu umran biliminin amacı bu kanunları bulup ortaya çıkarmak, onların işleyişlerini ve ortaya çıkardıkları sonuçları incelemektir.²² İbn-i Haldun bu çaba içerisinde devlet ve yönetim sorunları üzerinde de durmak gerekliliğini hissetmiştir. Devlette yönetim ve hükümdar soyunun değişmesi, iktidarın devamı için güç kullanılması zorunluluğu ve O'nun 'asabiye' olarak adlandırdığı bir tür kabile/aile dayanışmasının iktidar üzerindeki etkileri başlıca araştırma konuları olmuştur. İbn-i Haldun gerek eserinde ele aldığı konuların benzerliği, gerekse

²¹ Hüseyin Akyüz, *Kutadgu Bilig'de Sosyo-Pedagojik ve Siyasal Söylem*, Eser Ofset, Erzurum, 2002, s:23.

²² İbn Haldun, *Mukaddime*, çev: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, ikinci baskı, İstanbul, 1988, s: 145-146.

yaşam öykülerinin ve yaşama ilişkin ilkelerinin benzerliği nedeniyle batı düşüncesinde sıklıkla Machiavelli ile karşılaştırılmıştır.²³

Batı düşüncesinde siyasal alanda önemli düşünürlerden birisi olarak kabul edilen Machiavelli'nin "Prens" adlı eseri de aslında bir siyasetname olarak kabul edilebilir özelliklere sahiptir. "Prens" bir hükümdarın iktidarı elde etmek ve elde tutmak için yapması gerekenlerin sıralandığı bir nasihat kitabı niteliği taşımaktadır.²⁴ Machiavelli'nin çalışmasını benzerlerinden ayıran ve ona özel bir önem verilmesini sağlayan temel özelliği, siyasi iktidarı ilk defa bir araç olarak görmekten vazgeçip başlı başına bir amaç olarak algılayan bir çalışma olmasında yatmaktadır. Daha önce gerek batı gerekse doğu düşünce geleneği içerisinde yapılan bütün benzeri çalışmalarda devlet ve iktidar adaletin gerçekleştirilmesi, daha iyi bir yaşamın sağlanması, refahın artırılması, özgürlüğün elde edilmesi ya da tanrının dilek ve emirlerinin dünya üzerinde gerçekleştirilmesinin bir aracı olarak değerlendirilmiş ve bunların sağlanması için nasıl bir yönetim uygulanması gerektiği üzerinde çalışılmıştır. Oysa Machiavelli devletin bir araç olduğunu kabullenmez. Çağdaş ve öncüllerinden daha gerçekçi olarak O, devleti elde edilmesi ve elde tutulması gereken bir amaç olarak görür. O'nun çalışmasının amacı iktidarı ele geçirip koruyacak araçların neler olduğu üzerinde odaklanmaktadır.²⁵ Machiavelli'nin en büyük etkisi devleti ve siyasal gücü doğruluktan, ahlaktan, dinden ve metafizikten ayırması ve siyasal kurumu diğer herhangi bir kaynaktan ayırarak kendini var eden bir değerler sistemi olarak tanımlamasından kaynaklanmaktadır. Bu kendine özgü değerler sistemi içerisinde devlet/iktidar kendi amaçlarına ulaşmak için her türlü aracı kullanmakta serbesttir. Devletin varlığı iktidarın elde edilmesi ya da devamı için her türlü toplumsal yasa rahatlıkla çığnenebilir, değiştirilebilir ya da göz ardı edilebilir. Machiavelli'ye göre amaçlar araçları meşru kılar.

Machiavelli'nin pratik ve faydacı devlet anlayışı gerek oluşturulduğu dönemde gerekse daha sonraları toplumsal değerler sisteminin tüm değerlerini ret ettiği için yoğun eleştirilere maruz kalmıştır. Belki de bu nedenden dolayı Machiavelli'den sonra gelen düşünürler bu derece gerçekçi ve açık düşünceler öne

²³ İbn Haldun, a.g.e., s: 151.

²⁴ Machiavelli, *Hükümdar*, çev: Mehmet Özay, Şule Yayınları, İstanbul, 1997, s: 26.

²⁵ William Ebenstein, a.g.e., s: 167.

sürmekteyse eski yöntemle dönersek daha iyi olana ulaşmak için öğütler vermeye devam etmişlerdir.

Siyaset sosyolojisinin gelişimi açısından adı anılması gereken iki düşünür ise Tocoqueville ve Montesquieu'dur. Montesquieu farklı yönetim biçimlerini sınıflama çabası içerisine girmiştir. Bunu yaparken aynı zamanda farklı yönetim biçimlerine nelerin yol açtığı üzerinde de durmaya çalışmıştır. Montesquieu'nun belirlediği üç yönetim modeli vardır: monarşi, istibdat ve cumhuriyet. O'na göre siyasal yönetim ile toplum arasındaki bağ öncelikle toplumun boyutlarıyla ilişkili olarak kurulabilir. Doğası gereği cumhuriyet küçük bir ülkede ve görece az nüfusa uygun bir yönetimdir, orta büyüklükte olan bir devlet monarşiyle yönetilebilir ve büyük bir imparatorluğa uyan yönetim biçimi istibdattır.²⁶ Montesquieu her bir siyasal sisteme karşılık gelen bir 'duygu' olduğunu vurgular. Buna göre cumhuriyet erdeme, monarşi şerefe ve istibdat ise korkuya dayanır. Montesquieu'nun anlayışı gerek boyut gerek hakim düşünce açısından siyasal rejimlerle toplum yapıları arasında birebir ilişki kurmaktadır. Vurgulanması gereken bir diğer noktada Montesquieu'nun yasalara ve yurttaşların güvenliğine saygı ilkesi üzerinde önemle durması ve hiçbir gücün sınırsız olamayacağını vurgulamasıdır.

Tocoqueville doğrudan doğruya yönetim modelleri üzerine incelemeler gerçekleştirmiştir. O'nun düşüncelerinin vurgulanması gereken en önemli yanı toplumların birbirlerinden farklı yapısal özelliklere sahip olduklarını ve bu özelliklerin onları aynı siyasal sistemi uygulasalar bile birbirlerinden farklı sonuçlara ulaştırdığını özellikle belirtmiş olmasında yatmaktadır.²⁷ Tocoqueville' göre demokratik toplumlar Amerika Birleşik Devletleri'nde, Almanya'da ya da Fransa'da değişik nitelikler alabilirler ve bu farklı özellikler adı geçen toplumlar bazı temel değer ve ilkeleri paylaştıklarında onların aynı siyasal sistem içerisinde değerlendirilmesini etkilemez. Tocoqueville siyasal düşünürlerin en önemlilerinden birisi olarak kabul edilir. O aynı zamanda sosyolojik düşüncenin gelişmesinin de öncülerinden birisidir. Tocoqueville'nin yaptığı daha önce düşünce dünyasında sıklıkla gözlenen birbirinden farklı toplum yapıları ve siyasal

²⁶ Raymond Aron, a.g.e., s: 27.

²⁷ A.,g.e., s: 163.

modelleri karşılaştırmak yerine, aynı siyasal ortak paydayı paylaşan toplum çeşitlerini karşılaştırarak sonuca ulaşmaya çalışmaktır.²⁸

Tüm bu düşünürler ve toplumsal ilgi siyaset sosyolojisinin gelişiminde önemli rol oynamıştır. Ama özellikle vurgulanması gereken iki büyük dönüşüm/devrim tüm sosyal bilimlerde olduğu gibi sosyoloji ve onun bir dalı olarak siyaset sosyolojisinin ortaya çıkmasını hızlandırmıştır. Bu iki büyük değişim Fransız Devrimi ve sanayi devrimidir. Bunlardan birincisi toplumların düşünce sistemleri üzerinde önemli bir etki gerçekleştirmiş, kendisinden önce var olmayan ya da göz önünde bulunmayan kavramları gündeme getirmiş, ikincisi ise bir anda olmasa da zamanla bütün dünyadaki yaşam tarzlarını değiştirmiştir.

Siyaset sosyolojisinin doğuşundaki temel etkenin sosyolojinin gelişiminde benzer şekilde toplumsalla ilgili sorunu ele alış biçiminde gözlenen değişimle ilişkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır; ne olması gerektiğini değil, ne olduğunu anlamaya çalışmak. Yani *“en iyi sosyal/siyasal düzenin doğal koşullarının ne olduğunu sormaktan çok, sosyal/siyasal düzenin koşullarını ve mekanizmasını onu oluşturan öğeleri, bu düzenin genelde ve özelde devamlılığını ve değişimini çözümleme siyasal sosyolojinin doğumunda önemli bir rol oynamıştır.”*²⁹ Bu türden bir çözümleme karşımıza görece yeni bir tartışma alanı çıkaracaktır; devlet-toplum ilişkisi. Gerçi devletin konumu insanların düşünmeye başladıkları ilk anlardan beri tartışılan bir sorun alanı oluşturmaktadır ama özellikle sanayileşme sonrasında kitlelerin kendilerini bağlayan sosyal zincirleri büyük bir alt üst oluş ile kırmalarından ve toplumsal yaşam içerisinde yeni roller üstlenmelerinden sonra devletin toplumdan farklı algılanması yeni bir ilgi alanı oluşturmuştur. Bu tartışmada henüz yeni gelişmekte olan siyaset sosyolojisinin ilgilendiği birincil sorun esas belirleyicinin hangisi olduğudur; devlet mi toplumu biçimlendirir, yoksa toplum mu devletin biçimini ve doğasını belirler?³⁰

Bu sorunun yanıtlanması, yanıtı hazırlayan kişinin yaklaşımına göre hala değişkendir. Aslında devlet-toplum ilişkisinde belirleyici olanın hangisi olduğu sorunu sadece siyasal alanla sınırlı bir sorun alanı da oluşturmamaktadır. Buradaki

²⁸ Raymond Aron, a.g.e., s: 164.

²⁹ Ali Yaşar Sarıbay, a.g.e., s:17.

³⁰ W.G. Runciman, a.g.e, 1986, s: 19.

asıl problem toplumsal kurumlarla toplum arasındaki ilişki üzerinde odaklanmaktadır. 19. Yüzyılda yaşamış olan önemli düşünürler ve sosyolojinin kurucu isimleri de bu tartışmanın tarafı olmuşlardır. Saint-Simon, Proudhon ve Karl Marx toplumun üstünlüğünü savunan tarafta yer almışlardır. Onların bakış açısından toplum güçlendirilmesi gereken bir yapı, devlet ise toplumca sınırlandırılıp denetlenecek ya da (her biri için farklı yollarla olmak üzere) ortadan kaldırılacak bir toplumsal kurumdan oluşmaktadır. Öte yandan devletin en üstün toplumsal yapı olduğuna inanan ve diğer tüm toplumsal öğelerin devletin egemenliğine boyun eğmesi gerektiğini savunan Hegel ve Lorenz von Stein karşı düşünceyi temsil etmektedirler.³¹

Yakın tarihin önemli sosyolog ve siyasal bilimcilerinden birisi olan Seymour Martin Lipset'e göre siyaset sosyolojisi artık bu ayrımı aşmıştır. Bu tartışmayı gerekli kılan temel hata devletle toplumu bağımsız iki oluşummuş gibi ele almaktan kaynaklanmaktadır. Oysa ki *"devlet pek çok siyaset kurumundan birisidir ve siyaset kurumları da toplumsal kurum kümelerinden birisini oluştururlar; bu kurumlarla kurum kümeleri arasındaki bağıntı genel sosyolojinin inceleme alanına girer, ancak siyaset kurumlarıyla diğer kurumlar arasındaki bağıntıyı siyaset sosyolojisi inceler."*³² Ancak iş taraf olmaya gelince, en azından toplum-siyaset ilişkisinde siyaset sosyolojisinin siyaset biliminden ayrılması noktasında Lipset, siyaset sosyolojisinin çalışmalarına toplumdan başladığını ve devletin toplumu değil, aksine toplumun devleti nasıl etkilediğini araştırdığını belirtmeden geçemez.³³

Siyaset sosyolojisinin gelişim süreci içerisinde Avrupa düşüncesi dışında önemli bir etki de Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan sosyoloji çalışmalarından kaynaklanmıştır. Avrupa'dan kaynaklanan sosyolojik düşünce ve yorumlama anlayışının Amerika Birleşik Devletleri'ne ulaşması burada var olan sosyoloji anlayışının yeniden yorumlanmasına neden olmuştur. Bu gelişme sonucunda Amerikan sosyolojisi siyaset alanında hukuksal ve tarihsel yaklaşımı arka plana itip bunların yerine verilerini daha çok sosyoloji, psikoloji, antropoloji,

³¹ Seymour Martin Lipset, *Siyasal İnsan*, çev: Mete Tunçay, V Yayınları, Ankara, 1986, s: 3.

³² Seymour Martin Lipset, *a.g.e.*, s: 3.

³³ R. Bendix ve S. M. Lipset, "Political Sociology", *Current Sociology*, Unesco, Paris, 1957, s: 87.

ve ekonomi gibi farklı disiplinler aracılığıyla yorumlamaya başlamıştır.³⁴ Bu gelişmelerin sonucunda Amerikan düşünce dünyasında sosyoloji anlayışının bütününe yansıyan bir şekilde siyasal alanda da kuramdan ziyade pratik amaçlara ve somut verilere dayanarak açıklamalar geliştirilmesi gereği üzerinde durulmaya başlanmıştır. Tüm bu gelişmelerin sonucunda Amerikan sosyolojisi, siyaset biliminin gelişmelerinin etkisi altında kalarak çalışmalarında seçmen olgusu ve seçmen davranışları, oy verme davranışı, siyasal katılım, kamuoyunun oluşumu, siyasal partiler, çıkar grupları, kamu yönetiminde karar alma mekanizmaları, lobi faaliyetlerinin gelişimi ve etkileri gibi konular üzerinde çok sayıda araştırma gerçekleştirmiştir³⁵. Bu yönelimde Amerika Birleşik Devletlerinde gözlenen siyasal gelişmelerin ve düzenlemelerinde önemli ölçüde etkisi olduğu açıktır. Amerika siyasal alanda Avrupa'dan farklı sorunlarla karşılaşmış ve bunlara çözümler üretmeye çalışmıştır. Bu sorunların kökenleri Amerika'da Avrupa'dakinin aksine tarihin derinliklerine değil, günün pratiklerine daha fazla dayandığı için çözüm yolları da aynı şekilde güncel ve uygulamaya dayalı olarak üretilmiştir. Benzeri tüm sosyal aktivitelerde gözlendiği gibi Amerikan sosyoloji anlayışında ortaya çıkan bu gelişim ve değişimler kısa bir süre sonra Avrupa kıtasını da etkilemiştir.

1950'lerde Uluslararası Sosyoloji Derneği (ISA) sosyolojinin tüm alanları üzerinde çalışmalar yapacak araştırma komiteleri oluşturmuştur. Bu çalışmaların bir parçası olarak 1960'da Siyasal Sosyoloji Komitesi Faaliyete geçmiştir. 1965'de düzenlenen Karşılaştırmalı Siyasal Sosyoloji konferansında siyasal sosyolojiye ilişkin uzmanlık konuları belirlenmiştir. Uluslararası nitelikte olan bu konferansta siyaset sosyolojisinin üzerinde çalışması ve geliştirmesi için beş ana alan saptanmıştır. Bunlar;

- a- Karşılaştırmalı seçim davranışı,
- b- Karşılaştırmalı öğrenci siyaseti,
- c- Karşılaştırmalı ulus kurma süreci,
- d- Silahlı kuvvetler ve toplum,
- e- Karşılaştırmalı topluluk incelemeleri,

³⁴ Ali Yaşar Sarıbay, a.g.e., s: 19.

³⁵ Arthur S. Goldberg, "Political Science as Science", N. W. Polsby, vd. Politics and Social Life, Houghton Mifflin Company, Boston, 1963, s: 34.

olarak belirlenmiştir.³⁶

Seçilen konulara dikkat edilecek olursa konferansın toplandığı yılların siyasal gündemini gözlemlemek mümkün olacaktır. 1960'lı yıllar neredeyse tüm sanayileşmiş ve gelişmekte olan uluslar için öğrenci-gençlik hareketlerinin, var olan düzene karşı isyan ve başkaldırının yılları olarak anımsanacaktır. Yine aynı dönem sömürgeci efendilerinden kurtulan Asya ve Afrikalı toplumlar için bağımsızlık ve uluslaşma yıllarıdır. Askeri ayaklanma ve ihtilallerin sıklıkla görüldüğü bu dönemde çalışma konularından birisinin silahlı kuvvetler ve toplum olması da hiç şaşırtıcı değildir. Ama bu toplantıları önemli kılan gündemdeki sorunlara gösterilen yaklaşımlardan öte farklı uluslardan ve sosyoloji anlayışlarından gelen katılımcılar arasındaki etkileşimi arttırmış olmasıdır.

Sonuç olarak günümüzde siyaset sosyolojisi geçirdiği tüm aşamalardan sonra *“toplumların içindeki ya da aralarındaki güç dağılımlarının toplumsal neden ve sonuçları ile gücün (iktidarın) tahsis edilişindeki değişimlere yol açan toplumsal ve siyasal çatışmalarla ilgilenen bir sosyoloji dalı”*³⁷ olarak tanımlanmaktadır. Ancak bu tanımlama beraberinde bir sorunu da getirmektedir. Siyaset sosyolojisi ile siyaset biliminin konusu neredeyse aynı olduğuna göre aralarındaki fark nereden kaynaklanmaktadır? Bu soruya verilecek temel yanıt siyaset sosyolojisinin siyaset biliminin aksine siyaset olgusunu toplumdaki diğer sosyal olgulardan yalıtarak ele almaması üzerinde odaklanabilir.³⁸ Siyaset sosyolojisinin konusu siyaset biliminde olduğu gibi sadece idari mekanizmaları ya da bu mekanizmaları harekete geçiren ilişki sistemlerini incelemekle sınırlı değildir, aynı zamanda toplumla ve toplumun oluşturduğu diğer toplumsal kurumlarla siyasetin ilişkisini anlamlandırıp açıklamayı kendisine amaç edinir.³⁹ Yine de bu konu tartışılır olmayı günümüzde de sürdürmektedir. Çağdaş siyaset sosyolojisinin önde gelen isimlerinden Maurice Duverger siyaset bilimi ile siyaset sosyolojisi arasındaki ayrımı bu alanda çalışanların kimliklerine bağlayarak açıklar. Sosyal bilimlerdeki uzmanlaşma ve bölünme o hale gelmiştir ki O'na göre

³⁶ Ali Yaşar Sarıbay, a.g.e., s: 21.

³⁷ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev: Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s: 667.

³⁸ Nur Vergin, *Siyasetin Sosyolojisi*, Bağlam Yayıncılık, ikinci basım, İstanbul, 2003, s:11.

³⁹ Robert E. Dowse, John A. Hughes, *Political Sociology*, John Wiley & Sons Ltd. Great Britain, 1988, s: 5.

çoğu Amerikan üniversitesinde aynı sorunlara eğer bunlar siyaset bilimcisi tarafından ele alınmışsa siyaset bilimi, bir sosyolog tarafından ele alınmışsa siyaset sosyolojisi adı verilmektedir.⁴⁰ Ama aslında bu çok şaşırtıcı da değildir çünkü siyaset sosyolojisi de siyaset bilimi de kendi kurucuları ve geliştiricileri olarak aynı isimleri benimsemekte, aynı tarihsel ve dönemsel gelişimi kabullenmektedirler. Aralarındaki alan-konu tartışması henüz tam bir sonuca ulaşamamış olsa da her iki bilim alanı da bağımsızlıklarını ve saygınlıklarını bilim dünyasına kabul ettirmişlerdir. Kısaca vurgulamak gerekirse günümüz siyaset sosyolojisi çağdaş toplumların iktidar modelleri ve modellerin hangi toplumsal yapılar yüzünden/sayesinde özgüleştiğiyle ilgilidir. Özellikle çağdaş toplumlarda toplumun ekonomik ve sosyal konumundan kaynaklanan bir takım dürtüler, aracı konumda olan siyasal kurumlar tarafından (siyasal partiler, sendikalar, sivil toplum örgütleri vb.) siyasetin oluşturulduğu alt ve üst düzeydeki yapılandırmalara ulaştırılmakta, oradan da toplumun gereksinimlerini ortaya koyacak uygulamalar olarak tekrar topluma yansımaktadırlar.⁴¹ Bu durumda siyaset sosyolojisi için toplumsalla siyasalın karşılıklı etki-tepki ilişkisini inceleyen bilgi alanı demek yanlış olmayacaktır.

Günümüzde siyaset sosyolojisinin ilgi alanları farklı konulara dağılmış durumdadır. Temel çalışma alanı olarak siyaset sosyolojisi, belirli bir toprak parçası üzerinde meşru güç kullanma yetkisine sahip bir kurum olan ve herhangi bir topluluktaki en büyük güç ve otorite yoğunlaşmasına sahip olan devlet üzerinde durmaktadır.⁴² Bu konu, özel bir bilgi alanı olan siyaset sosyolojisinin kuruluşundan bu yana temel sorun olarak varlığını sürdürmektedir. Ancak siyaset sosyolojisinin iktidar olgusu üzerindeki ilgisi sadece bu olgunun en gelişmiş görünümünü sunan devlet mekanizmalarıyla sınırlı değildir. Devletin yanı sıra aile içerisindeki iktidar ve otorite, arkadaş grupları, klüpler, yerel ve dinsel cemaatler ve benzeri toplumsal oluşumların içerisinde gözlenen iktidar, otorite, ve etkinliğin tüm görünümleri siyaset sosyolojisinin ilgi alanını oluşturur. Bu alanların yanı sıra hükümet modelleri, devlette gözlenen organizasyon tipleri, iktidar için mücadele

⁴⁰ Maurice Duverger, a.g.e., s: 9.

⁴¹ Ahmet N. Yücekök, *Siyasetin Toplumsal Tabanı*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1987, s: 4.

⁴² Gordon Marshall, a.g.e., s: 667.

eden siyasal partiler ve bunların toplumsal kökenleri, seçimler ve seçim sistemleri de siyaset sosyolojisinin ilgi alanlarını meydana getirir.⁴³

Günümüz dünyasında halkın iktidarın temel meşruiyet kaynağı olarak kabulü en önemli unsur oluşturmaktadır. Ama bu unsur geçmişte asla bu kadar önem taşımamıştır. Tarih içerisinde halkın rızası ve onaylaması dışında sadece boyun eğmesini yeterli bulan pek çok yaklaşım belirlemek olasıdır. Halkın iktidara onay vermesini iktidarın meşruluğu için zorunlu bulan yaklaşım, günümüze yaklaştıkça artan oranda önem kazanmaya başlamış bir görüştür. Otoritenin kaynağı ve meşruluğu üzerine görüşler öne süren önemli sosyologlardan biri Max Weber'dir. İktidar ve otorite üzerine çalışmalar yapan Weber'in açıklamasına göre toplumda otorite üç kaynaktan güç alarak kabul görür. Bunlar, Weber'in açıklamasında geleneksel güce dayanan otorite, rasyonel güce dayanan otorite ve karizmatik güce dayanan otorite olarak sınıflandırılır.⁴⁴ İktidar hükmetme hakkını bu üç otorite tipinden birisine dayanarak elde tutar. Bu teori iktidarın meşruluğunu halkın onayına bağlayan geleneksel toplum sözleşmesi kuramlarının bir uzantısı gibi algılanabilir. Halkın onayı iktidarın ya geleneklerden güç almasından kaynaklanır, ya rasyonel kurallara dayanan bir kabullenmedir ya da iktidar sahibinin kişisel üstün özelliklerine duyulan inançtan kaynaklanan karizmaya bağlıdır. Geleneksel otorite gücünü geçmişten ve alışkanlıktan alır, günlük yaşamın olağan ve düzenli gereksinimlerinin karşılanmasına dayanır. Weber'e göre geleneksel ve rasyonel otorite tipleri bir çok açıdan birbirinden farklılıklar gösterebilir bile bir ortak noktaları vardır: süreklilik ve kalıcılık.⁴⁵ Karizmatik otorite ise karizma kavramıyla yakından ilişkilidir. Weber, karizmayı sıradanlık ötesinde bedensel ve ruhsal özel yeteneklere sahip olmaya ve kitleleri buna inandırmaya bağlar. Ama karizmatik otoriteyi diğerlerinden farklı kılan özellikler onun sürekli olmayışı, kişiselliği, inanca ve inandırmaya dayanması ve ancak bunalım dönemlerinde toplum bir kurtarıcı, olağan düzenlemelerin ve çarelerin ötesinde bir çözüm zorunluluğu

⁴³ Gordon Marshall, a.g.e., s: 667-668.

⁴⁴ Anthony Giddens, *Max Weber Düşüncesinde Siyaset ve Sosyoloji*, çev: Ahmet Çiğdem, Vadi Yayınları, Ankara, 2. baskı, 1996, s: 47.

⁴⁵ Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, yayına hazırlayanlar: H. H. Gerth ve C. R. Mills, çev: Taha Parla, Hürriyet Vakfı Yayınları, 3. baskı, İstanbul, 1993, s: 217.

aradığında ortaya çıkmasıdır.⁴⁶ Geleneksel ve rasyonel otorite tipleri ise toplumsal yaşamın normal ve düzenli devam ettiği süreçlerde kendilerini gösterirler. İlk çağlardan başlayarak günümüze yaklaştıkça geleneksel otorite tipi yerini yavaş yavaş rasyonel otoriteye bırakmaya başlamıştır. Rasyonel otoritenin bu günkü kabul gören ve desteklenen görünümü karşımıza demokrasi ve türevleri olarak çıkmaktadır. Ancak demokrasi kavramı; içerisinde tek bir biçim ve model barındırmaz, aksine belirli bir kabullenme içerisinde değişik görünümler ve farklı biçimler bulundurarak çeşitlenir. Günümüz dünyasında demokrasi ve onun içerdiği çeşitli özellikler bir toplumun ‘çağdaş’ olarak tanımlanmasının olmazsa olmaz koşulu olarak algılanmaktadır.

⁴⁶ Max Weber, a.g.e., s: 217-218.

İKİNCİ BÖLÜM

2. DEMOKRASİ VE GELİŞİMİ

Demokrasi kelimesinin kökeni eski Yunanca'dan gelen iki kelimeye, demos: halk ve krotos: iktidar sözcüklerine dayalıdır. Kelimenin anlamı açıktır: halk iktidarı. Günüümüzde Antik Yunan düşüncesinden çok daha sonra ortaya çıkan ideolojik akımların etkisiyle halk iktidarı sözcüğü artık farklı anlamlar ve yönetim biçimleri çağrışırsa da aslında demokrasi uzun zaman halkın kendi kendisini yönetmesi olarak tanımlanmıştır.

Bu basit ve temel tanımlanma bir tarafa bırakılacak olursa demokrasinin ne olduğunu tanımlamak ne olmadığını açıklamaktan daha zordur, çünkü bu kavram zaman içerisinde dinamik bir şekilde evrimleşmekte ve dönüşüm geçirmektedir. 1920'li ve 30'lu yıllarda hükümetlerin serbest seçimlerle iktidara gelmesi ve iktidardan aynı şekilde seçim sonucuyla ayrılması o yönetim biçiminin demokrasi olarak tanımlanması için yeterliken günümüze yaklaştıkça, özellikle de Sovyetler Birliği'nin bir devlet olmaktan öte bir ideoloji ve yönetim biçimi, bir sistem olarak çöküşünden sonra, demokratik sistem sayılabilmek için gereken koşullar önemli ölçüde değişmiştir.

Çağdaş kullanımda demokrasi teriminin birkaç farklı anlamı vardır; öncelikle demokrasi, doğrudan demokrasi olarak tanımlanan ve siyasal karar alma hakkının çoğunluk yönetimi kuralları çerçevesinde hareket eden bütün vatandaşları kapsayacak şekilde, bütün vatandaşlar tarafından doğrudan ortaklaşa kullanıldığı yönetim biçimini tanımlar. Böylesi bir yönetim biçiminde, vatandaşlık kavramı, kimlerin vatandaş sayılacağı ve çoğunluktan kast edilen anlamın ne olduğunun kesin olarak belirlenmesi oldukça önemlidir. Demokrasinin ikinci anlamı temsili demokrasi olarak bilinen, vatandaşların yukarıda belirtilen hakkı doğrudan değil de, kendileri tarafından seçilen, kendilerini seçen vatandaşlara karşı sorumlu olan temsilciler tarafından kullandığı hükümet biçimidir. Bu sistem de önem taşıyan seçim ve temsil kavramlarıdır. Üçüncü anlam ikincinin daha da genişletilmiş bir türevini barındırır. Genellikle bir tür temsili demokrasi olan, liberal ya da anayasal demokrasi olarak bilinen bu sistem, bütün vatandaşların ifade, düşünce,

örgütlenme ve dinsel inanç özgürlüğü gibi bazı bireysel ve toplumsal haklarını güvence altına almak üzere çoğunluk iktidarının belirli anayasal kısıtlamalar ve belirlemeler çerçevesinde uygulandığı hükümet biçimini tanımlar. Demokrasinin kullanıma göre farklılık gösteren ve üzerinde tam bir düşünce birliğine varılamayan dördüncü anlamı ise toplumsal ve ekonomik farklılıkları, özellikle de özel mülkiyetin eşitsiz dağılımından kaynaklanan farklılıkları en aza indirmeyi amaçlayan bir siyasal ve toplumsal sistemi işaret eder. Toplumsal ya da ekonomik demokrasi adı verilen bu sistem, kimi zaman halk demokrasisi olarak da tanımlanır ve sıklıkla siyasal işleyiş vatandaşlara sunulan haklar açısından ilk üç anlamdaki yaklaşımlara göre demokratik olmadığı suçlamasıyla karşılaşır.⁴⁷ Genellikle ikinci dünya savaşının sonundan başlamak üzere soğuk savaşın sona erdiği ve demir perdenin yıkıldığı seksenli yılların sonuna kadar olan süreçte kendilerini sosyalist olarak tanımlayan ülkelerde uygulanan halk demokrasilerinde yöneticiler partiler arası yarışma olmadan -ki zaten bu yönetim biçimlerinde tek partili bir siyasal sistem uygulanmaktadır- tek bir partinin aday listesinden seçilmekteydiler. Bu sistemler üretim araçları üzerindeki ortak mülkiyet hakkının bulunmasının halk iradesinin gerçekleşmesi için yeterli temeli oluşturduğu anlayışına dayanıyordu.⁴⁸

Dünyada halkın ortak iradesini temsil ettikleri iddiasıyla demokratik olduklarını öne süren çok sayıda tek partili ya da değişmeyen tek liderli ülke bulunmaktadır. Günümüzde geçerli olan demokrasi anlayışı ise bazı ölçütleri göz önünde bulundurur. Bunların en başta geleni, parti içerisinde gerçek bir rekabet ortamı oluşmasının sağlanması ve farklı çıkarların gerçekten temsil edilme olanaklarının bulunmasının demokrasinin olmazsa olmaz kuralı olduğu anlayışıdır. Aynı değere sahip bir başka koşul ise serbest ve adil seçimlerin gerçekleştirilebilmesidir. Bir yönetim biçiminin demokrasi sayılabilmesi için gereken özellikler arasında, adaylar ve politikalar arasında tercih yapma olanağının bulunması, parlamentonun gerçek bir güce ve etkinliğe sahip olması, yasama, yürütme ve yargı arasında kuvvetler ayrılığı ilkesinin uygulanması, yargı bağımsızlığı, tüm vatandaşların medeni haklara ayrımsız bir şekilde sahip olması

⁴⁷ AnaBritannica, Ana Yayıncılık ve Encyclopaedia Inc., İstanbul, 1994, cilt: 9, s: 424.

⁴⁸ Maurice Duverger, *Siyasal Rejimler*, çev: Teoman Tunçdoğan, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1986, s: 128-129.

ve hukukun egemenliğı gibi maddeler sayılabilir.⁴⁹ Ancak tüm bu maddeler ve eklenebilecek diğer özellikler üzerinde tam bir görüş birliğı olduğunu öne sürmek doğru olmayacaktır. Daha da ötesi öne sürülen koşulların içeriğinin ve kesin anlamlarının ne olduğu üzerinde de tartışmalar devam etmektedir.⁵⁰

Öte yandan demokrasi ile ilişkili bir başka tartışma da modern demokrasilerin halk iradesini yönetim mekanizmasına gerçekten ve tümüyle yansıtıp yansıtmadığı noktasında sürmektedir. Özellikle 1950’li yıllarda modern sanayi ülkelerinde demokrasilerin gerçekten halkın çıkarlarını savunup savunmadığı tartışılmaya başlanmıştır. Amerikalı siyaset bilimci Robert Dahl 1956’da yayınladığı “A Preface to Democratic Theory” adlı eserinde modern demokrasilerde uygulanan sistemin demokrasiden ziyade ‘poliarşi’ olduğunu, yani toplumun halkın iradesi ve çıkarları yerine güçlü çıkar gruplarının değişik koalisyonlarıyla yönetildiğini öne sürmüştür.⁵¹ Bu iddia demokratik toplumlarda ve düşünce dünyasında uzun ve sonuçsuz tartışmalara yol açmıştır. Benzer ve daha sert bir görüş ise Amerikalı sosyolog C. Wright Mills tarafından öne sürülmüştür. Mills, “İktidar Seçkinleri⁵²” adlı kitabında Amerika Birleşik Devletlerinde büyük iş çevrelerinin, silahlı kuvvetlerin ve siyasal yürütmenin liderlerinden ve üst düzey yöneticilerinden oluşan bir iktidar seçkinleri grubunun demokrasinin siyasal pratiklerini yok saydığını öne sürmektedir. Ona göre *kitle toplumu* haline gelen Amerikan toplumunda yurttaşlar uysal ve aciz varlıklar haline gelmişlerdir.⁵³ Bu ve benzeri tartışmalar demokrasinin tarihi gelişimi içerisinde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. İki binli yıllarda da benzeri tartışmalar bu kez de küreselleşme ve çok uluslu şirketlerin devletler üzerindeki etkilerinin neler olduğu noktasında sürmektedir. Günümüzde şirketlerin güç ve etkinlikleri ile gün geçtikçe sınırları ortadan kaldırdıkları ve ekonomik güçlerinin devletlerin siyasi güçlerinin üzerine çıktığı, hatta devletlerin siyasi kararlarını yönlendirdikleri öne sürülmektedir.⁵⁴ Eskiden bir ekonomik kurum olarak şirketler bir ülkeyle birlikte anılır ve o ülkeyle birlikte bir değer ifade ederken,

⁴⁹ Gordon Marshall, a.g.e., s: 141.

⁵⁰ Gordon Marshall a.g.e., s: 141.

⁵¹ A.g.e., s: 141.

⁵² C. Wright Mills, *İktidar Seçkinleri*, çev: Ünsal Oskay, Bilgi Yayınevi, Ankara, tarih yok.

⁵³ Gordon Marshall, a.g.e., s: 141.

⁵⁴ Naomi Klein, *No logo*, çev: Nalan Uysal, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2002, s: 17,18.

örneğin 'General Motors' markası Amerika Birleşik Devletleri'yle birlikte anılırken, günümüzde şirketlerin markasal değerleri çoktan ülke değerlerini geride bırakmış görünmektedir. Örneğin 'Nike' bir Amerikan markası olmasına rağmen adını Yunan-Roma zafer tanrıçasından almakta, bu şirketin ABD topraklarında bir genel merkez binası dışında yatırımı bulunmamakta, üretiminin tümü uzak doğuda yerli işçilerce gerçekleştirilmekte ve ürününü tüm dünyada pazarlamaktadır. Şirketlerin ekonomik gücünün siyasal güce nasıl dönüştüğü ile ilgili bir başka örneği İngiltere'den vermek mümkündür. Üstelik bu örnek henüz küreselleşme adını verdiğimiz ekonomik yapılanma tam anlamıyla gerçekleşmeden önce meydana gelmiştir. Çok uluslu sermayeye sahip bir petrol şirketi İngiltere'nin Canvey adasına bir petrol arıtma tesisi kurmak istemektedir. Yöre sakinleri ve iskan bakanı bu isteğe karşı çıkmışlardır. Konu basına da yansımış ve İngiltere'de tesisin kurulmasına karşı bir kamuoyu baskısı oluşmuştur. Ancak konu kabinenin önüne geldiğinde dışişleri bakanlığı, İngiliz Uluslar Topluluğu, Ekonomik İlişkiler Departmanı (D.E.A.), maliye bakanlığı ve genel olarak kabine, yabancı bir petrol şirketini zarara uğratamayacaklarını öne sürerek tesisin kurulmasına onay vermişlerdir. Petrol şirketinin gücendirilmesi büyük bir tehlike olarak algılanmış, buna karşılık yerel muhalefet dikkate alınmamıştır.⁵⁵ Bu olay uluslar arası büyük bir şirketle karşılaştırıldığında kendini güçsüz hisseden bir hükümetin aldığı politik kararlarda neyin daha belirleyici olduğunun tipik bir örneğidir. Benzeri ekonomik gelişmeler bütün dünya ülkelerinde farklı biçimlerde yaşanmaktadır. Türkiye yabancı sermaye ve yatırım çekebilmek için uğraşırken Türk şirketleri ve iş adamları daha iyi olanaklar sağlayan yabancı ülkelere yatırım yapmaya çalışmaktadır. Günümüz dünyası siyasal eğilimlerin ve ülke çıkarlarının ön planda geldiği geçmişe göre ekonomik çıkarların çok daha önemli görüldüğü bir süreç içerisinde. Bu durum demokrasi üzerindeki etkilerin ve dönüşümlerin gelişmeye devam ettiğini göstermektedir. Demokrasi tarihsel gelişimi içerisinde zaman zaman görünüm ve işlev değiştirmiştir. Demokrasinin, bir yönetim biçimi olarak, zaman içerisinde demode olmadan varlığını sürdürebilmesi değişen toplumsal ve ekonomik koşullara ayak uydurabilme yeteneğine sahip olmasına bağlıdır. Zaten demokrasinin gelişim

⁵⁵Anthony Arblaster, *Demokrasi*, çev: Niltüfer Yılmaz, Doruk Yayıncılık, Ankara, 1999, s: 143..

süreci de bu yönetim biçiminin toplumsal ve ekonomik dönüşümlere uyum sağlama yeteneğinin açık bir göstergesidir.

2.1 Demokrasinin Tarihi Gelişimi

Demokrasi tanımının zaman içerisinde farklılaştığını ve dinamik bir biçimde içerik değiştirdiğini daha önce vurgulamıştık. Günümüzde demokrasi tarihsel gelişimi açısından en popüler olduğu süreci yaşamaktadır. Ancak geçmişte bu durum her zaman aynı olmamıştır. Aynı şey demokrasi tanımı için de geçerlidir. Demokrasinin ne olduğu ya da olmadığı hep tartışılabilir olmuştur. Bu durumun en iyi örneklerinden birisi de 1930'larda gözlenen siyasal yapılanmadır. Bu dönemde; günümüz demokrasinin ne olduğu konusunda herkese tanımlamalar yapan ve ölçütler geliştiren Avrupa'nın kafası biraz karışık görünmektedir, çünkü dönemin iki önemli Avrupa devleti, Almanya ve İtalya seçkin yönetim modeline dayanan, otoriter ve anti demokratik olan teorileri benimsemiş ve onlara karşı bağlılıklarını ilan etmişlerdi.⁵⁶ Aynı ülkelerin liderleri -Almanya'da Adolf Hitler ve İtalya'da Benito Mussolini- rejimlerinin gerçek demokrasiler ya da organize, merkezi ve otoriter demokrasi olarak tanımlamışlardır.⁵⁷ Benzer bir biçimde komünist öğretisi içerisinde oluşturulan devletlerde kendilerini gerçek demokrasi olarak görmekteydiler. Peki, ama neden klasik anlamda demokrasi olmaktan son derece uzak rejimler bile kendilerini bir şekilde demokrasi olarak tanımlama gereksinimi duymuşlardır? Bu sorunun yanıtı için demokrasinin tarihi gelişimine göz atmamız gerekecektir.

Her şeyden önce unutulmaması gereken başlıca nokta demokrasinin Batı'da, Avrupa'da doğmuş, kullanılmış ve geliştirilmiş bir kavram olduğu gerçeğidir. Uygarlığın kurulup geliştirilmesinde öncülük etmiş olan Doğu'lu toplumların hiç birisinde (örneğin Mısır, Sümer, Babil, Asur, Hint uygarlıkları ve Çin) yönetim biçimi demokrasi olarak tanımlanmamıştır. Demokrasinin tarih içerisinde karşımıza ilk çıkışı Doğu ile ilişkili bir batı toplumunun tarih

⁵⁶ H. B. Mayo, *Demokratik Teoriye Giriş*, çev: Emre Kongar, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1964, s: 17.

⁵⁷ H. B: Mayo, a.g.e., s: 17.

sahnesinde görünmesi ile birliktedir. Bu toplum antik Yunan toplumu ve özellikle bu toplumun içerisinde önemli bir yere sahip olan Atina kent devletidir.

Batı dünyasının uygarlık tarihinde kendisine yer bulması Antik Yunan uygarlığıyla birlikte başlar. Bu yüzden Batı düşüncesi için uygarlık Yunan yerleşimleriyle birlikte ortaya çıkar. Yunan uygarlığının temeline ise onun Doğu ile olan ilişkilerini yerleştirmek yanlış olmayacaktır.⁵⁸ Yunan uygarlığının ilerlemesi önemli ölçüde Doğu uygarlıkları ile olan ticaret ilişkisine bağlı olarak gelişmiştir. Yunanlıların Doğu ile olan ilişkileri silahlı çatışma ve ticaret ile zenginleşme ve Doğu'nun tarım devrimi sayesinde elde ettiği artı-ürüne ortak olma, onu ele geçirme amacıyla gerçekleşmiştir. Doğu toplumlarının ülke içerisinde sermaye birikimini ve dolayısı ile iktidarın bölünmesini engellemeye yönelik olarak uyguladığı ülke tebaasının ticaretle uğraşmasını engelleyen kuralları denizcilikle uğraşan Yunan toplumunun bu boşluğu doldurmasını ve artı-ürüne ortak olmasını kolaylaştırmıştır.⁵⁹ Öte yandan doğu toplumlarının zenginliğin bölüşülmesi ile iktidarın da bölüneceği öngörüsü doğru çıkmış ve ticaret sayesinde, özel girişim çabalarıyla zenginleşen Yunan toplumunda kralların otoritesi zayıflayarak zengin bireylerin de iktidar üzerinde söz sahibi olmaları engellenemez duruma gelmiştir. Bu gelişmelerle birlikte antik Yunan'da krallıklar yerlerini site demokrasilerine ya da bunların yozlaşmasıyla ortaya çıkan tiranlık-despotluklara bırakmışlardır.⁶⁰

Site devletleri arasında Atina'nın ayrı bir yeri vardır. Atina kent demokrasisini diğer sitelerden daha uzun süre tiranlığa ve diğer yönetim biçimlerine karşı direnerek sürdürmüştür. Atina'nın diğer kent devletlerinden farklılığının ardında onun Doğu ticaretindeki özel yerinin önemini vurgulamak gereklidir. Sparta ya da Thebai'nin aksine Atina üstünlüğünü ve gücünü üstün eğitilmiş, kendisini toplum için feda etmek üzere eğitilmiş falankslara ya da güçlü süvarilere borçlu değildir, Atina'nın gerçek gücü denizciliğinden ve güçlü donanmasından kaynaklanmaktadır. Bu da Atina'nın denizlere hakimiyetini ve doğu ile yapılan ticaretteki özel konumunu beraberinde getirmektedir.

⁵⁸ Baykan Sezer, *Doğu-Batı İlişkileri Açısından Batı Tarımı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1990, s: 117.

⁵⁹ Baykan Sezer, a.g.e., s: 122.

⁶⁰ İsmail Coşkun, *Modern Devletin Doğuşu*, Der Yayınları, İstanbul, 1997, s: 107.

Bu nedenlerden dolayı Atina kent devletinde güç tek kişinin elinde toplanmamış, aksine ticareti ve zenginliği sağlayan bireyler arasında bölüşülmüştür. Ama Atina demokrasisini sadece bu kentin dış ilişkileri ile açıklamak doğru ve yeterli değildir. Aynı zamanda site devletin iç dinamiklerini de göz önünde bulundurmak gereklidir. Gerçi bu iç dinamiklerde dış ilişkilerle sıkı bir bağlantı içindedir. Yunan kent devletlerinin doğu ticareti ya da yağması ile zenginleşmesi her vatandaşın bu olanaktan eşit oranda faydalanmasını beraberinde getirmiyordu. Bu durumda toplum içerisinde yer alan sınıfsal ve statüsel farklar gittikçe daha fazla genişlemeye başlamıştır. Toplum içerisinde farklılıkların giderek açılması modern toplumlarda olduğu gibi antik Yunan toplumunda da çatışmayı beraberinde getirmiştir. Yani aynı modern dünyanın son iki yüz yılında gözleendiği gibi antik Yunan'da da demokrasinin gelişimi şiddetli bir çatışma içermeyen gerçekleşmemiştir. Bu çatışma modern anlamıyla bir sınıf çatışması, proleterlere karşı kapitalistler olmasa da ekonomik temele dayalı bir zengin azınlığa karşı yoksul çoğunluk çatışmasıdır⁶¹.

Kaynağında modern demokrasilerin kuruluşunda olduğu gibi çatışma bulunsa da antik Atina demokrasisi günümüz demokrasi anlayışından oldukça farklı özellikler sergilemektedir. Atina'da günümüz devletlerinde de olduğu gibi demokratik haklardan yararlanabilmek için kentin vatandaşı olmak zorunludur. Atina demokrasisi vatandaşlık hakkına dayanmaktadır ama bu vatandaşlık modern devletlerde olduğu gibi kapsayıcı ve genel değil, aksine dışlayıcı ve ayrımcıdır. Bir kişinin Atina vatandaşı olabilmesi için anne ve babasının ikisinin birden Atina vatandaşı olması zorunluydu. Eski Yunan anlayışının pek çok yerde ve alanda gözlenen doğal bir sonucu olarak kadınlar Atina vatandaşı olsalar bile vatandaşlık haklarından yararlanmaktan uzaktılar. Kentte yerleşmiş olan yabancılar ise, bu yerleşmenin üzerinden yıllar ve kuşaklar geçmiş olsa bile, asla vatandaşlık statüsüne ulaşamazlardı. O dönemde tüm Yunan toplumlarında geçerli olan kölelik ise Atina toplumunda da yaygındı ve köleler tüm toplumsal statülerin en altında yer alıyorlardı.⁶² Bunun anlamı Atina'da vatandaşlık hakkına sahip olanların, yani yönetim için oy kullanma ve görev alma hakkına sahip olanların

⁶¹ Anthony Arblaster, a.g.e., s: 29.

⁶² Robert A. Dahl, *Demokrasi ve Eleştirileri*, çev: Levent Köker, Yetkin Basımevi, Ankara, 1993, s: 22.

sayısının kent nüfusunu oluşturan toplam yetişkin nüfusun dörtte biri ya da daha az bir bölümünden meydana gelmiş olmasıydı.⁶³ Bu keskin ayrımcılığın yanı sıra Atina demokrasisini günümüz anlayışından ayıran bir başka önemi özelliği de göz ardı etmemeliyiz; bu nüfus yoğunluğudur. Antik Yunanistan'da site devletlerinin nüfus yoğunluğuyla ilgili kesin verilere sahip olamasak da ortalama olarak tahminler en fazla 40.000 kişi üzerinde yoğunlaşmaktadır.⁶⁴ Bu nüfus oranı, eğer köleleri, kadınları ve Atinalı sayılmayan yabancıları içerisinden çıkarırsak, her yurttaşın devlet işleriyle doğrudan ilgilenebileceği, doğrudan demokrasiyi olası kılan bir orandır. Öte yandan coğrafi ve yüz ölçümü olarak da Atina günümüz devletinden önemli ölçüde farklılık gösterir. Her şeyden önce Atina'nın yüz ölçümü kolonileri ve bağımlı kentleri bir yana bırakırsak, hiçbir zaman bir kentin sınırlarının dışına çıkmamıştır. Zaten antik dönem Yunan devlet kültürü bir kentten fazlasını aynı organizasyon içerisinde barındırabilecek güce de sahip değildir. Bunun gerçekleşmesi için klasik Yunan dünyasının dışından bir zorlamaya, Makedonya ve onun güçlü kralları Filip ve İskender'e gereksinim vardır.⁶⁵

Siyaset bilimci Robert A. Dahl'a göre Atina benzeri bir demokrasinin var olabilmesi için bazı koşulların oluşması zorunludur, bunlar;

- 1- Vatandaşlar, kendi kişisel amaçları veya çıkarları ile belirgin bir çatışma içerisinde olmadan güçlü bir toplumdaşlık duygusuna sahip olmalı ve bu duyguyu sürdürmeye yetecek ölçüde uyum ve birliktelik içerisinde bulunmalıdırlar.
- 2- Vatandaşlar, kamusal iyiliğin ve yararın niteliği konusunda ortak veya yakın görüşlere sahip olmadırlar. Bunun sağlana bilmesi için vatandaşların ekonomik kaynaklar ve ayırabilecekleri boş zamanlar açısından çok eşitsiz olmamaları, farklı inançlara sahip olmamaları, farklı diller konuşmamaları, eğitim açısından büyük farklılıklar göstermemeleri, farklı ırklara ve etnik gruplara ait

⁶³ Anthony Arblaster, a.g.e., s: 41.

⁶⁴ Robert A. Dahl, a.g.e., s: 19.

⁶⁵ Oral Sander, *Siyasi Tarih-İlk Çağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi, 11. Baskı, Ankara, 2003, s: 42.

olmamaları, kısaca homojen ve türdeş bir toplumsal yapıya sahip olmaları zorunludur.

- 3- Vatandaş topluluğunun oldukça küçük olması ve devlet sınırlarının homojen toplum yapısını bozacak oranda geniş olmaması yukarıdaki iki maddenin geçerli olması için gereklidir.
- 4- Vatandaşlar gerektiğinde toplanabilmeli ve izlenecek siyasetle ilgili olarak kararlar alabilmelidir.
- 5- Vatandaşların yönetime katılımı sadece kararlar almakla sınırlı olmamalı, aynı zamanda kent yönetimine aktif bir biçimde katılımı da içermelidir. Atina'da yönetimle ilişkili kimi seçimle kimi ise kura yöntemiyle belirlenen binden fazla mevki belirlenmiştir.
- 6- Son olarak kent devleti bütünüyle özerk olmalıdır. Bunun gerçekleşebilmesi için her kent devletinin sadece siyasal olarak değil, aynı zamanda ekonomik ve askeri alanda da kendi kendine yeterli olması bekleniyordu. Aslında kent devletinin vatandaşlarına iyi bir yaşam sunabilecek tüm özelliklere sahip olması gerekiyordu, ancak dış ticarete özellikle de ithalata bağımlı olmamak için "iyi" yaşamdan anlaşılan bir tür kıtlık yaşamı olmaktadır. Bu nedenle demokrasi antik Yunan'da bolluğun değil yokluğun erdemlerine bağlıydı.⁶⁶

Günümüzden bakıldığında antik Yunan demokrasisini oluşturmak için gerekli olan bu ilkeler ile modern bir ulus-devlet ya da günümüzde moda olan anlayış ile ulus-devlet ötesi organizasyonlarda gerekli olan uygulamalar arasında tam bir zıtlık bulunmaktadır. Modern devlet, görece küçük bile olsa, antik Atina toplumunun ölçülerine göre oldukça kapsamlı bir toprak parçasını kapsamaktadır. Bu alanda Yunanlıların düşüneyemeyeceği kadar büyük bir nüfus yaşamaktadır. Bunun bir sonucu olarak vatandaşlar, antik Yunan düşüncesinin benimseyemeyeceği kadar heterojen ve farklı özellikler taşımaktadırlar. Vatandaşlar, birçok ülkede din, eğitim, kültür, etnik grup, ırk, dil ve ekonomik konum bakımından son derece farklıdır. Bu farklılıklar, antik dönemde idealize

⁶⁶Robert A. Dahl, a.g.e., s: 23.

edilen uyumu kaçınılmaz olarak bozmaktadır. “*Modern demokratik devletin ayırıcı özelliği uyum değil, siyasal çatışmadır*”.⁶⁷ Modern demokrasilerde vatandaşlar bir araya gelemeyecek kadar kalabalıktır ve idari görevleri kendi aralarında paylaşmazlar, bunun doğal sonucu olarak gerek yönetime katılma gerekse karar alma süreçlerinde görev alma ancak temsili olarak gerçekleştirilebilir. Bir başka önemli fark ise modern demokrasilerde yönetim görevlerinde sıradan vatandaşlar yerine bu alanda eğitim almış profesyonel yöneticilerin ve görevlilerin bulunmasıdır. Antik demokrasi ile modern demokrasi arasındaki en önemli ve belki de belirleyici fark ise modern demokrasinin vatandaş olsun olmasın insanlar arasındaki evrensel eşitlik ilkesine bağlılığıdır.

Yukarıda kısaca açıklamaya çalıştığımız gibi antik Yunan uygarlığı demokrasi fikrinin doğduğu ve geliştiği yerdir. Ancak modern demokrasi anlayışı ile antik demokrasi anlayışı arasındaki büyük farklar bu iki anlayışın aslında birbirinin devamı olmadığını açıkça göstermektedir. Zaten antik demokrasinin ortadan kalkması ile modern demokrasinin nüvesinin ortaya çıkışı arasında gözlenen yaklaşık iki bin yıllık büyük zaman farkı ve iki anlayışın gelişimini sağlayan tarihsel ve ekonomik koşulların farklılığı ikisi arasında organik bir bağlantı olmadığını açıkça göstermektedir. Antik demokrasiden günümüze kalan sadece bir isim, halk egemenliği kavramı ve bunların yanında idealize edilen ancak modern toplumlarda uygulama olanağı bulunamayan doğrudan demokrasi anlayışıdır. Antik Yunan demokrasi anlayışı yaşadığı ve etkin olduğu dönemde bile bırakın evrensel olmayı, yaşama geçirildiği Yunanistan’da bile birkaç site dışında gelişme olanağı bulamamıştır. Genelde Yunan, ama özelde Atina demokrasisinin görece sınırlı etkisine rağmen bu kadar fazla gündemde kalması ve zaman zaman günümüze örnek olarak gösterilmesinin nedenini, çağdaş tarih ve siyaset biliminin on altı ve on dokuzuncu yüz yıllar arasında Avrupa’da, Avrupalı düşünürler tarafından, Avrupa merkezli ve Avrupa-Batı kültürüne göre biçimlendirilmiş olmasında ve bu biçimlendirişe bir kök-kaynak bulma çabasında aramak gereklidir.

Antik dönemde Atina’da yaşanan demokrasi anlayışı, Yunanistan yarım adasının kuzeyinde yerleşmiş bulunan ve Yunan kültüründen önemli ölçüde

⁶⁷ Robert A. Dahl, a.g.e., s: 23

etkilenmiş olmakla birlikte onlarla tamamen aynı yaşam biçimini paylaşmayan Makedonyalıların Yunan kent devletleri üzerinde egemenlik kurmalarıyla sona ermiştir. Makedon yönetimi Atina'nın aksine mutlak krallığa dayanıyordu ve gerek Makedon egemenliğini Yunanistan'a yerleştiren Filip, gerekse de onun oğlu ve ardılı Büyük İskender bu egemenlik anlayışından taviz vermemişlerdir. Böylece insanlık tarihindeki ilk demokrasi denemesi Yunanistan'daki birkaç kent devleti dışında yaşama şansı bulamadan sona ermiştir.

Yunan kültürünün mirasçısı sayılan ve günümüz Avrupa'sının kültürel, hukuksal ve siyasal yapısının temelleri arasında bulunan Roma, gerek toplumsal yapısı ve gerekse siyasal amaçları açısından uygun bulmadığı ve güçsüzlükle suçladığı demokrasiye bir siyasal sistem olarak değer vermemiştir. Önceleri bir krallık olarak kurulan Roma kent devleti bir süre sonra yerini oligarşik bir cumhuriyete bırakmış ve bu cumhuriyette dünya egemenliği iddiasına soyununca yerini bir imparatorluğa terk etmiştir.⁶⁸ Montesquieu, Roma örnek alınırca önermesinde haklı gibidir. Siyaset biliminin ve sosyolojisinin kurucuları arasında önemli bir yere sahip olan bu düşünür yönetim biçimlerini sınıflarken iklim gibi coğrafi özelliklerin yanı sıra ülkenin yüz ölçümüyle yönetim biçimi arasında da sıkı bir ilişki olduğunu öne sürmüştür. O'na göre küçük, neredeyse bir kent boyutlarındaki ülkeler için ideal yönetim biçimi demokrasi, orta büyüklükteki ülkeler için monarşi ve büyük devletler için ideal yönetim biçimi imparatorluk-despotluktur.⁶⁹

Çağdaş demokrasinin kökenlerini aslında demokrasiyle hiçbir ilişkisi olmayan bir siyasal-ekonomik sistem ve tarihsel dönem içerisinde bulmaktayız; feodalizm ve orta çağ. Üzerinde durulması gerekirse aslında Roma İmparatorluğu içerisinde yayılmakta olan Hristiyanlık başlangıç evresinde demokrasi için uygun özellikleri bünyesinde barındırmaktaydı. Bu dönem Hristiyan öğretisi en azından tanrı önünde eşitlik, insanların doğuştan farklı ve ayrıcalıklı olmadıkları anlayışı ve özellikle yoksulları kollayıp gözetken yaklaşımıyla ön plana çıkmıştı, bu din yoksulların ve kölelerin diniydi. Ancak İmparator Konstantinus tarafından imparatorluğun resmi dini haline getirildikten ve kurumsal bir yapıya kavuştuktan sonra Hristiyanlık hızla Roma hiyerarşisini benimseyecek ve eşitsizliğin resmi

⁶⁸ İsmail Coşkun, a.g.e., s: 111-112.

⁶⁹ Raymond Aron, a.g.e., s: 27.

ideolojisi haline gelecektir. Orta çağ boyunca bütün Avrupa kıtasında hüküm süren eşitsizlik anlayışına dayalı bir toplumsal, siyasal ve ekonomik sistem olan feodalizm, kendisini destekleyen düşünsel temelleri Hristiyan öğretisine bağlayacaktır.⁷⁰

Feodalite, Roma İmparatorluğunun yıkılmasından sonra orta çağ boyunca hemen hemen bütün Avrupa kıtasında gözlenen ve mutlak krallıkların kurulmasından sonra da egemen sınıf (aristokrasi) olarak varlığını ve etkisini sürdüren toplumsal, ekonomik ve siyasal sistemdir. Feodalite temel olarak, bağımlı küçük köylü üretiminden elde edilen artı-ürünün piyasa dışı mekanizmalarla bir toprak egemeni sınıfına (senyör-aristokrat) ya da devlete aktarılmasına dayalı bir kapitalizm öncesi üretim tarzı ve bu temelde yükselen sosyal düzen olarak tanımlanabilir.⁷¹

Burada hemen vurgulamamız gereken önemli bir nokta feodalizmin sadece Avrupa tarihinin bir parçası olmasıdır. Avrupa kıtası dışında klasik özellikleriyle feodalizme benzer özellikler gösteren biricik toplum Japon toplumudur.⁷² Avrupalı ya da Avrupa kültür bağlantılarının dışında sayılmasına, bu kökten yoksun olmasına rağmen gelişmiş ve modern olarak tanımlanan tek toplumun Japon toplumu olması da bu bağlamda şaşırtıcı değildir. Ancak Japonya'nın gelişim evreleri, benzer toplum yapılarından yola çıkmalarına rağmen, Avrupa-Batı toplumlarından farklılıklar gösterir.

Avrupa'da gelişen feodal yaşam tam bir sosyal tabaka ayırımına dayanmaktadır. Bu sistem içersinde doğuştan mensup olunan toplumsal tabakayı değiştirmek neredeyse olanaksızdır. Sosyologların 'stand' olarak tanımladıkları feodalizmin toplumsal tabakalaşma modeli, ideal tip olarak ele alındığında 'kast' ile 'sınıf' arasında bir tabakalaşma modeli olarak görülmektedir.⁷³ Bu sistemde tabakalar arasında toplumsal hareketlilik ve geçirgenlik 'kast' sisteminden fazla, - ki bu, 'kast' sisteminde toplumsal hareketliliğin ve tabakalar arasında

⁷⁰ Leo Huberman, *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, çev: Murat Belge, İletişim yayınları, 5. baskı, İstanbul, 1991, s: 24.

⁷¹ *AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, Ana Yayıncılık ve Encyclopaedia Inc., İstanbul, 1994, cilt: 12, s: 145.

⁷² Fernand Braudel, *Maddi Medeniyet ve Kapitalizm*, çev: Mustafa Özel, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1991, s: 71.

⁷³ Eyüp Kemerlioğlu, *Toplumsal Tabakalaşma ve Hareketlilik*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 1990, s: 25.

geçirgenliğin hiç görülmediği düşünüldüğünde şaşırtıcı değildir- sınıf sisteminden azdır.

Feodal düzende toplum yapısı genel olarak üç ana tabakadan-‘stand’ dan oluşmaktadır; askeri aristokrasi veya soylular, rahipler ve serfler.⁷⁴ Bu tabakalar başka bir söylemle, savaşımlar, dua edenler ve çalışanlar olarak da tanımlanabilir.⁷⁵ Daha sonraları bu tabakalara kent ve kasabalara yerleşmiş olan tüccarlar ve zanaatkarlar da ayrı bir tabaka olarak eklenmişlerdir.⁷⁶ Feodal düzenin sona ermesinin başlıca nedeni olarak, tüccar ve zanaatkarlardan oluşan bu son tabakanın, toplumsal düzen içerisinde ekonomik ve sosyal alanlarda güçlendikçe, kendi statükosunu ve etkinliğini tartışmaya başlaması gösterilecektir.

Feodal düzen, hiyerarşik bir piramit olarak tasarlanmıştır. Bu piramit içerisinde yer alan kesitlerin her birisi, kendi hak ve sorumluluklarının bilincinde olan toplum kesimlerinden oluşmaktadır. Bu hak ve sorumluluklar kesin bir çizgiyle birbirlerinden ayrılmış ve belirlenmiştir. Bu toplum yapısında hukuk düzeni de eşitsizlik ve farklılık üzerine kurulmuştur.

Feodal üretim, başlıca zenginlik kaynağı ve üretim aracı olarak toprağa bağımlıdır. Üretim aracının yani toprağın mülkiyeti askeri kimliği ön planda olan senyörlerin/aristokratların elindedir. Üretimi emek vererek gerçekleştiren köylüler toprak üzerinde kısıtlı bir mülkiyet hakkına ve sınırlı bir özgürlüğe sahiptirler. Bu sınırlı mülkiyet hakkı aynı zamanda köylüleri de toprağa bağlamaktadır. Köylülerin ürettiği artı-ürüne feodal soylular tarafından el konulmaktadır.⁷⁷ Mülkiyet sahibi olan feodal senyörün arazisi üzerinde yaşayan köylüler üzerinde, ister serf ya da köle ister özgür köylü olsunlar, kesin, tartışılmaz ve sınırlandırılmaz yargı yetkisi vardır.⁷⁸ Feodal senyörün topraklarında yaşayan köylüler kendi aralarında üç gruba ayrılmaktadır; serfler, özgür köylüler ve köleler.

Feodal hiyerarşide feodal senyörler arasında bağımlılık vardır. Bu sistemde her feodal senyör bir yandan kendisine bağlı olan feodal beylerin

⁷⁴ Eyüp Kemerlioğlu, a.g.e., s: 27.

⁷⁵ Leo Huberman, a.g.e., s: 11.

⁷⁶ Eyüp Kemerlioğlu, a.g.e., s: 27.

⁷⁷ Selim Somçağ, Avrupa Feodalizminin Evrimi, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994, s: 9.

⁷⁸ Kemali Saybaşılı, İktisat, Siyaset, Devlet ve Türkiye, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992, s: 133-134.

efendisiyken diğer yandan bir başka senyörün bağımlısı durumundadır. Bu düzen tüm feodal beyleri birbirine egemenlik ve bağımlılık ilişkisi içerisinde bağlamakta ve bu bağ en üst düzeyde bulunan prens ya da krala kadar ulaşmaktadır.⁷⁹ Feodal sistemde feodal bey ile egemeni ya da bağımlısı arasındaki ilişki askeri hizmet yükümlülüğüne dayanmaktadır. Bağımlı bey askeri yükümlülüğünü yerine getirmesi karşılığında bazı topraklar üzerinde egemenlik hakkı kazanmaktadır. Bağımlı bey kendi topraklarında tam bir egemenliğe sahiptir. Fakat bunun dışında egemen ile bağımlı bey arasındaki ilişkiler karşılıklı hak ve yükümlülükler ile sıkıca belirlenmiştir. Bu sistem tüm toplumu birbirine bağımlı hale getirmektedir. Bu bağımlılık sayesinde birbirine bağlı bir hak ve sorumluluklar zinciri oluşmakta, vassallık/bağımlılık sözleşmeleriyle ortaya çıkan hukuksal yapı sonuçta hükümdarın yetkilerini sınırlamakta ve otoriteyi bölmekte, yerelleştirmektedir.⁸⁰ Bu otorite bölünmesinin doğal bir sonucu olarak kral isteklerini gerçekleştirebilmek için egemenliği altında olan önemli/büyük feodal beylerin onayını/desteğini almak zorunda kalmaktadır. Feodal beylerin önemli konularda görüşlerini krala bildirmek için ya da kralların feodal beylerle görüş alış verişini sağlayarak destek kazanmak için oluşturdukları topluluğa/meclise 'curia' ya da 'concillium' adı verilmektedir.⁸¹ Bu meclisler modern parlamentoların ilk çekirdeğini oluşturacaklardır.

Feodal sistem böylesine sıkı sıkıya birbirine bağlı bir yapı içerisinde ilerlerken nasıl oldu da yerini farklı bir ekonomik ve toplumsal ilişki düzenine bıraktı? Bu sorunun yanıtını yine tarih içerisinde bulmamız olasıdır. Her şeyden önce feodal toplumda ekonomi son derece durağandır. Servet/sermaye birikimi toplumun egemen tabakasını oluşturan soylular ile kilise arasında bölüşülmüş bulunmaktadır. Ancak ne kilise ne de soylular ellerindeki serveti daha fazla zenginlik yaratma amacıyla kullanmamaktadır. "*Dua edenlerle savaşanların elinde bulunan sermaye edilgin, durağan, kıpırtısızdı, üretken değildi.*"⁸² Bu ekonomik model para ekonomisinden ziyade takas ekonomisine dayanmaktadır. Bu Avrupa için ekonomik anlamda tam bir gerileme demektir, çünkü Avrupa

⁷⁹ Selim Somçağ, a.g.e., s: 9.

⁸⁰ Kemali Saybaşı, a.g.e., s: 127.

⁸¹ Server Tanilli, *Devlet ve Demokrasi*, Cem Yayınevi, yedinci baskı, İstanbul, 1993, s: 32.

⁸² Leo Huberman, a.g.e., s: 26

ekonomisi antik Yunan döneminden beri geniş çaplı ticarete ve para ekonomisine geçmiş bulunmaktaydı. Özellikle Roma egemenliğinde Akdeniz'in 'mare nostrum-bizim deniz' haline gelmesi Avrupa'nın Doğu ve Güney Akdeniz bölgeleriyle ticaret yapma olanaklarını arttırmıştır. Bu yüzden Avrupa'da zengin kentler ortaya çıkmıştır. Ancak Roma İmparatorluğunun çöküşünden sonra Akdeniz ticareti sona ermiş ve kentler bir süre için ticaret ve nüfus merkezleri olarak tarih sahnesinden çekilmiştir. Batı'nın Doğu ile olan ilişkilerinin kopması Avrupa'yı kendi kabuğuna çekilmeye ve kendi kendine yeterli bir ekonomi geliştirmeye zorunlu kılmıştır. Bu kabuğun kırılması yine Doğu toplumlarıyla girilen ilişkiler sonucu olmuştur, bu ilişki yine Batı toplumlarının Doğuluları soymayı amaçlaması ile başlamıştır.⁸³ Bu ilişki tarih içerisinde hep aynı biçimde kendini tekrarlayıp duracaktır. Antik Yunan siteleri doğu ile yaptıkları ticaret ve yağma ile zenginleşmişlerdir, benzer biçimde Roma Batı egemenliğinin taşıyıcısı olmuştur. Feodal ekonominin kabuğunu kırmasına neden olan ise biçimsel olarak dini nitelik taşıyan haçlı seferleri olacaktır. Haçlı seferleri sadece Avrupa'daki insanların yerleştikleri yerlerden kitle halinde hareket etmelerini sağlamakla kalmamış, aynı zamanda hem hareket halindeki orduların gereksinimlerini karşılamak hem de ulaşılan yerlerin zenginliklerinden pay almak amacıyla ticaretin yeniden canlanmasını sağlamıştır. Bu seferler sayesinde başlangıçta düşmanca da olsa Doğulu ve Batılı toplumlar arasında ilişkiler yeniden kurulmuştur.

Haçlı seferlerinin yarattığı hareketlilik kıta Avrupa'sındaki toplumsal yaşamın kurallarını da etkilemiştir. Tanrı adına haçlı seferlerine katılmasına izin verilen sıradan insanlar ki bunlar genelde serflerdi, eğer sağ salim ve ellerinde biraz ganimetle geri dönmeyi başarabilirlerse yeniden serf olmaya ve karın tokluğuna senyörün/feodal beyin emri altında çalışmaya istekli olmuyorlardı. Öte yandan yeniden canlanan ticaretle geçinmeye başlayan feodal düzen için yeni bir sınıf da ortaya çıkmaya başlamıştı; tüccarlar.

Avrupa'da ticaretin gelişmesi ve toplumsal bir sınıf olarak tüccarların ortaya çıkması beraberinde toplumsal sistemde bazı yenilikleri de getirdi. Bunların başında feodal hukukun aşılması geliyordu. Daha önce de belirttiğimiz

⁸³ Baykan Sezer, a.g.e., s: 77.

gibi feodal bey kendi toprakları üzerinde yaşayanları yargılama hakkına sahipti. Ancak onun yetkisi ancak kendi topraklarıyla sınırlıydı. Oysa tüccarlar devamlı seyahat halinde bulunmaktadır, yani herhangi bir feodal beyin tebaası değildir. Bu durumda tüccarlar üzerinde hukuku uygulamak için derebeylik ve toprak hukuku değil bir kamu hukuku gereklidir. Bu gerçekleştiğinde tüccarlar yalnızca özgür değil aynı zamanda ayrıcalıklı insanlar konumuna da geldiler. Artık tüccarlar ayrı bir sınıf olarak varlıklarını feodal düzen içerisinde kanıtlamışlardı.⁸⁴

Ticarette ya da ticari meta üretimiyle uğraşan, kendine özgü bir sözleşmeye ve kamu hukukuna uyan, yani serflerin bağlı olduğu feodal hukukun bağlayıcılığından uzak olan ve ticaretin gelişmesi sayesinde büyüyen kentlerde yaşayan bu bağımsız, yeni toplumsal sınıfı adlandırmak için Fransızca 'bourg: kasaba' sözcüğünden türeyen burjuvazi kavramı kullanılmıştır. Avrupa'da on ikinci yüzyıldan başlayarak kentlerin feodal beyler karşısında bağımsızlık mücadelesi gelişip güçlenmiştir. Ancak kentliler mevcut düzeni ortadan kaldırmayı amaçlamıyorlardı, onlar sadece daha iyi yaşamının koşullarını arıyorlardı. Bu dönemde ortaya çıkıp genişlemeye başlayan burjuvazi için henüz devrimci olmak ve yeni bir düzen yaratmak çok uzak eylemlerdir.⁸⁵ Ama yinede feodal düzen artık bir kez dinginliğini kaybetmeye başlamıştır. "Şehir havası insanı serbestleştirir."⁸⁶

Kentlilerin isteklerini birkaç başlık altında toplayabiliriz, bunlar arasında belki de en önemlisi mülkiyet hakkına sahip olma isteğidir. Feodal sistem içerisindeki özgür köylülerin yaptığı gibi toprak ve konut kiralamak istemiyorlardı, onlar toprağın ve konutların kendisine sahip olmak istiyorlardı.⁸⁷ Bu istek Avrupa'da özel mülkiyet kavramının gelişmesinin itici gücü olacaktır. Kentliler kendi mahkemelerinde yargılanmak istiyorlardı, kendi asayişlerini sağlamak istiyorlardı, vergilerin azaltılmasını istiyorlardı, ama bütün bu isteklerine rağmen soyluların ve ruhban sınıfının varlığını ve ayrıcalıklarını doğal buluyorlardı. Kentler dışında iktidara sahip olmayı düşünmüyorlardı, hatta kentlerde bile kendi isteklerinin kabul gömesi karşılığında yönetimi ele almayı

⁸⁴ Henri Pirene, *Ortaçağ Kentleri, Kökenleri ve Ticaretin Canlanması*, çev: Şadan Karadeniz, İletişim Yayınları, İstanbul, ikinci baskı, tarih yok, s: 101.

⁸⁵ A.g.e., s: 132-133.

⁸⁶ Leo Huberman, a.g.e., s: 39.

⁸⁷ A.g.e., s: 40.

düşünmüyorlardı.⁸⁸ Yani bu yeni sınıfın henüz iktidar mücadelesinde bir ihtirası yoktu.

Bu gelişmeler yaşanırken feodal senyörler ve kilise yaşıyanlara büyük ölçüde kayıtsız kalmıştır. Sonuçta bu gelişmeler onların toplumsal konumlarını sorgulamadığı gibi bazı olanakları da beraberinde getiriyordu. Örneğin ticaret sayesinde yeni mallarla tanışılıyor, yaşam daha konforlu hale geliyordu. Üstelik artan serf nüfusun fazlasından da senyör bir şekilde kurtuluyordu.⁸⁹ Yani bir anlamda tüccarlar o dönemde sermaye birikimine sahip olan toplumsal kesimlere hizmet ediyordu. Bunun karşılığında da durağan feodal ekonomide para el değiştirmeye başlamıştı.

Sermayenin el değiştirmesi zaman içerisinde farklı sorunlar yaratmıştır. Bunların başında artık toplumsal düzen içerisinde zenginlik ile toplumsal statünün el ele olmaması gelmektedir. Artık toprak tek zenginlik kaynağı değildir ve üstelik gün geçtikçe ticaret ve kentsel üretim karşısında değer yitirmektedir. Ancak toplumsal statünün ve konumun belirlenmesinde hala toprak sahipliği birinci derecede önemlidir. Bu duruma çözüm olarak örneğin İngiltere’de toprak sahibi soylular aynı zamanda zenginde olmak istedikleri için ticarete atılmışlardır. Zaten kıta Avrupa’sına göre daha gevşek bir yapıya sahip olan İngiliz aristokrasisi bu şekilde yükselen yeni değerlere uyum göstermeyi başarabilmiştir.⁹⁰ Fransa’da ise aristokrasi daha katı geleneklere sahip bulunduğu için yeni yükselen toplumsal sınıfla uzlaşmak yerine çatışmayı tercih etmiş ve sonuçta ortaya bugün Fransız Devrimi olarak tanımladığımız büyük toplumsal dönüşüm projesi çıkmıştır.

Kısaca özetlemek gerekirse yeni yükselen burjuvazi bir süre mevcut sistemin kurallarına boyun eğmiş ve feodal düzenin kurallarına uyum göstermiştir. Ancak zaman içerisinde burjuvazi güçlenmesini sürdürmüş ve ortaya çıkan tarihsel koşulların da etkisiyle (örneğin başta Amerika kıtasının keşfi olmak üzere tüm coğrafi keşifler, kralların gücünün aristokrasi zararına artması ve kralların kendilerine maddi destek veren yandaşlarına yeni haklar vermesi gibi) zenginleşmiştir. Bunun doğal bir sonucu olarak, burjuvazi, artık toplumsal

⁸⁸ Leo Huberman, a.g.e., s: 40-41.

⁸⁹ Maurice Dobb, *Kapitalizmin Gelişimi üzerine incelemeler*, çev: F. Akar, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s: 80-81.

⁹⁰ Barrington Moore Jr., *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*, çev: Şirin Tekeli, Alaeddin Şenel, Verso Yayınları, Ankara, 1989, s: 327.

mekanizmaların işleyişinde söz sahibi olmak istemektedir. Bu gelişmeyi Karl Marks 'sınıf çatışması', Wilfredo Pareto ise 'seçkinlerin dolaşımı' olarak tanımlamaktadır. Marks'ın kuramı bütün insanlık tarihinin evrimini ve işleyişini açıklayıcı bir kuramdır. Pareto ise sadece iktidar mücadelesini tanımlamayı yeterli bulmuştur. Marks'a göre, bütün üretim ilişkileri içlerinde kendi sonlarını hazırlayacak olan çelişkilerini barındırırlar. Bu durumda feodal sistem kendi içerisinde geliştirdiği burjuvazi karşısında yenilmeye mahkumdur, çünkü kendisini var eden toprağa bağlı üretim biçimi artık sona ermekte yerini ticaret dayalı kapitalizme bırakmaktadır. Pareto ise bu gelişmeye siyasi açıdan bakmayı tercih eder. O'na göre her toplumda bir yöneten-yönetilen ayrımı kaçınılmaz olarak vardır. Yönetici seçkinler zaman içerisinde savaşlar ve yozlaşma gibi nedenlerle zayıflarken toplum içerisinde yeni bir seçkin grup doğarak güçlenmeye ve yönetim üzerinde hak talep etmeye başlar. Yönetime sahip olanların bu durumda yapabilecekleri iki şey vardır; ya yeni gelenlere olumlu yaklaşarak onlara kendi aralarına katılma ve uyum gösterme şansı vereceklerdir. - Bu tutum burjuvazinin gelişimi karşısında İngiliz aristokrasisinin tutumudur- Ya da onlara karşı çıkarak konumlarını korumaya çalışacaklardır ki bu tutumda Fransız aristokrasisinin tutumudur ve Fransa'da ihtilal öncesi yaşananları açıklamaktadır.⁹¹

Demokrasinin antik çağdan sonra tekrar siyaset gündemine gelmesi, yeni oluşan burjuvazinin toplumun yönetilmesinde söz sahibi olmak istemesinin bir sonucudur. Feodal sistem ve onun uzantısı olan mutlakıyetçi krallıklar, düşünsel olarak toplumsal eşitsizliğin tanrısal bir istek olduğunu sistemleştiren Katolik kilisesinin şemsiyesi altına sığınmışlardır. Eğer burjuvazi, yeni bir toplumsal paylaşım ve haklar istiyorsa bunu sağlamak için kendisine yeni düşünsel temeller bulmak zorundadır. Bu noktada burjuvaziye ortaçağdan yeniçağa geçerken ortaya çıkıp gelişmiş olan iki düşünce akımı gereken dayanakları sağlayacaktır. Bunlar Rönesans ve Reform hareketleridir. Rönesans toplumda eskiden gerçekleşmiş olana, antik çağ düşüncesi ve eylemlerine yeniden özel bir değer verme eğilimi başlatmış, reform ise Katolik kilisesinin düşünsel dayanaklarına ve kurumsal yapısına şiddetli eleştiriler getirmiştir.

⁹¹ Tom Bottomore, *Seçkinler ve Toplum*, çev: Erol Mutlu, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990 s: 51-52.

Demokrasi, bu temeller üzerinde gelişen aydınlanma felsefesinin düşünsel etkisini ve desteğini de arkasına almıştır. Aydınlanma felsefesinde toplumsal yaşam ile ilgili demokrasiyi temellendirecek iki büyük özelliğin var olduğunu söyleyebiliriz; bunlar rasyonellik düşüncesi ve sözleşme ve rıza anlayışlarıdır.⁹² Rasyonelleşme düşüncesi ile birlikte akılcı düşünce ve ilerleme anlayışı ön plana çıkmıştır. Bu anlayış insanın aklını kullanarak doğaya hakim olabileceğini, bireylerin kendilerini bağlayan ve sınırlayan sosyal çevreyi değiştirebileceğini, bunu başarabilirlerse kendilerini de yönetebileceklerini öne sürmüştür. Böylece insanlığın bilimsel bilginin gelişmesi ve elde edilen bilginin uygulanmasıyla özgürleşip erdem kazanacağı, bu özgürleşmenin ilerlemeyi sağlayacağı ve sonuç olarak insanlığın ilerlemesiyle daha iyi bir toplum kurulacağı varsayılmıştır. Aydınlanma düşüncesinin ikinci getirisi olan sözleşme ve rıza kavramı ise, ilk defa İngiliz düşünür Thomas Hobbes ile gündeme gelmiştir.⁹³ Hobbes'un düşüncesinin önemi devletin oluşumunu onu oluşturan insanların onaylamasına bağlamasındadır. Böylece devlet tanrısal bir varlık olmaktan çıkarak insanların özgür iradeleri ile gerçekleştirdikleri onaylamaya dayanan bir kurumsal yapı olarak anlaşılmaya başlanmıştır. Hobbes'u farklı yönlerden izleyen ve onun düşüncelerini geliştiren John Locke, Jean Jack Rousseau'nun düşünceleridir.

Bütün bu toplumsal ve düşünsel gelişmeler demokrasinin toplum yaşamında yeniden gündeme gelmesi ve bir yönetim biçimi olarak alternatif oluşturmaya olanak sağlamıştır. Ancak tüm bu gelişmeleri tetikleyen, hızlandıran ve toplumsal düzeni alt üst eden bir başka önemli gelişmeyi unutmamalıyız, sanayi devrimi.

Burjuvazinin gelişimi ve hak arayışı Avrupa'da demokrasiyi bir yönetim biçimi olarak gündeme getirmiştir ama bu demokrasi anlayışı tüm söylemlerine ve düşünsel alt yapısına karşın bir tür 'Atina demokrasisi' olmaktan öteye gidemeyecektir. Burjuvazinin demokrasi teorisi bütün insanları kapsasa bile, Fransız devriminin ilkelerinde olduğu gibi, eşitlik, özgürlük, kardeşlik ancak güç el değiştirene kadar geçerlidir. Burjuvazi aristokrasiye ve mutlakıyete karşı giriştiği mücadele sonrasında yönetimde söz hakkını elde edince kitleleri peşinden

⁹² Aytekin Yılmaz, *Modern Demokrasi Gelişimi ve Sorunları*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2000, s: 88.

⁹³ Aytekin Yılmaz, a.g.e., s: 89.

sürtüklemek için kullandığı kavramları bir anda unutabilmeyi başarmıştır. Bu durumun en belirgin örneğini seçim kanunlarında görmek mümkündür. Demokrasinin en önemli kazanımlarından birisi bireylerin tebaa olmaktan kurtulup artık bir yurttaş, yani siyasal bir özne olmasıdır. Bu durum yönetimin gücünü artık tanrıdan değil yönetilenlerin onayından almasını da beraberinde getirmektedir. Böyle olması gerekmeyle birlikte burjuva demokratik devrimlerinin, özellikle Fransız Devriminin etkisiyle siyasal olanda değer kazanan temsili demokrasiler on dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar seçmenler topluluğunu oldukça sınırlı tutmayı yeğlemişlerdir. ‘Sınırlı oy sistemi’ adı verilen bu uygulamada amaçlanan toplumun belirli kesimlerini siyasal yaşamdan uzak tutmaktır. Bu amaca ulaşabilmek için seçmen ve aday olma koşulları ağırlaştırılmıştır. Seçmen olma hakkını elde edebilmek için belirli bir oranda vergi ödüyor olmak ya da belirli miktarda taşınmaza sahip olmak zorunluluğu getirilmiş veya belirli bir düzeyde eğitim görmüş olmak zorunlu tutulmuştur. Bu koşullardan birincisine ‘servet ölçüsü’, ikincisine ise ‘yetenek ölçüsü’ adı verilmiştir.⁹⁴ Bu tür bir demokrasi ancak zenginler demokrasisi olarak tanımlanabilir.⁹⁵ Seçmenlerin belirlenmesinde cinsiyet ayrımcılığı ise yukarıdaki uygulamaların sona ermesinden sonra da uzun süre devam etmiştir. Uzun süren bir başka ayrımcılık ise seçmenlerin ırkı üzerinden gerçekleştirilmiştir. Seçme ve seçilme hakkının kullanılmasına yönelik ırk ayrımcılığı günümüze çok yakın bir tarihte ancak ortadan kaldırılabilmiştir. Çeşitli ülkelerde siyasal seçimlerin düzenli olarak yapılmaya başlanması ile genel oy hakkının elde edilmesi arasındaki zaman farkı sınırlı oy sisteminin ne kadar süre geçerli olduğunu bize göstermektedir. Böylesi bir incelemede genel oy hakkının bütün topluma aynı anda verilmediği ve kadınların oy kullanma hakkını elde etmelerinin, yani gerçek genel oy hakkının kullanılmaya başlamasının farklı tarihlerde gerçekleştiği unutulmamalıdır. Aşağıdaki çizelge bize bu konuda bir fikir verebilir;

⁹⁴ AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi, Ana Yayıncılık ve Encyclopaedia Inc., İstanbul, 1994, cilt: 27, s: 270.

⁹⁵ Raymond Aron, a.g.e., s: 207.

Çizelge 1 * Batı Ülkelerinde Düzenli Seçimlerin Başlangıcı

Ülke	Düzenli seçimlerin başlaması	Erkekler genel oy hakkının verilmesi	Kadınlara genel oy hakkının verilmesi	Genel oy hakkının başlamasındaki gecikme**
ABD	1788	1848	1920	132
Norveç	1814	1897	1913	99
Belçika	1831	1919	1928	97
Büyük Britanya	1832	1918	1929	97
Hollanda	1848	1917	1928	80
İsviçre	1848	1848	1971	123
Yeni Zelanda	1852	1889	1893	41
Danimarka	1855	1915	1918	63
İsveç	1866	1921	1921	55
Kanada	1867	1920	1920	53
Lüksemburg	1868	1918	1919	51
İzlanda	1874	1915	1915	41
Avustralya	1900	1903	1908	8
Finlandiya	1906	1906	1906	0
İrlanda	1921	1922	1922	1
Türkiye***	1923	1923	1934	11

Kaynak: Manfred G. Schmidt, *Demokrasi Kuramlarına Giriş*, çev: M. Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara, 2002, s: 260.

Demokrasinin gelişmesinde ve günümüzdeki anlamını kazanmasında en önemli eylemlerden birisi, belki de birincisi, genel oy hakkının kabulüdür. Ancak genel oy hakkının benimsenmesi sanayi devriminin etkilerinin toplumsal yapıya iyice nüfuz etmesi ve toplumsal hak arama çabaları sayesinde gerçekleşmiştir. Demokrasinin gelişmesi ve toplumun bütün kesimlerini kapsayan bir yönetim

* Bu çizelgede belirli bir tarihten başlayarak düzenli bir biçimde seçim yapılan ve demokrasiye ara vermeyen ülkelere yer verilmiş, Türkiye bu tanıma uymamasına rağmen bir fikir vermesi amacıyla tabloya eklenmiştir.

** Düzenli seçimlerin başlaması ile tam (kadın-erkek birlikte)genel oy hakkının verilmesi arasındaki gecikme.

*** Türkiye tabloya sadece cumhuriyet kurulduktan sonraki seçimler göz önüne alınarak eklenmiş, Osmanlı devleti dönemi dikkate alınmamıştır. Osmanlı devletinde ilk seçim 1877 yılında yapılmıştır. 1923 deki seçimler cumhuriyet ilan edilmeden önce TBMM hükümeti tarafından gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyetin ilk seçimleri 1927'dir.

biçimi haline gelmesinde en büyük rolü sanayi devrimi oynamıştır. Bu gelişme sadece üretim gücünü arttırmakla kalmamış, aynı zamanda toplumsal bütün kurumları ve genel olarak tüm toplumsal sistemi de alt üst etmiştir. Geçmişin kuralları ortadan kalkarken ortaya yeni gereklilikler ve yeni kurallar çıkmıştır. Sosyoloji de bir bilim olarak varlığını bu büyük değişime ve onun etkilerine borçludur. Sanayi devrimi başlangıçta burjuvaziyi daha da güçlendirecek olanakları sunmuştur, ama bir süre sonra burjuvazi egemenliğini dengeleyecek ve sınırlandıracak olan yeni bir toplumsal sınıfın da ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Sanayi devrimi bütün dünyayı o zamana kadar benzeri görülmemiş biçimde etkilemiştir. Bu devrimin ayırıcı özelliği doğal güçlerin yerine yönetimi ve üretilmesi insanın elinde olan yapay güç kaynaklarının kullanılmasını sağlamasıdır. Bu süreçte, demir ve kömürün asıl hammaddeyi oluşturduğu makineleşme çağı adı verilebilir.⁹⁶ Bu sürecin getirisi bireysel ve küçük üretimden kurumsallaşmış ve büyük miktarlarda üretime geçişin sağlanmasıdır. Makine kullanımının yaygınlaşması sonucu, büyük fabrikaların ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Bunun bir sonucu olarak Avrupa nüfusu, tarımsal üretimle uğraşan insanlar toplumundan fabrikalarda üretim yapan nüfusa doğru düzenli ve hızlı bir gelişim göstermiştir.

İşçi sınıfının gelişimi ve toplumsal yaşam içerisinde etkinlik kazanması burjuvazinin gelişiminden daha hızlı gerçekleşmiştir. Bunun nedeni sanayileşmenin toplumsal yaşamı durağanlıktan kurtarması ve var olan her şeyi, bu arada da toplumsal sistemi, hızla değiştirmesidir. Değerler sistemi sarsılmış olsa da hala ayakta duran bir toplum düzeninde burjuvazinin gelişimine kıyasla işçi sınıfının alt üst olmuş bir toplumsal yapı içerisinde kendisine yer bulması daha kolay olmuştur. Ancak burada belirtmek istediğimiz bir toplumsal sınıf olarak işçilerin sıkıntı ve acı çekmedikleri değildir. Aksine yaşanan sıkıntı ve olumsuzluklar o derece fazladır ki bir sınıf olarak kendine özgü bir ideolojiyi sadece işçi sınıfı geliştirebilmiştir.

İşçi sınıfının gelişimini kapitalizmin tarihsel süreçleri ve insanlığın genel ilerleyişi açısından inceleyen Karl Marks bu sınıfın ideolojik gelişiminin başlıca mimarı sayılır. Marks'ın kuramının ana hatları şöyle özetlenmeye çalışılabilir;

⁹⁶ Oral Sander, a.g.e., s: 209.

- a- İlk insan toplumları dışında (ilkel komünal toplum tipi) her toplumda insanlar iki grup altında toplanabilir; bir egemen sınıf ve bir ya da daha çok bağımlı sınıf.
- b- Egemen sınıfın gücünün kaynağı onun üretim araçları üzerindeki mülkiyete sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Egemen sınıfın siyasal gücü, askeri güç ve düşünce üretimi üzerinde gerçekleştirdiği etkinliklerle pekiştirilmektedir.
- c- Egemen sınıfla bağımlı sınıflar arasında sürekli çatışma vardır ve bu çatışmanın içeriği ile yönünü teknolojik gelişmeler, yani üretici güçlerin gelişmesi belirler.
- d- Sınıf çatışmasının en sert görünümü modern kapitalist toplumda (on dokuzuncu yüzyıl) izlenebilir. Bu toplumda ekonomik çıkar farklılaşması daha önceki dönemlerde olduğu gibi kişisel bağlar tarafından çarpıklaştırılmamıştır. Kapitalizmin doğası serveti toplumun bir ucunda yoksulluğu da öbür ucunda toplarken aynı zamanda ara ve geçiş katmanlarının yavaş yavaş ortadan kalkmasını sağlamaktadır. Bu durum ekonomik ve siyasal açıdan sınıfların daha önce tarih içerisinde hiç görülmemiş bir biçimde kutuplaşmasını beraberinde getirmektedir.
- e- Kapitalist toplumdaki sınıf savaşı çalışan yoksul sınıfın zaferi ile bitecektir. Kapitalizmin kendisi ve zorladığı yaşam koşulları kendi sonunun hazırlayıcısı olacaktır.⁹⁷

Marks'ın teorisi uzun yıllar boyunca bütün dünyada etkili olmuştur. Bu teorinin önemli etkilerinden biriye Marks'ın olumsuzladığı (liberal) demokrasinin kendisini geliştirmesinde ve yaygınlaşmasında önemli rol oynamasıdır. Marks için demokrasi ya burjuva sınıfının sınıfsal egemenliğinin bir aracıdır ya da devrimci işçi hareketinin egemenliğini ilan etmesinden sonra gerçekleşecek insanın siyasal alanda kendini gerçekleştirmesinin aracıdır.⁹⁸ Ancak Marks'ın düşündüğünün tersine sosyalist hareketler ve işçi sınıfının hak arayışları liberal demokrasinin ortadan kalkmasını değil, kendisine çeki düzen vermesini ve sadece burjuvazinin değil toplumun geniş kesimlerinin rejimi haline gelmesini sağlamıştır denebilir.

⁹⁷ Tom B. Bottomore, a.g.e., s: 25.

⁹⁸ Manfred G. Schmidt, a.g.e., s: 104.

On dokuzuncu yüzyıldan başlayarak gelişen işçi sınıfı, burjuvazinin kendi haklarını elde etmek amacıyla tüm insanlık için istediğini öne sürdüğü ve daha sonra bir kenara attığı özgürlükleri kullanabilmek için mücadele vermek zorunda kalmıştır. İşçi sınıfının bu dönemdeki hak elde edebilme mücadelesi ikili bir amaca hizmet etmiştir, bunlardan birincisi bu sınıfın kendi ideolojisi olan ve daha iyi bir dünya vaat eden sosyalizm ve sosyalizmin demokrasi anlayışını elde etme kavgasıyken ikincisi var olan demokrasinin sınırlarını genişletme mücadelesidir.⁹⁹ Bu mücadele günümüz demokrasisinin gelişimini sağlamıştır, bu açıdan bakılınca günümüz demokrasinin burjuvazi sınıfından çok işçi sınıfının ve diğer toplumsal hak mücadelesinde bulunan kesimlerin eseri olduğunu söylemek olasıdır.¹⁰⁰

Batı Avrupa'nın demokratikleşme tarihi sınıf mücadelesinin tarihi olarak yorumlanabilir. Demokrasi hareketi önce feodalite ve mutlak krallıklar ile aristokrasiye karşı burjuvazinin hak kavgası, daha sonra burjuvaziye karşı işçi sınıfı ve diğer ekonomik açıdan ezilmiş kitlelerin hak mücadelesi olarak tanımlanabilir. Bir başka açıdan yaklaşıldığında, demokrasi kadınların erkeklerle eşitlik ve siyasal hak mücadelesinin sonuçlarını dayandırmaktadır. Ancak batı demokrasisinin gelişimini sadece ülkelerin kendi içlerindeki dinamiklerde aramak yanlış olacaktır. Gerçi ülkeler arasındaki etkileşimler de batı dünyasıyla sınırlı kalacaktır ama sadece ulusal boyuttaki açıklamalardan daha fazla geçerli olacağı açıktır.

Batı demokrasilerinin toplumun bütün kesimlerine yayılma anlamında en fazla gelişim gösterdiği süreç Birinci Dünya Savaşı sonrasıdır. Bunun en büyük nedeni Rus Çarlığının yıkılması ve toprakları üzerinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği adıyla sosyalist bir devletin kurulmasıdır. Rusya'da yaşanan 1917 devrimi sosyalist düşüncenin kendisini bir ölçüde gerçekleştirme gücü olduğunu bütün dünyaya göstermiştir. Bunun sonucu olarak savaştan yeni çıkmış türlü sosyal ve ekonomik zorluklar içerisindeki kitleleri ve toplumun üretici gücünü oluşturan işçileri Sovyet rejiminin cazibesinden kurtarmanın en güvenli yolunun onları kendi toplumsal sistemleri içerisinde daha fazla saygıya değer ve

⁹⁹ Server Tanilli, a.g.e., s: 37.

¹⁰⁰ Göran Therborn, "Sermaye Egemenliği ve Demokrasinin Doğuşu", çev: Şirin Tekeli, Birikim, sayı: 50, s:35.

önem taşıyan konumlara taşımak olduğu düşünülmüştür.¹⁰¹ Birinci Dünya Savaşından yenik çıkan ya da ekonomik açıdan beklentilerini karşılayamayan ulusların siyasal alandaki karmaşıklığı bu ilerlemenin planlanandan daha hızlı olmasını sağlamıştır. Toplumsal yapısı bu hızlı ilerlemeye uyum gösteremeyen ya da umulandan hızlı olan toplumların bir kısmında egemen ve orta sınıflar iktidar ve çıkarlarını kaybetmemek için daha sert rejimlere, örneğin İtalya faşizme ve Almanya nasyonal sosyalizme yöneleceklerdir. Bu süreç dünyayı yeni bir savaşa sürükleyecektir.

İlgi çekici olan bu tür rejimleri benimsemeyen ve ikinci savaşta onlarla çatışan toplumlarda bile bu söylemlerin dönemin koşulları içerisinde önemli ölçüde taraftar bulabilmesidir. İkinci Dünya Savaşı sonucunda gerçekleşen anlaşmaların getirdiği sadece sınırlar anlamında dünyayı paylaşma değil, aynı zamanda siyasal düşünce anlamında da bir bölüşmedir. Dünya üzerinde uzun bir süre iki tür siyasal rejim idealize edilecektir artık; demokrasi ve sosyalizm. Soğuk savaşın sona ermesinden ve sosyalizmin ekonomik olarak yenilmesinden sonra ise ideal olan tek siyasal yönetim biçimi vardır, demokrasi.

2.2. Günümüz Demokrasinin İlkeleri

Demokrasinin günümüz dünyasının popüler siyasal sistemi olduğu bir gerçektir. Demokrasi, uzun yıllar mücadele etmek zorunda kaldığı sosyalizmin proleter diktatörlüğü düşüncesinin en azından pratik uyarlamasını yenmiş görünmektedir. Ancak demokrasinin bu zaferi sadece siyasal bir yönetim biçimi ya da tercih edilen toplumsal yaşamın bir görünümü olmaktan dolayı kazanılmamıştır. Bugün demokrasi, yalnızca siyasal örgütün bir biçimi olarak değil aynı zamanda Pazar ekonomisinin yönetim sistemi ve küreselleşmenin de siyasal yansıması olarak algılanmaktadır.¹⁰² Fakat bu algı gelişmeden önce de demokrasinin ne olduğu üzerine uzlaşmış bir tanımlama bulmak zordur. Basitçe ele almak gerekirse demokrasi birisi için Hristiyan toplumu demektir, bir başkası demokrasiden herkes için hürriyet ve adaletin bulunduğu toplum modelini

¹⁰¹ Server Tanilli, a.g.e., s: 37.

¹⁰² Alain Touraine, *Demokrasi Nedir*, çev: Olcay Kunal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s: 17.

anlamaktadır, başkaları ise onu bir yaşam tarzı olarak kabul ederler.¹⁰³ Demokrasinin ne olmadığını söylemek her zaman daha kolaydır. Ama bütün siyasal rejimlerin kaderi güçlü olan tarafından belirlenen yazgıya uymayı zorunlu kılar. İkinci Dünya Savaşını Hitler ve onun Almanya'sı kazanmış olsaydı hala diktatörlüğe ve nasyonal sosyalizme karşı çıkılırmıydı? Ya da soğuk savaşın galibi Sovyetler Birliği olsaydı hala demokrasinin iyiliği ve üstünlüğünü mü savunuyor olurduk yoksa yıkılan demokrasi yönetimlerinin demokrasi idealinin geçek uygulamaları olmadığını kanıtlamaya çalışanlar arasına mı katılırdık. Ama varsayımlar üzerinde durmanın gereği yok, günümüzde demokrasi tartışmasız bir şekilde ideal siyasal yönetim biçimi tahtında tek başına oturmaktadır ve günümüz demokrasisi kazanan taraf olarak hem pazar ekonomisini hem de küreselleşmeyi bünyesinde barındırmaktadır. Ama bu durum demokrasi tartışmalarının sona erdiği anlamına gelmez, demokrasinin diğer siyasal sistemlerden üstün olan yanı, onun her zaman ve her konuda tartışmaya açık olmasıdır.

Demokrasi tartışmaları iki boyutta devam edip gitmektedir. Bunlardan birincisi, felsefi boyuttur. Fikir bazında demokrasinin ne olduğu, demokrasi birey ilişkisi, demokrasinin gelecekteki görünüşleri, ulus devlet sonrası demokrasi tanımlamaları genellikle bu boyutun ilgi alanlarını oluşturur. İkinci boyut ise somut, gözle görünür siyasi uygulamalar boyutudur. İşte burada işler karışmaktadır. Çünkü artık düşünceler sadece soyut zihinsel imgeler olmaktan çıkmakta, uygulama alanına geçmektedirler. Uygulama alanında ise düşünceleri etkileyen tek şey idealler değildir. Burada devreye faydacı yorumlamalar, çıkarlar, iki yüzlülükler bol bol girmektedir. Ulusal ve uluslar arası ilişkilerde gözetilen çıkarlar demokrasi tanımlamalarını hızlı bir biçimde değişen koşullara uyarlanmasını sağlamaktadır.

Belki de bu durumdan kaynaklanmak üzere demokrasiyi tanımlamaya çalışırken karşımıza bir başka sorun daha çıkmaktadır, daha demokrasi kesin zaferini ilan etmeden önce bile demokratik olduğunu öne süren ülkelerin her birinde kurumlarda, uygulamalarda ve yönetim geleneklerinde önemli farklılıklar bulmak olasıdır.¹⁰⁴ Örneğin demokrasinin tartışılmadan kabul edilen ilkelerinden

¹⁰³ H. B. Mayo, a.g.e., s: 19.

¹⁰⁴ Raymond Aron, *Demokrasi ve Totalitarizm*, çev: Vahdi Hatay, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1972, s: 92.

birisi halk yönetimi ya da halkın büyük çoğunluğunun temsilciliğini yapan yönetim biçimi olduğu anlayışıdır. Burada kast edilen toplumun kendi kendisini yönetmesi ya da en azından temsilciler aracılığıyla kendi iradesini parlamentoya yansıtmasıdır. Bu irade çoğunluğun iradesi olacaktır. Yani iktidar halkın çoğunluğunu temsil edecektir. Fakat pek çok demokratik ülkede olduğu gibi İngiltere’de de yaklaşık kırk yıldır iktidarlar halkın salt çoğunluğunun desteğini almaktan uzaktırlar.¹⁰⁵ İngiliz seçim sistemi ortaya iktidarlar çıkarmaktadır ama bu iktidarlar genellikle toplumun %40’ının desteğine karşın %60’ının onaylamadığı iktidarlar olmaktadır. Öte yandan İngiltere’de yetkileri kısıtlanmış da olsa krallık kurumu varlığını sürdürmektedir. Devlet başkanı halkoyuyla ya da halkın seçtiği temsilciler tarafından değil irsi olarak belirlenmektedir. İki kanattan oluşan İngiliz parlamentosunun bir kanadı seçimle oluşturulurken (avam kamarası) diğer kanadı (lordlar kamarası) yetkileri sınırlandırılmış olsa da kral tarafından kalıtsal olarak babadan oğla geçebilen ya da ömür boyu kaydıyla atanan aristokrat üyelerden oluşmaktadır.¹⁰⁶ Bu durum demokrasinin halk egemenliği ilkesine ters gibi gözükmemektedir. Ama buna rağmen İngiltere’nin demokrasi ile yönetildiğinden kimsenin kuşkusu yoktur, İngiltere, demokrasiye büyük önem veren Avrupa Topluluğunun üyesidir. Bu tür uyumsuzluklara rağmen demokratik yönetimlerin soğuk savaş sonrasındaki birincil ödevinin, artık ortada düşman olmadığı düşünülürse, demokrasiden haberdar olmayan ya da otoriter yönetimlerce demokrasinin ortadan kaldırıldığı toplumlarda demokratik sistemlerin ve kurumların oluşmasına yardımcı olmak olduğu söylenmektedir.¹⁰⁷ Gerçektende batı dünyası demokrasinin ne olduğunu öğretmekte pek heveslidir, ancak bu öğretiye genel ilkeler yerine pazar ekonomisinden başlamaya da aynı derecede önem vermektedir. Üstelik bu ilk ilke yani pazar ekonomisine geçiş fazla çaba harcanmadan sağlanırsa ve öğrenci ülke dünya ekonomisine katılırsa dersin geri kalanı üzerinde pek fazla durmaya da gerek kalmamaktadır.

Bu ortam ve koşullar içerisinde demokrasinin ne olduğunu ve neyin demokratik olup olmadığını tartışmak farklı bir çalışmanın konusu olmalıdır. Biz

¹⁰⁵ Raymond Aron, a.g.e., s: 15.

¹⁰⁶ Maurice Duverger, a.g.e., s: 78.

¹⁰⁷ Anthony Arblaster, a.g.e., s: 13.

burada sadece demokrasinin artık klasikleşmiş ve nispeten az tartışılan ve genel kabul gören bazı özelliklerini sıralamakla yetineceğiz.

Demokrasi hakkında vurgulanması gereken belki de en önemli şey, demokrasinin aktarılan ya da ani kararlar sonucu benimsenen bir siyasal yapılanma olmadığıdır. Batı Avrupa toplumlarında demokrasi uzun ve karmaşık süreçler sonrasında var olmayı başarabilmiştir. Demokrasinin gerçekleşebilmesi için şu ön koşulların gerçekleşmesi gerektiğini öne sürebiliriz;

- a- Merkezi gücün karşısında onu dengeleyebilecek toplumsal sınıfların bulunması ve bu sınıfların siyasal kaygılar taşıması, siyasal toplum yanında onu sınırlandırabilecek ekonomik, kültürel bir sivil toplum alanının oluşması,
- b- Bireye dayalı temsil anlayışının gelişmesi ve bu anlayışın iktidarın meşruluğunun kaynağı olması,
- c- Toplumda bütün insanların eşit olduğuna dair bir inanç olması,
- d- Bir ulusal birlik anlayışının oluşması,
- e- Toplumsal gruplar ve sınıflar arası çatışmanın aşırı yoğun bir şekilde yaşanmıyor olması, toplum içerisinde bu çatışmaların şiddet kullanımını gerektirmeden çözümlenebiliyor olması,
- f- Bunların dışında kalan toplumsal sorunların da çok büyük boyutlara ulaşmadan çözülebiliyor olması,
- g- Toplumsal yapının oluşturduğu siyasal ve sosyal kurumların parlamenter yapıyı destekler nitelikte olması,
- h- Toplum içerisinde karşıt ve farklı olana hoşgörü ile bakılabiliyor olması gerekir.

Bu koşullar aynı zamanda demokrasinin yaşayabilmesinin de en önemli şartlarını oluştururlar.¹⁰⁸ Bunların dışında ve bunlara ek olarak öne sürülen bazı yaklaşımlarda vardır. Örneğin bu yaklaşımlardan birisi demokrasi ile ekonomik gelişmişlik arasında bağlantı kurmaktadır. Bu anlayışa göre bir ülkenin ekonomik gelişmişlik düzeyi ne kadar artarsa demokrasiyi yaşatma şansının da o kadar fazla olacağını öne sürülmektedir.¹⁰⁹ Toplumsal açıdan servet, sanayileşme, eğitim ve kentleşme oranları ile demokrasi arasında olumlu ilişkiler kurmak olasıdır.

¹⁰⁸ Aytekin Yılmaz, a.g.e., s: 157.

¹⁰⁹ Seymour Martin Lipset, a.g.e., s: 34.

Ekonomik alanın gelişmesi geleneksel toplum değerlerini ve otorite anlayışını sarsmakta ve toplumun ilişkiler sistemini derinden etkilemektedir. Ekonomik çıkarlar soy, bölge, köken gibi geleneksel değerleri yıpratarak fayda esaslı yeni bir yapılanmanın oluşumunu zorunlu kılmaktadır. Ekonomik alanın gelişmesi, bu alanın uzmanlık gerektirmesi açısından siyasal iktidarı da sınırlandıracaktır. Ancak demokrasinin yaşatılmasını sadece ekonomik değerlere bağlamak yanlış olacaktır. Bu yapılanmanın önemli bir ayağını da kültür ile sosyal yapı oluşturmaktadır.¹¹⁰ Uzlaşma ve pazarlık yapabilme, yani çıkarlardan taviz verebilme ve karşılığında bir şeyler elde edebilme demokrasi kültürünün olmazsa olmaz bir ögesidir. Uzlaşma kültürünün gelişebilmesi ise toplumsal sınıfların varlığına, onların birbirine bağımlı olmasına ve buna karşın çatışan çıkarlarını savunabilme becerileri geliştirebilmelerine bağlıdır. Sınıf çıkarlarının elde edilebilmesi ama bu arada toplum düzenini devam edebilmesi ortak paydalarda anlaşmayla olasıdır. Bu süreçten kaynaklanan uzlaşma anlayışı zaman içerisinde bütün toplumsal ve özellikle siyasal alanlarda geçerli olmuştur.

Günümüzde batı toplumları, batı dışı bir ülkenin demokrasi olarak tanımlanabilmesi için asgari olarak o ülkede düzenli ve rekabetçi seçimlerin gerçekleştiriliyor olması, birey ve grupların seçimlere ve siyasal faaliyetlere özgürce katılması, siyasal lider ve partilerin toplumda etkinliği olan ordu, büyük toprak sahipleri ya da iş dünyasının yoğun baskısı altında faaliyette bulunmaması gibi koşullar öne sürmektedirler.¹¹¹ Ancak günümüz dünyasında düzenli ve rekabetçi seçimler gerçekleştirmenin dışında bu koşulların yerine getirilmesinin olanağı yoktur. Birey ve grupların siyaset yapmasına olanak verilmeye çalışılabilir. Ancak dünyadaki her ülkenin kendine özgü, tarihsel ve toplumsal koşullardan dolayı siyaset alanının dışında tutmak isteyeceği gruplar ve siyasal düşünceler vardır. Bu batı toplumları için de geçerlidir. Örneğin Almanya'da Nazi partisinin düşüncelerini siyasal arenada savunmak ve bu partinin programının propagandasını yapmak yasaktır. Siyasal alandaki yasaklamanın dışında bu partiyi anımsatacak sembol ve simgeleri kullanmakta yasaklanmıştır. Diğer taraftan baskı gruplarının siyaset üzerindeki etkisini ortadan kaldırmak olası değildir. En başta batı toplumları bu baskı gruplarının siyaset üzerindeki etkisini yaşamaktadırlar.

¹¹⁰ Aytekin Yılmaz, a.g.e., s: 158.

¹¹¹ Jeff Hatnes, *Third World Politics*, Oxford Press, Oxford, 1996, s: 40.

Bu göreceli tanımlamaları bir tarafa bırakacak olursak günümüzün demokrasi anlayışının bazı özelliklerini şöyle sıralayabiliriz, modern demokraside,

- a- Yönetimin izlenecek politika ile ilgili kararları üzerindeki kontrol, anayasal olarak, seçimle belirlenen görevlilere bırakılmıştır.
- b- Seçilmiş görevliler, düzenli aralıklarla gerçekleştirilen, zor kullanmanın yaygın olarak görülmediği, adil ve şeffaf olarak yürütülen seçimlerle belirlenirler.
- c- Uygulamada her yetişkinin seçimlerde oy kullanma hakkı vardır.
- d- Uygulamada bütün yetişkinlerin yönetimde seçimle belirlenen görevler için yarışma hakkı vardır. Ancak seçilebilmek için gereken yaş sınırı, seçme hakkı için getirilen yaş sınırından daha yüksek olabilir.
- e- Yurttaşlar, ciddi bir cezalandırma tehdidi altında olmaksızın, geniş anlamıyla siyasal meseleler hakkında, görevlilerin, yönetimin, rejimin, sosyoekonomik düzenin ve yürürlükte bulunan ideolojinin eleştirisi de dahil olmak üzere, kendi düşüncelerini ifade etme hakkına sahiptirler.
- f- Yurttaşlar, resmi olanlar dışında alternatif bilgi edinme kaynaklarına ulaşma hakkına sahiptirler. Ayrıca ülke içinde alternatif bilgi edinme kaynakları vardır ve bunlar hukukun koruması altındadırlar.
- g- Yukarıda sıralananlar da dahil olmak üzere, çeşitli haklarını gerçekleştirebilmek için, yurttaşlar, siyasal partileri ve çıkar gruplarını da içermek üzere, görece bağımsız kuruluşlar ve örgütler oluşturma hakkına sahiptirler.¹¹²

Bu önermelerin teoride değil pratikte var olmaları önemlidir. Bu koşulların var olup olmadıklarını göz önüne alarak dünyadaki ülkelerin ne kadar demokratik olup olmadıklarını derecelendirmek olasıdır. Gelişim süreci boyunca gösterdiği gelişmeler neler olursa olsun demokrasi hala temelde seçimlere dayanan bir siyasal yönetim biçimi olmayı sürdürmektedir. bu yüzden demokratik siyasal sistemlerde seçim sistemleri hala en önemli unsuru oluşturmaktadır.

¹¹² Robert A. Dahl, a.g.e., s: 281.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SEÇİM SİSTEMLERİ

Bir ülkenin yönetim biçiminin demokrasi olup olmadığının değerlendirilebilmesi için kullanılan çeşitli ölçütler vardır ve bu ölçütlere her gün yenileri eklenmeye devam etmektedir. Bu hızlı gelişmeler yüzünden yirminci yüzyılın başlarında demokrasi olarak nitelenen yönetimlerin uygulamaları ve kuralları günümüz demokrasi anlayışının çok gerisinde kalmaktadır. Ancak tüm bu gelişmelere karşın değişmeyen bir özellik demokrasi ile diğer yönetim biçimleri arasındaki temel belirleyici olmaya devam etmektedir. Bu temel belirleyici, karar mevkilerine gelecek yönetimlerin özgür ve rekabetçi bir yapı içerisinde halkoyuyla seçilmesine dayanan seçim olgusudur.

Seçim olgusu, yönetilenlerin yönetenleri belirlemesiyle sonuçlanan hukuksal yöntemler ve işlemlerin tamamı olarak tanımlanabilir.¹¹³ Hukuksal olarak seçim işleminde seçmen olabilecek yurttaşların niteliği belirlenir, oylamanın nasıl yapılacağı kurallara bağlanır. Bu kurallar, toplumdan topluma farklılıklar gösterirler ve siyasal yaklaşımların bir yansıması olarak karşımıza çıkarlar.¹¹⁴ Zaten seçim işleminin ve seçimde uygulanacak kurallar bütününtün kendisi de iktidarı seçim yoluyla elde etmeye çalışan karşıt güçlerin ve ideolojilerin arasında gerçekleşen bir dizi uzlaşmanın sonucunda ortaya çıkmaktadır.¹¹⁵

Bu durumun en belirgin örneklerini oy hakkı mücadelesinin tarihi gelişiminde izlemek olasıdır. Siyasi yönetim zaman zaman toplumun çeşitli kesimlerinin, örneğin işçilerin ve kadınların, baskısı sonucu oy verme hakkında gerekli genişlemeyi yapmak zorunda kalmıştır. Ancak siyasi iktidarlar hiçbir zaman seçmen kitlesinin niteliklerini belirlemeyi kendi ellerinden çıkarmayı düşünmemişlerdir.¹¹⁶ Bu yüzden batı Avrupa ülkelerinin tarihinde demokrasi

¹¹³ Jean-Marie Cotteret, Claude Emeri, *Seçim Sistemleri*, çev: Ahmet Kotil, İletişim Yayınları, İstanbul, tarih yok, s: 11.

¹¹⁴ Emine Yavaşgel, *Temsilde Adalet ve Siyasal İstikrar açısından Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Durum*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004, s: 53.

¹¹⁵ Jean-Marie Cotteret, Claude Emeri, a.g.e., s: 11.

¹¹⁶ Emine Yavaşgel, a.g.e., s: 55.

mücadelesiyle genel oy hakkı mücadelesinin bir arada yürütüldüğünü ve bu iki kavramın birbirinin yerine kullanıldığını görmek olasıdır.

Seçme hakkının genişlemesi ve tüm yurttaşları kapsaması uzun bir süreç içerisinde gerçekleşmiştir. Günümüzde seçme ve seçilme hakkı belirli kısıtlamalar dışında tüm yurttaşlar için en azından teoride geçerlidir. Seçme hakkından anlaşılması gereken vatandaşlık hakkına sahip olan herkesin doğum, ırk, servet, cinsiyet ve öğrenim koşullarına bağlı olarak seçmen kitlesi dışında bırakılamayacağı olmalıdır. Seçilme hakkı ülkeden ülkeye değişmekle birlikte biraz daha sınırlandırılmıştır. Örneğin bireyin almış olduğu eğitim düzeyi onun herhangi bir göreve aday olup olamayacağını belirleyebilmektedir. Tüm toplumlarda seçme hakkı üzerine de bazı kısıtlamalar getirilmiştir. Örneğin belirli bir yaştan altındakilerin ve akıl hastalarının oy kullanma hakkı yoktur. Bazı değişiklikler göstermekle birlikte tüm toplumlarda seçme hakkı üzerinde buna benzer kısıtlamalar vardır. Ancak yine de bu kısıtlamaların dışında kalan ve bir seçimin demokratik sayılabilmesi için bütün dünyada kabul gören bazı ölçütler söz konusudur.

Bunların başında “eşitlik ilkesi” gelmektedir. Eşitlik ilkesi, ekonomik ve sosyal durumu, zenginlik ve öğrenim derecesi ne olursa olsun herkesin birbiriyle aynı değerde bir tek oya sahip olmasını öngörmektedir.¹¹⁷ Demokrasinin gelişim süreçleri içerisinde bu ilkenin geçerli olmadığı durumlar yaşanmıştır. Örneğin, 1893 yılında Belçika anayasasına göre evli ve çocuk sahibi vatandaşlar ile yılda belirli bir miktar vergi ödeyebilenlere iki oy hakkı tanınmıştır. Ayrıca bunlara ek olarak bir kişi üniversite diploması sahibiyse veya yüksek bir memuriyet derecesine sahipse bir oy hakkına daha sahip olmaktadır. Benzer bir şekilde İngiltere’de 1948 yılına kadar seçmenler hem oturdukları seçim bölgesinde hem de en az on İngiliz sterlini değerinde bir iş yerine sahip bulundukları seçim bölgesinde olmak üzere iki kere oy kullanabilmişlerdir.¹¹⁸ Fransa’da daha ilginç bir uygulama karşımıza çıkmaktadır. Burada İkinci Dünya Savaşı sonrasında nüfus artışını desteklemek amacıyla aile reislerine çocukları ve eşleri içinde birer oy daha kullanma hakkı verilmiştir. Bu uygulama “aile oyu” olarak

¹¹⁷ Mümtaz Soysal, *Anayasaya Giriş*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1989, s: 61.

¹¹⁸ Emine Yavaşgel, a.g.e., s: 65.

adlandırılmıştır. Aile oyu uygulamasının iki şekli vardır, birincisi, aile reisine çocukların sayısı kadar oy hakkı tanımak, ikincisi ise belirli sayıda çocuk için ek bir oy daha vermek şeklinde uygulanmaktadır. Aile oyu uygulaması sadece Fransa ile sınırlı kalmamış örneğin 1966 gibi geç bir tarihte referandumla kabul edilen İspanya anayasasında da kendisine yer bulabilmiştir.¹¹⁹ Bu uygulamanın savunucuları, toplumun temelini birey değil aile olduğunu, bu yüzden de aile oyuyla kurulacak bir parlamentonun toplumu daha iyi temsil edeceğini öne sürmüşlerdir.¹²⁰ Birden fazla oy kullanma hakkı aslında toplumdaki bireylerin birbiriyle eşit olmadığı anlayışının bir yansımasıdır. Aslında bu durum Avrupa ülkelerinin toplumsal sınıf ayrımına verdikleri önemin de bir göstergesidir. Birden çok oy kullanma hakkının ekonomik ve sosyal konuma bağlanmış olması bu durumun açık bir belirtisidir. Bu uygulamanın ortadan kalkması da ortaya çıkışına benzer bir şekilde sınıf mücadelesi sonucunda gerçekleşmiştir. Ekonomik konuma bağlı olarak oy değerinin farklılaşmasının giderilmesinden sonra bile cinsiyete bağlı ayrımcılık uzun zaman giderilememiştir. Ancak buradaki sorun kadın ve erkeklerin oy değerleri ya da oy verme sayılarındaki farklılıktan değil, kadınların seçme hakkının hiç olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu sorunun giderilmesi ve toplumda herkesin oy hakkına sahip olması uzun uğraşlar sonucu gerçekleşebilmiştir. (Genel oy hakkının ve kadınların oy hakkını elde edilişinin zamanlaması ile ilgili küçük bir örnek için bakınız çizelge 1)

Seçme hakkının bir başka ilkesini bireysellik ilkesi oluşturmaktadır. Bu ilkenin amacı her seçmenin kendi oyunu ancak kendisinin kullanmasını sağlamaktır. Kimse başkaları adına oy kullanma hakkına sahip değildir. Böylece seçmen üzerinde bazı baskı gruplarının etkisi azaltılmaya çalışılmıştır.

Baskıları engellemeyi ve seçimin bireyselliğini sağlamayı amaçlayan bir diğer ilke ise gizlilik ilkesidir. Seçmenin oyunu gizli kullanması seçimin güvenilirliği için son derece önemlidir. On dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar oy verme işlemi bir tür kamu görevi olarak algılanmış ve bu nedenle de herkesin görebileceği şekilde açık yapılması anlayışı kabul görmüştür.¹²¹ Gizli oy anlayışı

¹¹⁹ Servet Armağan, *Anayasa, Seçimler ve Anayasa Mahkemesi*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1975, s: 97.

¹²⁰ Emine Yavaşgel, a.g.e., s: 66.

¹²¹ Emine Yavaşgel, a.g.e., s:73.

genel oy hakkının gelişimi ile birlikte ortaya çıkan bir ilkedir. Bu ilkenin esasını seçmenin nasıl ve ne yönde oy kullanacağını hiç kimse tarafından bilinmemesi oluşturmaktadır. Böylece patron işçiye, efendi uşağa seçim tercihleriyle ilgili baskı ve zorlama yapamamaktadır. Gizli oy ilkesinin gerçekleştirilebilmesi için seçmenin kimsenin kendisini izleyemeyeceği bir ortamda oy kullanması ve oy pusulasının açılmaması gereklidir.¹²² Gizli oy ilkesinin tamamlayıcısı açık sayımdır. Oy verme işleminin gizliliğine karşın oylama işlemi sona erdikten sonra yapılacak değerlendirme işlemi herkesin gözetimi altında şeffaf olarak gerçekleştirilmelidir.¹²³ Seçimlere katılımın serbest olup olmaması ise bir başka tartışma konusunu oluşturmaktadır. Seçmen yeterliliğine sahip yurttaşların seçim günü oy kullanıp kullanmayacağını tamamen kendi önceliklerine bırakan yaklaşıma serbestlik ilkesi adı verilmektedir. Bu yöntemin uygulandığı seçimlerde yurttaşlar oy verip vermeme konusunda tamamen özgürdür. Ancak bu uygulamanın bazı ülkelerde seçimlere katılım oranını önemli ölçüde düşürmesi nedeniyle seçim sonuçlarının toplumun tamamını temsil edip etmediği tartışmaya açılmıştır. Bu tartışmaları önlemek ve seçime katılımı arttırmak amacıyla bazı ülkelerde seçime katılmak zorunlu tutulmuş, mazeretsiz olarak oy kullanmayanlara karşı cezai yaptırımlar yürürlüğe konulmuştur. Aslında bu sorun bir yerde de ulusal egemenlik düşüncesi ile halk egemenliği düşüncesinin çatışmasının bir sonucudur.¹²⁴ Ulusal egemenlik ilkesine göre egemenlik tek tek bireylerin değil toplu olarak ulusun hakkıdır. Bu durumda oy kullanmak ulusal bir görevdir. Ulus tüm üyelerinden bu görevi yerine getirmesini bekler ve gerekirse zor kullanabilir. Halk egemenliği anlayışına göre ise oy kullanma bir görev değil bir haktır. Bu durumda bireyler isterlerse bu haklarını kullanmayabilirler ve bu yüzden cezalandırılmazlar. Üstelik oy kullanmama ve seçime katılmama da bir irade beyanı olarak değerlendirilebilir. Bu iki yaklaşımında haklı olduğu yönler vardır. Uygulamada hangi yaklaşımın kullanılacağı ise siyasilerin ve kanun koyucuların beklentileri ile yakından ilgilidir.

Demokratik ülkelerde uygulanan seçim sistemlerini sınıflamada temel olarak iki ölçüt kullanılmaktadır; bunlardan birincisi, seçim sisteminin

¹²² Servet Armağan, a.g.e., s: 97.

¹²³ A.g.e., s: 99.

¹²⁴ A.g.e., s: 96.

uygulanmasıyla, diğeri ise seçim sonuçlarının hesaplanmasıyla ilişkili ölçütlere dayalı sınıflamaları temel alır. Seçim sisteminin uygulanmasını temel alan yaklaşıma göre iki tür seçim sistemi söz konusudur. Bu yaklaşıma göre seçim sistemleri iki dereceli sistemler ve tek dereceli sistemler olarak sınıflandırılır.¹²⁵ Burada söz edilen ‘derece’ kavramı seçim turunu ifade etmez, seçimin tek turda sona ermesi ya da yeni seçim turlarına gidilmesi seçim sonuçlarının hesaplanması yöntemleriyle ilişkilidir. Genellikle çoğunluk sistemlerinde istenilen/kanunlarla belirlenen oranların elde edilebilmesi için seçim birden fazla oylamayı gerektirebilmektedir. Bunun aksine nispi temsil sistemlerinin kullanıldığı seçim sistemlerinde sonuçları almak tek oylama sonucunda olanaklıdır. Yukarıdaki sınıflama modelinde belirtilen ‘derece’ kavramı ise seçimin nasıl yapılacağı ile ilişkilidir. Bu sistemde, seçimler iki aşamalı olarak yapılmakta, her iki aşamada da çoğunluk sistemi uygulanmaktadır. Bu sistemde seçmenler doğrudan temsilcileri/milletvekillerini, parlamenterleri, cumhurbaşkanını veya devlet başkanını oy kullanarak seçmemekte, bunun yerine bu seçimi kendi adlarına gerçekleştirecek delegeleri belirlemektedirler.¹²⁶ Daha sonra gerçekleşen ikinci aşamada ise seçilen delegeler asıl seçim işlemini gerçekleştirerek sonuca ulaştırmaktadırlar. Bu sistemin günümüzde en geniş anlamda uygulamasını Amerika Birleşik Devletleri’ndeki başkanlık seçimleri sırasında görmekteyiz.

Seçim sonuçlarının hesaplanmasına dayalı seçim sistemi sınıflamaları ise temel olarak ‘çoğunluk sistemleri’ ve ‘nispi temsil sistemleri’ ayrımına dayanmaktadır. Bundan daha ayrıntılı bir sınıflama ise şu şekildedir;

I-Çoğunluk Sistemleri

1. Tek isimli tek turlu çoğunluk sistemi
2. Listeli çoğunluk sistemi
3. Tek isimli iki turlu çoğunluk sistemi
4. Tercihli tek turlu çoğunluk sistemi

II- Nispi Temsil Sistemleri

1. Listeli nispi temsil

¹²⁵ Erol Tuncer ve Necati Danacı, *Çok Partili Dönemde Seçimler ve Seçim Sistemleri*, Tesav Yayınları, Ankara, 2003, s: 6.

¹²⁶ Erol Tuncer ve Necati Danacı, *a.g.e.*, s: 4.

a. Tam olarak uygulanan nispi temsil

1. Nispi temsilin saf şekli
11. Ulusal bakiye (artık) sistemi
111. Değişmez tek sayılı ulusal artık sistemi

b. Yaklaştırmalı nispi temsil

1. En yüksek artık
11. En büyük ortalama
111. d'Hondt sistemi

2. Devredilebilir tek oy

III- Karma Sistemler.¹²⁷

3.1. Çoğunluk Sistemleri

Çoğunluk sistemlerini genel hatlarıyla tanımlamak zor değildir, adından da anlaşılacağı gibi bu sistemlerde en fazla oyu alan aday seçilir. Bu temel ilke üzerinde anlaşıldıktan sonra sistem içerisinde farklı biçimlerin uygulanması olanaklıdır.¹²⁸ Çoğunluk sistemi kazanmak için gerekli oy oranına göre nispi çoğunluk ve salt çoğunluk sistemi olarak ikiye ayrılır. Bu sistem demokratik seçim uygulamalarının en başından beri bilinen ve kullanılan temel sistemdir. Oldukça basit olan yapısından dolayı geniş bir kullanım alanı sunmaktadır. Ancak zaman içerisinde toplumlar daha fazla genişleyip karmaşıktıkça ve toplum yapıları homojenlikten heterojenliğe doğru hareket ettikçe sisteminde ortaya çıkan yeni gereksinimlere cevap verebilmesi için kendisini geliştirmesi gerekmiştir.

3.1.1. Tek İsimli Tek Turlu Çoğunluk Sistemi (Dar Bölge)

Bu sistem 'dar bölge sistemi' olarak da isimlendirilmektedir. Bu yöntemin uygulanmasında ülkenin yasama organına ne kadar temsilci seçilecekse tüm ülke o sayıda eşit nüfusa sahip seçim çevrelerine bölünmektedir. Genel olarak bir ülke seçim çevrelerine ayrılırken nüfus eşitliği esas alınacaktır ama tarihi, coğrafi, idari sınırlar, göç ya da nüfus artışı gibi nedenlerden kaynaklanan küçük oranlı

¹²⁷ Emine Yavaşgel, a.g.e., s: 84.

¹²⁸ Jean-Marie Cotteret, Claude Emeri, a.g.e., s: 39.

sapmaların bulunması doğal karşılanmaktadır.¹²⁹ Seçim öncesinde partiler her seçim bölgesi için tek bir aday belirlemekte, seçmenlerde sahip oldukları oyu bu adaylardan herhangi birisi için kullanmaktadırlar. Seçim çevresinde kullanılan oyların basit çoğunluğunu alan aday seçimi kazanmış sayılmaktadır. Bu sistemin mutlak çoğunluk sisteminden farkı adayların seçimi kazanmak için oyların yüzde ellisinden bir fazla oy almaya gereksinimlerinin olmamasıdır.¹³⁰ Bunun sonucu olarak seçilen aday her zaman seçim çevresindeki seçmenlerin çoğunluğunun onayladığı aday olmayabilir. Bir seçim çevresinde en yüksek oy oranını sağlayan aday belirli bir oy oranına ulaşp ulaşmadığına bakılmaksızın seçimi kazanmış olur.¹³¹

Örnek vermek gerekirse; 100,000 oyun kullanıldığı bir seçim çevresinde oyların dağılımının aşağıdaki gibi olduğunu var sayarsak,

A adayı	30,000
B adayı	25,000
C adayı	20,000
D adayı	15,000
E adayı	10,000

Bu durumda tek isimli tek turlu çoğunluk sistemine göre en fazla oyu almış olan A adayı seçimi kazanmış olacaktır. Ancak A adayının aldığı oy oranı toplam oyların %30'unu oluşturmaktadır. Başka bir deyişle seçim bölgesindeki seçmenlerin %70'i A adayını desteklememektedir. Bu durum da A adayının bir azınlık tarafından seçildiği rahatlıkla iddia edilebilir.

Bu sistem seçmenlerin düşüncelerinin parlamentoda tam olarak temsil edilmesinden ziyade güçlü bir hükümetin kurulmasını amaçlamaktadır. Bu yöntemle yapılan seçimler sonucunda büyük oranda parlamentoda güçlü bir iktidar bloğu oluşmaktadır. Tek isimli tek turlu çoğunluk sistemi günümüzde Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Rusya Federasyonu İngiltere ve Anglo-Sakson etkisi altında kalmış birçok ülkede uygulanmaktadır.¹³² Bu sistemin oluşturduğu siyasal yapı, seçmenlerin tercihlerinin de etkisiyle, iki büyük partinin

¹²⁹ Ülktü Varlık, Banu Ören, Seçim Sistemleri ve Türkiye'de Seçimler, Der Yayınları, İstanbul, 2001, s: 151.

¹³⁰ Emine Yavaşgel, a.g.e, s: 86.

¹³¹ Jean-Marie Cotteret, Claude Emeri, a.g.e., s: 39.

¹³² Ülktü Varlık, Banu Ören, a.g.e., s: 33.

iktidarı değişerek kullanmalarına olanak sağlamaktadır. Seçmen iktidardaki partinin başarı ya da başarısızlıklarını iyi bildiğinden seçimlerde bu duruma göre lehte ya da aleyhte oy kullanmaktadır. Bu durum sonuçta iktidardaki partiye ya da onun en güçlü muhalifi olan partiye, mutlak bir çoğunluk sağlayabilecek elverişli bir ortam hazırlar ve genellikle de, tek isimli tek turlu sistemde seçmenler iki büyük partiden birini desteklemek yolunu seçerler.¹³³ Bu sistemde gözlenen başka bir durum da sistemin büyük partilere daha fazla olanak sağlayıcı olmasıdır. Seçmenler, oylarının boşa gitmemesi düşüncesiyle gerçekten destekledikleri ama seçimi kazanma şansı olmadığını düşündükleri partilerine değil, kendilerine en yakın gördükleri büyük partiye oy verirler.¹³⁴ Ama bu durum bu sistem içerisinde seçimlerini gerçekleştiren ülkelerde her zaman tek partinin çoğunluk iktidarına sahip olduğu anlamına gelmez. İktidara gelen parti çoğu zaman oyların mutlak çoğunluğunu elde edememiş durumda olur.¹³⁵ Öte yandan sıklıkla görülmese bile bu sistem içerisinde de koalisyonlar ortaya çıkabilmektedir. Ancak genel olarak tek isimli tek turlu çoğunluk sistemi halk oyunun tam temsilinden çok, güçlü hükümet yaratma görevini hakkıyla yerine getirmektedir.

Tek adaylı tek turlu seçim sisteminin olumsuz olarak nitelenen özellikleri de vardır.¹³⁶ Bu sistemde seçim bölgeleri göreceli olarak küçük olduğu için, temsilcilerin seçim bölgesindeki vatandaşlarla oldukça sıkı diyaloga girmesi kaçınılmazdır. Bu yakınlaşmanın bölge sorunlarına hakim olmak ve çözüm üretmek için kullanılması pek çok yarar sağlayacaktır. Ancak temsilcilerin seçmenlerle bu derece yakın ilişkiler içerisinde olması, onların, seçmenlerinin kişisel sorunlarına olan ilgilerine ulusal problemlerle olan ilişkilerinden daha fazla önem vermeleri sonucunu doğurabilir. Seçim bölgesinin demografik durumu, mezhep, etnik ayrılıklar, toplumsal ilişki yapısı (aşiretler, toprak ağalığının devam etmesi, dini cemaat liderleri vb.), kişisel ve ekonomik nüfuz adayların seçiminde siyasi fikirlerden ve programlardan daha fazla etkili olabilir. Seçim sırasında adaylar arasında siyasi propagandadan öte, hatta onu gölgede bırakacak biçimde kişisel yıpratma mücadelelerinin gelişmesine neden olabilir. Bu sistemde parti ve

¹³³ Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku*, Beta Yayınları, İstanbul, 2003, s: 258.

¹³⁴ Emine Yavaşgel, *a.g.e.*, s: 87.

¹³⁵ *A.g.e.*, s: 89.

¹³⁶ Ülkü Varlık, Banu Ören, *a.g.e.*, s: 34.

program kadar, hatta zaman zaman onlardan da önce adayın kimliği önemli olduğundan seçimi partiden ziyade adayın kazandığı iddia edilebilir ve bu durum temsilcinin partiye olan bağlılığını azaltabilir, parti disiplini zayıflayabilir. Bu son durumun olumluluğu ya da olumsuzluğu günümüzde hala tartışmalıdır. Ama bu sistemle ilişkili en önemli tartışma bir partinin aldığı oy oranında parlamentoda temsil edilememesi konusundadır.

İktidar ve muhalefet partilerinin aldıkları oylarla kazandıkları temsilcilikler arasındaki oransızlık 'küp Yasası' adı verilen bir sosyolojik kuralla tanımlanır. Buna göre; eğer partilere verilen oyların oranı birbirine göre A/B ise, kazanılan temsilciliklerin birbirine oranı A^3/B^3 tür. Örneğin A oyların %60'ını, B de %40'ını almış ise bu durumda basitçe 3/2 olarak ifade edebiliriz. Bu durumda oyların 3'ünü alan A partisi küp olarak $(3 \times 3 \times 3) = 27$, B partisi $(2 \times 2 \times 2) = 8$ temsilcilik kazanır. Böylece iki partiden biri %60, diğeri %40 oranında oy aldığı halde temsilci sayıları 27 ve 8 olur. Bu durum oldukça büyük bir adaletsizliği işaret eder.¹³⁷

3.1.2. Tek İsimli İki Turlu Çoğunluk Sistemi (Dar Bölge)

Tek isimli iki turlu seçim sistemi, tek isimli tek turlu seçim sisteminin salt çoğunluk esasına göre düzenlenmiş biçimidir. Yalnızca salt çoğunluğu elde etmek her zaman olası olamadığından seçime ikinci bir tur eklenmiştir. İkinci turun düzenlenme süresi ve ikinci tura ilk turdaki adayların hangilerinin katılabileceği ayrıca belirlenmiştir. Bu sistem en basit tanımlanmasıyla tam bir mutlak çoğunluk sistemidir. Sistemin amacı, herhangi bir seçim çevresinde bir adayın azınlık oyuyla seçilmesini engellemektir. İki turlu seçimde, birinci turun sonuçları, bir seçim çevresinde hangi adayların ikinci tura kalacağını belirlemekten ibarettir. Ancak ilk turda herhangi bir aday kullanılan oyların salt çoğunluğunu elde ederse ikinci tura gereksinim kalmaz. Ancak bir adayın ilk turda seçilebilmesi için, seçime katılımın az olduğu durumlarda azınlık oyuyla seçilmesini engellemek amacıyla, o seçim bölgesindeki tüm oyların, yani toplam seçmen sayısının $\frac{1}{4}$ 'ünü elde etmesi koşulu aranır. Bu kural sadece ilk tur için gereklidir. İkinci turda seçilebilmek için kullanılan geçerli oyların basit çoğunluğunu elde etmek

¹³⁷ Sami H. Türk, Seçim Hukukunun Temel Kavramları ve Çözüm Önerileri, TESAV Yayınları, Ankara, 1997, s: 111.

yeterlidir.¹³⁸ İkinci tur seçime katılabilmek için bir adayın ilk turda belirli oranda bir oy elde edebilmiş olması gerekir. Bu oy oranının belirlenmesi uygulamalara göre değişiklik gösterir, örneğin bu sistemin başlıca kullanıcısı olan Fransa'da ikinci tura katılabilmek için ilk turda oyların %12,5'ini almış olmak gerekmektedir.¹³⁹ Bu yüksek oran, yasal bir sınırlama olmadığı halde ikinci tura genellikle iki adayın kalmasını sağlamakta ve seçilen adayın çoğunluğun oylarıyla seçilmesini garantilemektedir.

Tek adaylı iki turlu seçim sistemi günümüzde başta Fransa olmak üzere Rusya, Peru ve Şili'de uygulanmaktadır. İki turlu çoğunluk sistemi tek turlu çoğunluk sisteminden farklı olarak çok partili siyasi yaşamın gerçekleştirilmesinde daha elverişlidir. Seçimin iki turlu olması, tüm partilerin ilk turda şanslarını denemelerine olanak sağlamaktadır. İkinci tur öncesinde ise gerçekleştirilen seçim pazarlıkları ya da seçim anlaşmaları küçük partilerinde siyasal yaşamda etkili olabilmelerine olanak vermektedir. Fakat iki turlu seçim sistemi genellikle partilere parlamentoda çoğunluk olma olanağını vermediğinden güçlü iktidarlardan daha çok koalisyonlara yol açmaktadır.¹⁴⁰

Sistemin en önemli faydası seçimi kazananın genellikle seçmenlerin oylarının yarısından fazlasının ya da buna yakın bir oranın elde edilmesiyle belirlenmesidir. Bunun yanı sıra sistem, birbirine yakın görüşlerdeki partiler arasında işbirliği ve bütünleşmeyi de kolaylaştırmaktadır. Adaylar seçimi kazanabilmek için partinin desteğine gereksinim duyarlar. Bu yüzden aday-parti ilişkisi bu sistemde daha sıkıdır. Seçim sonuçlarında başarılı olabilmek için en güçlü partiler bile diğer partilerle işbirliği yapmak zorunluluğunu duyarlar. Seçim ittifakları ve seçim anlaşmaları bu sistem içerisinde sıklıkla yaşanır. İdeolojik yakınlıkları ve program benzerlikleri bulunan partiler özellikle ikinci tur öncesinde birliktelik arayışına girerler. Bu da sağ veya sol partilerin kendi aralarında gruplaşmalarını ve bloklaşmalarını sağlar. Bu türden bir bloklaşma, eğer gerçekleştirilirse, ortaya daha güçlü bir hükümetin çıkmasını sağlar.

İki turlu seçim sisteminin olumsuz yönlerinden de söz edilebilir. Tek turlu çoğunluk sisteminin sakıncalarının tümü, dozları azalarak da olsa, bu sistem için

¹³⁸ Erdoğan Teziç, a.g.e., s: 278.

¹³⁹ Jean-Marie Cotteret, Claude Emeri, a.g.e., s: 40.

¹⁴⁰ Emine Yavaşgel, a.g.e., s: 96.

de geçerlidir. Özellikle ikinci turda partilerin anlaşmaları ve birbirlerinin adayları lehine tutum takınmaları yüzünden seçmen vereceği oy açısından çok da özgür sayılmaz. İkinci turda iki adayın kalması halinde ideolojik olarak sağda ve solda kutuplaşmalar (bipolarizasyon) ortaya çıkabilir.¹⁴¹ Bu durumda ikinci tur toplumsal blokların kutuplaştığı bir seçim haline gelebilir. Ayrıca ikinci turda başarılı olabilmek için kitle partileri radikal ve uç siyasal görüşlere ödün vermek zorunda kalabilirler. Bu durum ve aşırı kutuplaşma toplumsal barışı tehdit edici hale gelebilir. Sistem açısından bir ahlaki problem de ikinci tura ikiden fazla adayın kalması durumunda ortaya çıkabilir. Bu durumda pazarlıklar sonucunda adaylardan biri lehine seçimden çekilmeler olmaktadır. Ancak bunun daha olumsuz olan tarafı, bu çekilmeler ve desteklenmelerin bir tür açık artırma gibi en yüksek fiyatı öneren lehine gerçekleşebilmesidir.¹⁴²

Tek turlu çoğunluk sisteminde olduğu gibi bu sistem de zaman zaman adaletsiz sonuçlar verebilmektedir. Örneğin 1993 seçimlerinde Fransa'da %40 oranında oy alan merkez sağ ittifak parlamentoda temsilciliklerin %85'ini kazanabilmiştir.¹⁴³ Bu durum toplumun %60'ının desteklemediği bir siyasal yaklaşımın mecliste ezici bir çoğunluğa sahip olmasını beraberinde getirmiştir. İki turlu sistem istenildiği gibi uç ve radikal siyasi görüşlerin ilk turlarda elenmesini sağlayamayabileceği gibi, aksine onları seçim süreci üzerinde daha da etkin hale getirebilmektedir.

3.1.3. Listeli Çoğunluk Sistemi (Geniş Bölge)

Listeli çoğunluk sisteminde seçim çevresinde bir partiden birden fazla aday yer alabilir ve seçim sonucunda o seçim bölgesinden sadece bir temsilci değil, önceden belirlenmiş sayıda birden fazla temsilci seçilir. Siyasal partilerin seçmenlere sundukları aday sayısı, o seçim bölgesinin temsilci sayısı kadardır. Örneğin parlamentoya altı temsilci gönderecek bir seçim bölgesinde her parti altı ayrı adayı seçmenlerin karşısına çıkarmaktadır. Bu durumda seçime beş partinin katılacağını düşünecek olursak toplam altı temsilcilik için otuz aday yarışıyor olacaktır. Bu sistem içerisinde partiler aday listelerini seçmenlere iki yöntemle

¹⁴¹ Ülkü Varlık, Banu Ören, a.g.e., s: 38.

¹⁴² Ülkü Varlık, Banu Ören, a.g.e., s: 39.

¹⁴³ A.g.e., s: 39.

sunarlar. Bunlardan birincisi 'kapalı liste' yöntemidir. Bu yöntemde sadece partilerin önceden belirlemiş olduğu listeler birbirleriyle yarışır. Seçmen, kendisine siyasal partiler tarafından sunulan aday listelerinden birisini tercih eder. 'serbest liste' yönteminde ise bir partinin adayları hem kendi aralarında hem de öteki partilerin adayları ile yarışmak zorundadırlar.¹⁴⁴ Bu yöntemin uygulanması durumunda seçmenler partilerin sundukları listelere tamamen bağlı kalmak zorunda olmadıklarından kendi listelerini sandık başında belirleyebilmektedirler. Bu durumda bir seçmen seçeceği altı adaydan birincisini A partisinden, ikincisini B partisinden, üçüncüsünü C partisinden vb. seçebilmektedir. Sonuç olarak en fazla oyu almış olan adaylar temsilci olarak seçilmiş olmaktadır. Ancak listeli çoğunluk sisteminin pratik uygulamaları genellikle kapalı liste yönteminin kullanılmasıyla gerçekleşmektedir.

Listeli çoğunluk sistemi tek turlu ya da iki turlu olarak uygulanabilmektedir. Tek turlu uygulamada parti listesinin basit çoğunluğu elde etmesi yeterli olurken, iki turlu seçim uygulamalarında seçilebilmek için salt çoğunluğu elde etmiş olmak gerekmektedir. Kural tek adaylı iki turlu dar bölge sistemininkiyle aynı biçimde işlemektedir.

Listeli çoğunluk sistemi, tek isimli çoğunluk sistemiyle aynı güçlü ve zayıf yönleri sahiptir. Bu sistem temsilde adalet ilkesini sağlamakta zorluk çekmektedir. Hatta bu sistem diğerlerine oranla daha büyük bir eşitsizliği bünyesinde barındırmaktadır. Bu yöntemle bir seçim bölgesinde çok az farkla bile olsa çoğunluğu sağlayan bir siyasal parti, o seçim bölgesinin bütün temsilciliklerini kazanmaktadır. Örnek olarak altı temsilciliğe sahip bir seçim bölgesinde;

A partisi	25,000
B partisi	24,500
C partisi	20,500
D partisi	19,000
E partisi	11,000

oy almış ise bu sisteme göre örnek seçim bölgesinde oyların %25'ini alan A partisi altı temsilcinin hepsini kazanmaktadır. Oy oranı %25 olduğu halde bu

¹⁴⁴ Emine Yavaşgel, a.g.e., s: 98.

sisteme göre A partisinin temsil etme oranı %100 olarak gerçekleşmektedir. Bu seçim bölgesindeki seçmenlerin %75'i ise parlamentoda temsil edilememektedir.

3.1.4. Tercihli Tek Turlu Çoğunluk Sistemi (Alternatif Oy)

Tercihli tek turlu oylama sistemi, iki turlu çoğunluk sisteminin sonuçlarını tek turda elde etmeyi amaçlar. Bu sistemde de seçimin kazanılabilmesi için mutlak çoğunluk aranmaktadır.¹⁴⁵

Tercihli tek turlu çoğunluk sisteminde, seçim bölgesindeki seçmenler tüm adayların isimlerinin bulunduğu bir listeden tercih ettiği adaya oyunu verir. Seçmen, aynı liste içerisinde seçim kanununca belirtilmiş sayıda, ikinci, üçüncü vb. derecede seçilmesini istediği adayları da belirtir. Sonuçlar belirlenirken, öncelikle seçmenlerin ilk tercihleri göz önüne alınır. Eğer adaylardan birisi salt çoğunluğu bu sayım sonucunda sağlayabilirse seçimi kazanmış olur. Aksi durumda, yani hiçbir aday salt çoğunluğu sağlayamamışsa, en az oy alan aday elenmiş sayılarak ona verilen oy pusulalarındaki ikinci tercihler kalan adayların oylarının sayısına eklenir. Bu işlem bir aday salt çoğunluğu sağlayıncaya kadar devam eder. Örneğin dört adayın yarıştığı 100,000 oya sahip bir seçim çevresinde, ilk tercihlerde verilen oyların adaylara dağılımı,

A adayı	40,000
B adayı	28,000
C adayı	20,000

D adayı 12,000 oy almış olsun. Bu durumda hiçbir aday bu seçim bölgesi için salt çoğunluk için gerekli olan 50,001 oya erişemediği için seçilememiş olur. Böylesi bir durum gerçekleştiğinde, ilk tercihler arasında en az oyu alan D adayı elenir ve ilk tercih olarak ona verilmiş oy pusulalarındaki ikinci tercih oylar, kalan üç adayın oylarına eklenir. Bu örnekte elenen D adayının oy pusulalarındaki ikinci tercihlerin aşağıdaki gibi olduğunu var sayarsak,

(ikinci tercih)

A adayı	11,000,	B adayı	800	C adayı	200
---------	---------	---------	-----	---------	-----

Bu durumda, seçim sonucunda oylar şu hale gelecektir;

A adayı 40,000 (birinci tercih oy) + 11,000(ikinci tercih oy) = 51,000

¹⁴⁵ Emine Yavaşgel, a.g.e., s: 101.

B adayı 28,000 (birinci tercih oy) + 800(ikinci tercih oy) = 28,800

C adayı 20,000 (birinci tercih oy) + 200(ikinci tercih oy) = 20,200.

Bu durumda salt çoğunluğu sağlamış olan A adayı seçim bölgesinde seçimi kazanacaktır. Eğer salt çoğunluk elde edilememiş olursa, bu durumda ilk tercihler sonucunda üçüncü sırada olan C adayı da elenip onun oy pusulalarındaki ikinci tercihlerde hesaplamaaya dahil edilecektir.¹⁴⁶

Bu sistemin farklı bir uygulanış biçimi daha vardır. Bu uygulamada seçmenler seçime katılan aday sayısı kadar tercihte bulunurlar. İlk tercihler arasında salt çoğunluk sağlanamazsa en az oy alan adayın elenmesi yerine, tüm adayların oy pusulalarındaki ikinci oylar hesaplamaaya dahil edilir. Bu durumda da salt çoğunluk sağlanamazsa oy pusulalarının üçüncü tercihleri sıralamaya eklenir ve bu işlem salt çoğunluk elde edilinceye kadar devam eder.¹⁴⁷

Bu sistem de sonuç olarak iki türlü seçim sisteminin beraberinde getirdiği sorunlara benzer problemler doğurur. İkinci tercihi belirlemek için partiler ve adaylar arasında ittifaklar ve pazarlıklar yapılır. Bu sistemin sağlıklı uygulanabilmesi için seçmenlerin seçim uygulamaları hakkında iyi bilgilendirilmiş olmaları ve oy kullanırken dikkatli olmaları gerekmektedir. Bu sistem, iki türlü çoğunluk sisteminde olduğu gibi seçilecek adayın salt çoğunluk oylarıyla seçilmesini hedef alır ve iki tur yerine tek turda aynı işlemi gerçekleştirmeyi amaçlar. Bu sistemde de küçük partilerin parlamentoda temsil edilmesi hemen hemen olanaksızdır.

3.2.Nispi (Orantılı) Seçim Sistemleri

Nispi temsil sisteminin amacı ülke içindeki her siyasal görüşe gücü oranında temsil olanağı sağlamak olarak tanımlanabilir. Bu düşüncenin kökenlerine Aristo ve Condorcet'de de rastlamak mümkündür.¹⁴⁸ Bu düşünceye, parlamentonun, toplumun her kesiminin tüm fiziksel, ideolojik, ekonomik

¹⁴⁶ Emine Yavaşgel, a.g.e., s: 102.

¹⁴⁷ Fahir Armaoğlu, Seçim Sistemleri, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1953, s: 40.

¹⁴⁸ Jean-Marie Cotteret, Claude Emeri, a.g.e., s: 46.

farklılıklarının bir yansıması, bir tür tüm toplumun mikro-kozmosu olması gerektiğini düşünen tüm liberal düşünürler de ortaktır.¹⁴⁹

Nispi temsil sisteminin esası, çoğunluk sistemlerinin azınlığa temsil hakkı vermeyen sonuçlarının ortadan kaldırılması ve her örgütlenmiş siyasal düşünceye alabildiği oy oranında temsi hakkı verebilmek üzerine kurulmuştur.¹⁵⁰ Nispi temsil sistemi, yönetimi toplumun sadece bir kesimine veren çoğunluk sistemlerine göre, halkın siyasal tercih ve eğilimlerini tam olarak yansıtmaya çalışmasından ötürü adalet, eşitlik ve demokrasi ilkelerine daha yakın durmaktadır.¹⁵¹ Bu sistem güçlü iktidar yerine temsilde adalet ilkesine daha çok bağlıdır.

Nispi temsil kavramının gelişimi, düşünce alanında oldukça eski olmakla birlikte, uygulamada çoğunluk sistemine göre, oldukça yeni sayılabilir. Bu kavram ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında gündeme gelmiş ve tartışılmaya başlanmıştır. Nispi temsil sistemi ilk önce Danimarka'da yüksek meclis üyelerinin seçimi amacıyla 1855 yılında kullanılmıştır.¹⁵² Aynı yıllarda İngiltere'de Thomas Hare adlı bir avukat, 'Nispi Temsil Mekanizması' adlı bir broşür yayınlamıştır. Bu yayın İngiltere'de sert tartışmalara neden olmuştur. Bazı İngiliz düşünürleri ve Stuart Mill tarafından da desteklenen nispi temsil anlayışı İngiltere'deki gelenekselcilik anlayışı ve kullanılan çoğunluk sistemi karşısında uygulama şansı bulamamıştır.¹⁵³ Nispi temsil sistemi İngiltere'de tartışmaların sona ermesinden birkaç yıl sonra bu kez Belçika'da Sosyalist Partinin hızla güçlenmesi karşısında Liberal Partiyi kurtarmak isteyen çevrelerce yeniden gündeme taşınmıştır. Bu ülkedeki çalışmalar sırasında Belçikalı Profesör Victor d'Hont 30 Kasım 1899'da kabul edilen bir seçim yasasında kullanılan bir hesaplama yöntemi geliştirmiştir. Ancak nispi temsil sisteminin asıl gelişimi ve yaygınlaşması I. Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleşmiştir. Savaş sonrası Avrupa'sında güçlenen eşitlik ve adalet duyguları, bu seçim sistemine olan ilgiyi arttırmıştır. Söz konusu sistem, savaş sonrasında güçlerini arttırmış olan ve iktidar organlarına ulaşmakta kendilerine yardımcı olacağını düşünen sosyalistlerce de desteklenmiştir.

¹⁴⁹ Jean-Marie Cotteret, Claude Emeri, a.g.e., s: 46.

¹⁵⁰ Ülku Varlık, Banu Ören, a.g.e., s: 40.

¹⁵¹ Emine Yavaşgel, a.g.e., s: 105.

¹⁵² Jean-Marie Cotteret, Claude Emeri, a.g.e., s: 47.

¹⁵³ A.g.e., s: 47.

Nispi temsil sisteminin amacına uygun olarak uygulanabilmesi için bazı ön gerekliliklerin hazırlanması zorunludur. Bunların en başta geleni seçim çevrelerinin belirlenmesidir. Seçim çevresinin dar bölge (tek temsilci) ya da geniş bölge (çok isimli) olması seçim sisteminin belirlenmesinde de etkilidir. Nispi temsil sisteminin amacına uygun olarak uygulanabilmesi için geniş bölge uygulaması daha elverişlidir. Çünkü tek temsilcinin belirleneceği bir seçimde çoğunluk sistemi ile nispi temsil sistemi arasında bir fark olamayacaktır. Ancak seçilecek aday sayısı arttıkça, nispi temsil sistemi işlevini yerine getirebilecek ve o seçim bölgesindeki siyasi yaklaşımların temsilcilerin belirlenmesinde etkili olmasını aldıkları oy oranınca sağlayacaktır. Yani seçim çevresinin büyüklüğü ile temsil sisteminin sağlayabileceği orantısallık arasında bir ilişki vardır.¹⁵⁴ Bir seçim çevresinden seçilecek parlamento üyesi sayısı arttıkça nispilik de artar.¹⁵⁵ Genellikle bir ülkede uygulanacak seçim bölgesinin genişliğini ve seçilecek temsilci sayısını öncelikle nüfusun coğrafi dağılımı belirler. Ayrıca tarihsel koşullar ve siyasi tercihler de belirleyici olabilir. Bu nedenden dolayı, nispi temsil sistemini uygulayan ülkelerde, aşağı yukarı aynı nüfusa sahip olmalarına rağmen parlamentodaki temsilci sayıları farklılık gösterebilmektedir. Nüfusları neredeyse eşit olan Almanya'da Bundestag 669, Fransa'da Milli Meclis 577, İngiltere'de Avam Kamarası 659, İtalya'da Milletvekilleri Meclisi 630, Türkiye'de ise Türkiye Büyük Millet Meclisi 550 temsilciden oluşmaktadır.¹⁵⁶ Parlamentonun üye sayısının belirlenmesi tüm hesaplama işlerinin dışında ayrıca bir siyasal sorun oluşturduğundan üzerinde bir anlaşmaya varılması oldukça zordur.¹⁵⁷ Parlamentonun üye sayısının belirlenmesinde iki yöntem kullanılır, bunlardan birincisi, 'değişmez sayı' yöntemidir. Değişmez sayı yöntemi ülke nüfusu ne olursa olsun, parlamentonun üye sayısının önceden belirlenip dondurulmasıdır. İkinci yöntem ise 'nüfus esası' yöntemidir. Bu yöntemde belirli sayıda vatandaşa bir temsilci düşmektedir. Yani parlamentoya girecek temsilci sayısı ülke nüfusunun artışı ya da azalışına göre değişmektedir.¹⁵⁸

¹⁵⁴ Emine Yavaşgel, a.g.e., s: 106.

¹⁵⁵ Arent Lijphart, *Çağdaş Demokrasiler*, çev: Ergun Özbudun, Ersin Onulduran, Yetkin Yayınları, Ankara, 1991, s: 103.

¹⁵⁶ Emine Yavaşgel, a.g.e., s: 107.

¹⁵⁷ Erdoğan Teziç, a.g.e., s: 257.

¹⁵⁸ Emine Yavaşgel, a.g.e., s: 108.

Parlamentonun temsilciliklerinin nispi sisteme göre dağıtılması için öncelikle seçim çevrelerinde bir temsilcilik elde edebilecek asgari oy sayısının bulunması gereklidir. Bu oy sayısına 'seçim sayısı' ya da 'seçim kotası' adı verilir.¹⁵⁹ Bir parti bir seçim çevresinde seçim kotasını aldığı oylar içerisinde ne kadar yineleyebiliyorsa o kadar temsilcilik kazanacak demektir.¹⁶⁰ Seçim kotasının belirlenmesinde üç yöntem uygulanmaktadır. Bunlardan birincisi ve en yaygın uygulananı 'çevre seçim sayısı/kotası' yöntemidir. Bu yöntemde göre seçim kotası, bir seçim bölgesinde kullanılan geçerli oyların o seçim bölgesinin çıkaracağı temsilci sayısına bölünmesi ile hesaplanmaktadır.¹⁶¹ Bu durumda seçim kotası her seçim bölgesi için aynı değildir. Kullanılan geçerli oy sayısı ve çıkartılacak temsilci sayısı her seçim bölgesinde değişmektedir. Ama buna rağmen her seçim bölgesinin çıkaracağı temsilci sayısı ve genel olarak parlamentoyu oluşturacak temsilci sayısı önceden seçim kanunlarıyla belirlenmektedir. İkinci yöntem 'değişmez tek sayı' yöntemidir. Bu yöntemde göre temsilci seçilebilmek için gerekli oy sayısı önceden belirlenmekte ve seçim bölgelerinde alınan oylar bu belirlenmiş sayıya bölünerek seçilen temsilci sayısı hesaplanmaktadır. Bu yöntemde, seçim bölgelerinde uygulanacak seçim kotası sabit ve önceden bilinirken, her bir seçim bölgesinin çıkartabileceği ve parlamentoyu oluşturacak temsilci sayısı önceden bilinmemektedir.¹⁶² Seçim kotasını belirlemede kullanılan son yöntem ise 'ulusal seçim sayısı/kotası' yöntemidir. Bu yöntemde göre seçime katılan siyasi partilerin ve bağımsız adayların seçim bölgelerinde elde ettikleri bütün oylar toplanarak, bütün ülkede seçilecek olan temsilci sayısına bölünür. Bu şekilde elde edilen rakam ulusal seçim kotasını oluşturur. Bu yöntemde parlamentoya gidecek temsilci sayısı önceden belirlenmiştir.¹⁶³

Seçim sayısı/kotası aslında bir anlamda bir adayın seçilebilmesi için aşması gerekli olan barajı işaret etmektedir. Nispi temsil sistemlerinde önceden

¹⁵⁹ Emine Yavaşgel, a.g.e., s: 110.

¹⁶⁰ Erdoğan Teziç, a.g.e., s: 295.

¹⁶¹ Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2000, s: 226.

¹⁶² Emine Yavaşgel, a.g.e., s: 111.

¹⁶³ Emine Yavaşgel, a.g.e., s: 112.

seçim kanunuyla belirlenmemiş olsa bile sistemin yapısı gereği bir seçim barajı uygulaması vardır.¹⁶⁴

Nispi temsil sistemlerinde kullanılan bir başka uygulama da birden çok adayın seçileceği seçim bölgelerinde partilerin adaylarını seçmene sundukları listelerin türleridir. Benzer bir listeleme modeli geniş bölgede uygulanan çoğunluk sistemlerinde de kullanılmaktadır. Nispi temsil sistemlerinde kullanılan dört çeşit liste uygulaması vardır. Bunlardan birincisi ‘kapalı liste-bloke liste’ uygulamasıdır. Bu modelde siyasal partiler seçime katılacak adayları seçmenlere önceden hazırlanmış ve sıralanmış bir liste halinde sunarlar. Seçmenlerin bu liste üzerinde değişiklik yapma hakları yoktur. Seçim sonucunda bir parti ne kadar temsilci çıkarabilecekse, belirlenmiş listenin birinci sırasından başlayarak o kadar aday seçilmiş olur. Bu durumda seçmenler, adaylarla ilgili değerlendirme yapamadıklarından, aslında adaylara değil de, adayları belirleyen siyasi partilere oy verirler. İkinci model ‘esnek liste’ uygulamasıdır. Bu türde seçmene göreceli bir seçim özgürlüğü verilmektedir. Esnek liste uygulamasında seçmene siyasi partinin hazırladığı listedeki aday sıralamasını değiştirme yetkisi verilmektedir. Ancak seçmenler liste ile sınırlandırılmışlardır, yani listeden isim çıkaramaz ve ekleyemezler.¹⁶⁵ Üçüncü yöntem ‘açık liste’ uygulamasıdır. Bu modelde siyasal partiler seçmene sıralanmış bir aday listesi yerine, adayların alfabetik sırayla hazırlanmış bir listesini sunarlar. Seçmen kendi sıralamasını kendi tercihlerine göre gerçekleştirir. Bu iki yöntem, ‘tercihli oy’ yönteminin alt türleri olarak tanımlanırlar. Son yöntem ise ‘serbest liste ya da karma liste’ olarak adlandırılır. Bu yöntem seçmen özgürlüğünün en fazla olduğu liste yöntemidir. Serbest liste uygulamasında seçmenler, kendilerine sunulan parti listeleri ve bağımsız adaylar arasından kendi listelerini oluştururlar. Böylece bir seçmen aynı anda farklı partilerin adaylarına oy verebilir. Ancak bu yöntem iyi eğitilmiş ve bilinç düzeyi yüksek seçmenlere gerektirdiği için her toplumda kolay kolay uygulanma şansı bulamaz. Günümüzde nispi temsil sisteminin uygulandığı ülkelerde genellikle ‘kapalı liste’ ve ‘esnek liste’ modelleri uygulanmaktadır.¹⁶⁶

¹⁶⁴ Emine Yavaşgel, a.g.e., s: 113.

¹⁶⁵ Fahir Armaoğlu, a.g.e., s: 161.

¹⁶⁶ Emine Yavaşgel, a.g.e., s: 115.

Nispi temsil sistemlerinin amacına uygun uygulanmasında karşılaşılan güçlüklerden belki de en önemlisi artık oy sorunudur. Partilerin aldıkları geçerli oylar, seçim kotasına bölündüğünde, her siyasal partinin artık oyları kaldığı gibi, bir seçim bölgesinde her zaman seçilmesi gerekli temsilci sayısına da ulaşamaz. Bu durum gerçekleştiğinde, bir seçim bölgesinde, belirli bir seçim kotası temel alınarak temsilci dağılımı yapıldıktan sonra, bu seçim kotasının altında kalan, yani seçilmek için gerekli oy sayısının altında kalan geçerli oyların geriye kalan temsilciliklerin dağıtımında nasıl kullanılacağı nispi temsil sisteminin aşması gereken bir sorundur. Artık oyların kullanılması ve açık temsilciliklerin seçilebilmesi için kullanılan iki yol vardır; artık oylar ya seçim bölgelerinde (yaklaştırmalı nispi temsil) ya da ülke çapında, ulusal çerçevede (nispi temsilin tam uygulanması) değerlendirilir.¹⁶⁷ Yaklaştırmalı nispi temsil uygulaması seçildiğinde bir seçim bölgesinde ortaya çıkan artık oylar, 'bölgesel artık oy havuzu'nda toplanmakta ve kalan temsilciliklerin dağıtımı da bölge içerisinde gerçekleşmektedir. Nispi temsilin tam uygulanmasında ise artık oylar ülke çapında bir ulusal artık oy havuzu oluşturularak kalan temsilcilikler ve artık oylar ulusal düzeyde partilere dağıtılmaktadır.

Bu sistemin uygulanmasının öncelikle temsilde adaleti sağlayacağı düşünülmektedir. Seçime katılan partiler oy oranları ölçüsünde parlamentoda temsil edilebiliyorlarsa, seçimde bir adalet olduğu düşünülmektedir. Bu sistem sayesinde parlamentoda her ideoloji kendisini ifade edebilir. Siyasal partilerin toplumsal sınıfların temsilcisi olduğunu öne süren klasik demokrasi anlayışı göz önüne alınırsa, bu sistemin uygulandığı toplumlarda iktidarın sadece bir sınıfın tekelinde olduğunu iddia etmek olanaksızlaşır. Çünkü yapılan seçim sonuçlarına göre tüm toplum kesimleri, görece güçsüz olanlar bile, parlamentoda temsil olanağına kavuşurlar. Avrupa'da gelişen sınıfsal ayrımların en önemlisi olan sermayedar-işçi ayrımında da nispi temsil benzer bir sonuç doğurmuştur. İşçi sınıfını temsil ettiğine inanılan/öne sürülen Komünist Parti, nispi temsil sistemi sayesinde Avrupa ülkeleri parlamentolarında temsil edilebilmiş ve bu sayede sistemin içerisinde kalmıştır.¹⁶⁸ Aynı yaklaşımla nispi temsil, toplum içerisinde yer alan bütün dini, etnik ve benzeri unsurların sistem içerisinde temsil

¹⁶⁷ Emine Yavaşgel, a.g.e., s: 115.

¹⁶⁸ Jean-Marie Cotteret, Claude Emeri, a.g.e., s: 60.

edilebilmelerini sağlar. Bu yönüyle nispi temsil, demokratik çoğulculuğa diğer bütün seçim modellerinden daha uygundur.

Bir başka açıdan bakıldığında nispi temsil, partilerin seçim yarışında adayların ve onların özelliklerinden öte, parti programlarının ve siyasal düşüncelerinin karşılaştırılması olanağını sunar. Bu açıdan bakıldığında nispi temsil sistemi seçimin ‘adam oylamasından’ ‘fikir oylamasına’ dönüşmesini sağlamaktadır.¹⁶⁹ Bu özellik aynı zamanda seçimin dar bir çevredeki çıkar çatışmalarına ve isteklere bağımlı olmasını da engellemektedir. Nispi temsil, iki türlü çoğunluk sistemine göre daha dürüst bir seçim modeli oluşturur. Bu sistemde ikinci turun olmayışı adaylar ve partiler arasındaki pazarlıkları ve ittifakları önlemektedir. Seçilenler, bu başarıyı elde edebilmek için başka siyasal düşüncelere ve adaylara taviz vermek zorunda değildirler.

Fakat nispi temsilin zaafları da vardır. Bunların başında partilerin seçmenlere sundukları listelerin hazırlanmasının tamamen parti yöneticileri ve memurlarının elinde olması anlamına gelmektedir. Bu durumda parti yöneticileri olası rakiplerini elemek için liste hazırlanması sırasında bütün olanakları kullanabilmektedirler. Ayrıca temsilcilerin listelere uygun sıralardan girebilmeleri de tamamen parti yönetiminin inisiyatifine kalmaktadır. Bu durum, temsilcilerin parti politikalarına, kendileri benimsemeseler bile, zorunlu uyum sağlamalarını gerektirmektedir. Yine bu sistemin uygulanmasında seçmenle temsilci arasındaki bağ oldukça zayıflamaktadır. Özellikle temsilcilerin merkezden belirlendiği durumlarda bazen adaylar seçim bölgelerinde hiç bulunmamış veya yaşamamış olabilmektedirler.

Ancak bu sisteme yöneltilen en ciddi eleştiri, sistemin toplumdaki bütün görüşlerin ifadesine olanak vererek katı karşıtıkları olan siyasal topluluklar arasındaki çatışmaları arttırdığı yönündedir. Özellikle parlamentoda temsil olanağı bulan aşırı eğilimler hem parlamentonun işlemlerini olanaksızlaştırarak sistemin işleyişini felç edebilecek hem de kamuoyunu olumsuz yönde kışkırtacak görüşlerini parlamenter kimliği altında öne sürerek toplumsal kargaşaya neden olabileceklerdir. Bu durumda kamuoyunda doğal, kendiliğinden bir parçalanmışlık var ise nispi sistem bunu arttırabilir, kamuoyunda doğal bir

¹⁶⁹ Jean-Marie Cotteret, Claude Emeri, a.g.e., s: 60.

parçalanmışlık yok ise nispi sistem buna neden olabilir. Böylesi bir tablo ortaya çıktıktan sonra ise birbirine zıt kutuplarda yer alan ve birbirini ret eden gruplar içerisinde hükümet çoğunluğuna ulaşmak olanaksızlaşabilir. Bu da hükümet istikrarına gereksinim duyan parlamentarizmi zayıflatabilir. *“Parlamentarizmin hükümet istikrarına ihtiyacı vardır. Parlamentarizmin çıkarların iktidar önünde temsilini değil, bizzat iktidarı yaratan seçimleri gerektirir. Parlamenter rejimde parlamento hükümdardır.”*¹⁷⁰ Eğer seçim sonuçlarından ortaya güçlü bir hükümet ve işleyen bir parlamento çıkamazsa, parlamenter sistem felç olursa ve toplumun kendisinden beklediği görevleri yerine getirmek yerine kısır tartışmalar ve çekişmeler içerisine gömülürse, bu durum parlamenter sistemin geleceği üzerinde kuşklar yaratmakta ve sistemi değiştirmeyi savunanlar için olanaklar yaratmakta gecikmeyecektir. Nispi temsil sistemi, pratikte çeşitli uygulamalar ortaya koyarak bu olumsuzluklardan kaçınmayı amaçlamaktadır.

3.2.1. Listeli Nispi Temsil Sistemleri

3.2.1.1. Tam Nispi Temsil Sistemi

Bu seçim sisteminin temel amacı genel olarak nispi temsil sistemlerinin amaçlarının aynısıdır; toplumdaki siyasal eğilimlerin tamamının parlamentoya aktarılmasını sağlamak. Bu hedefi gerçekleştirmek için temsil edilmeyen oyların son derece azaltılması amaçlanmaktadır.¹⁷¹ Nispi temsil sistemlerinde, bir seçim bölgesinden seçilecek temsilci sayısının fazlalığı arttıkça sistemin toplumsal özellikleri temsil yeteneği de o oranda artacaktır. Tam nispi temsil sistemi, seçim bölgelerini geniş tutarak ve artık oyların hesaplamaya dahil edilmesini sağlayarak bu amaca hizmet etmektedir. Tam nispi seçim sisteminin uygulamasında kullanılan başlıca üç yöntem vardır.

3.2.1.2. Nispi Temsilin Saf Şekli ya da Ulusal Seçim Kotası

Bu sistemin temel özelliği baştanbaşa bütün ülkenin bir seçim çevresi/bölgesi sayılmasıdır. Yani tüm ülke tek bir seçim bölgesi gibi değerlendirilir ve parlamentoya gidecek tüm temsilciler ülke genelindeki oy

¹⁷⁰ Jean-Marie Cotteret, Claude Emeri, a.g.e., s: 62.

¹⁷¹ Erdoğan Teziç, a.g.e., s: 299.

oranlarıyla belirlenir. Bu sistemde siyasal partilerin listeleri ulusal düzeyde karşı karşıya gelir. Bu durumda seçim bölgesine özgü değil, ulusal bir seçim kotasından söz etmek olasıdır. Ulusal seçim kotası, tüm ülkede kullanılan geçerli oyların parlamentodaki temsilci sayısına bölünmesiyle belirlenir.¹⁷² Listelerin aldıkları oy sayısı, ulusal seçim kotasına bölünerek partilerin kazandıkları temsilci sayısı hesaplanır. Ortaya çıkabilecek artık oylar ve açıkta kalan temsilcilikler çeşitli hesaplama yöntemleriyle dağıtılır. Bu sistemin uygulanmasına, en yüksek nispi temsili ve tüm partilerin toplumdaki etkilerinin parlamentoda gözlenebilmesini sağladığı için değer verilmektedir.¹⁷³

3.2.1.3. Ulusal Artık Sistemi

Ulusal artık sistemi, seçim bölgesi ve çevre seçim kotası esasına göre gerçekleştirilen, nispi temsil sisteminin uygulandığı bir seçim sonrasında ortaya çıkabilecek artık oy ve seçilmemiş temsilci sorunlarını ortadan kaldırma amacıyla İsviçreli fizikçi Hagenbach-Bishoff tarafından geliştirilmiştir.¹⁷⁴ Bu sisteme göre seçim çevrelerinde ortaya çıkan seçim kotası uygulaması sonucunda, geçerli oyların seçim kotasına bölünmesinden sonra, temsil edilemeyen artık oylar, ulusal düzeyde bir merkezde birleştirilir. Birleştirilen artık oylar, açık bulunan temsilcilik sayısına bölünerek yeni bir ulusal seçim kotası oluşturulmaktadır. Partiler, artık oylar içerisinde ulusal seçim kotasını ne kadar yineleyebilirlerse o kadar temsilcilik daha kazanmaktadırlar. Ulusal atık sisteminde, ülke çapında açıkta kalan temsilcilikler dağıtıldıktan sonra yine açıkta kalan temsilcilikler olursa, yeni bir hesaplama gidilir. Bu yöntemde seçim kotasının partilerin artık oylarından yüksek olması halinde, dağıtılacak temsilcilik sayısına bir birim daha eklenerek ulusal seçim kotası düşürülür. Başka bir deyişle partilerin ülke çapında almış oldukları artık oy sayısı, açıkta kalan temsilcilik sayısının bir fazlasına bölünür. Daha sonra her bir partinin artık oy sayısı, yeni belirlenen ulusal seçim kotasına bölünerek kazanacağı temsilcilik sayısı belirlenir. Bu uygulama

¹⁷² Jean-Marie Cotteret, Claude Emeri, a.g.e., s: 49.

¹⁷³ Emine Yavaşgel, a.g.e., s: 118.

¹⁷⁴ Erdoğan Teziç, a.g.e., s: 300.

sonrasında da açık temsilcilik kalmışsa, ulusal seçim kotası aynı yöntemle bir daha düşürülür ya da açık temsilcilik en fazla artık oyu olan partiye verilir.¹⁷⁵

Ulusal artık sisteminin uygulanmasının büyük partilerin zararına, küçük partilerin yararına sonuçlar doğurduğu bilinmektedir.¹⁷⁶ Bu sistem, saf nisbi temsil sisteminden sonra toplumdaki siyasi tercihleri parlamentoya oransal olarak en fazla yansıtan sistem olarak tanımlanmaktadır.

3.2.1.4. Değişmez Tek Sayılı Ulusal Artık Sistemi

Değişmez tek sayılı artık sistemi Fransız matematikçi Henri Poincare tarafından geliştirilmiştir.¹⁷⁷ Bu sistemde, seçim kotası bütün seçim çevrelerinde uygulanmak üzere önceden bir kanunla belirlenmektedir. Bu nedenle bu sistemin uygulandığı seçimlerde her temsilci eşit oyla seçilmiş olmaktadır. Örneğin bir ülkede gerçekleştirilecek seçimde seçim kotası 40,000 olarak önceden belirlenmişse, parlamentoya giren her bir temsilci 40,000 seçmenin oyunu almış demektir. Ülkedeki her seçim bölgesinde partilerin aldıkları geçerli oylar, seçim kotasına bölünerek o bölgeden partinin kazandığı temsilci sayısı bulunmaktadır. Ortaya çıkan artık oylar ise, önce bölge düzeyinde sonra ülke düzeyinde olmak üzere iki aşamada değerlendirilmektedir. İlk aşamada, birkaç seçim bölgesinin birleştirilmesiyle seçim bölgeleri birliği oluşturulmakta ve bu bölgelerdeki toplam artık oylar değişmez seçim kotasına bölünerek açık temsilcilikler belirlenmektedir. Bu uygulamadan sonra hala açık temsilcilik ve artık oy varsa ikinci aşamaya geçilmekte ve artık oylar ülke düzeyinde bir araya getirilerek değişmez seçim kotasına bölünmektedir.¹⁷⁸

Bu sistemin temel olumsuzluğu, ülke çapında seçilecek temsilci sayısının önceden bilinmemesidir. Parlamentonun üye sayısı ancak seçim tamamlandıktan sonra belirlenebilmektedir. Seçime katılım oranı ne kadar çok olursa parlamentoya o oranda çok temsilci girmektedir. Bu durumda parlamentonun üye sayısı, seçime katılan seçmen ve geçerli oy oranıyla belirlenmektedir.

¹⁷⁵ Erdoğan Teziç, a.g.e., s: 300.

¹⁷⁶ Emine Yavaşgel, a.g.e., s: 120.

¹⁷⁷ A.g.e., s: 120.i

¹⁷⁸ Emine Yavaşgel, a.g.e., s: 121.

3.2.2. Yaklaştırmalı Nispi Temsil Sistemi

Yaklaştırmalı nispi temsil sistemi, temsilciliklerin tamamının seçim bölgelerinde belirlenip dağıtılmasını öngörür. Bu durum, artık oyların ve temsil edilemeyen oyların ülke çapında değil de seçim bölgesi/çevresinde değerlendirilmesini ifade eder.¹⁷⁹ Nispi temsil büyük sayılarda seçmenin katıldığı ve geniş seçim bölgelerinde uygulamaya daha elverişlidir. Buna karşılık dar seçim bölgelerinde nispi temsil sisteminin uygulanmasına daha az rastlanır. Nispi temsil sisteminde, seçim bölgelerindeki seçim kotası, o seçim bölgesinde kullanılan geçerli oyların seçilecek temsilci sayısına bölünmesi ile bulunmaktadır. Dar seçim bölgesi bir seçim çevresinde alınan oyların az sayıda adaya bölünmesi sonucunda seçim kotası çok yüksek sayılara çıkabilmektedir. Bu durumda, geçerli oyların sayısının çok yüksek olmadığı durumlarda seçime katılan partilerin aldıkları oyların seçim kotasının altında kalma olasılığı bulunmaktadır.¹⁸⁰ Bir temsilciliği bölmek olası olmadığından, bu durumun ortaya çıkmasını engellemek ve temsilciliklerin seçim bölgelerinde partilere tam olarak dağıtabilmek için bir takım yaklaşımlara gerek duyulmuştur. Bu amaçla kullanılan başlıca hesaplama yöntemleri, ‘en yüksek artık’, ‘en büyük ortalama’ ve ‘d’Hont ‘yöntemleridir.

3.2.2.1. En Yüksek Artık Sistemi

Bu hesaplama yöntemi basit bir mantığa dayanmaktadır; bir seçim bölgesinde bir temsilcilik açık kalmışsa, bu temsilciliği artık oyu en fazla olan parti almaktadır. Bu durumu bir örnekle açıklamak gerekirse; 200,000 seçmene sahip bir seçim bölgesinden beş temsilcinin seçilecek olduğunu düşünelim. Bu seçim bölgesinin seçim kotası,

$$200,000 / 5 = 40,000 \text{ olacaktır.}$$

Bu seçim bölgesinde oy dağılımı

A Partisi	86,000
B Partisi	56,000
C Partisi	38,000

¹⁷⁹ Ülkü Varlık, Banu Ören, a.g.e., s:41.

¹⁸⁰ Jean-Marie Cotteret, Claude Emeri, a.g.e., s: 49.

D Partisi 20,000 biçiminde gerçekleşirse, bu partilerin temsilci dağılımı ve artık oy oranları;

A Partisi $86,000 / 40,000 = 2$ temsilci ve 6,000 artık oy

B Partisi $56,000 / 40,000 = 1$ temsilci ve 16,000 artık oy

C Partisi $38,000 / 40,000 = 0$ temsilci ve 38,000 artık oy

D Partisi $20,000 / 40,000 = 0$ temsilci ve 20,000 artık oy olarak ortaya çıkar.

Görüldüğü gibi bu paylaştırma sonunda seçim bölgesinde iki temsilcilik ve 80,000 oy açıkta kalmıştır. Bu sorunun giderilmesi için yaklaştırma yöntemlerine başvurulur ve artık oyların temsilciliklere dönüştürülmesi sağlanır.

En yüksek artık sistemine göre açıkta kalan temsilcilikler en yüksek artık oy alan partilere dağıtılır.¹⁸¹ Yukarıdaki örnekte, hangi partilerin temsilcilik dağıtımından sonra ellerinde en fazla artık oy varsa kalan temsilcilikleri onlar kazanırlar. Bu durumda, 38,000 oyu olan C Partisi bir temsilcilik, 20,000 oyu olan D partisi de bir temsilcilik kazanır. Bu hesaplama göre, beş temsilcilikli, en yüksek artık sisteminin kullanıldığı bir nispi seçim bölgesinde temsilciliklerin partilere göre dağılımı şu şekilde gerçekleşir;

A Partisi 2 temsilcilik,

B Partisi 1 temsilcilik

C Partisi 1 temsilcilik

D Partisi 1 temsilcilik.

Ancak bu sistemin her zaman adil olduğunu söylemek olası değildir. Örneğimizde görüldüğü gibi A Partisinin iki temsilcisinin her birisi 40,000 oy karşılığı seçilirken, D Partisi bunun yarısı kadar oy alarak bir temsilcilik sahibi olabilmektedir. Başka bir açıdan bakarsak D Partisinden çok daha fazla (iki katından fazla) oy almasına rağmen B partisi de sadece bir temsilcilik kazanabilmektedir.

Bu yapısı ile 'En yüksek artık sistemi' küçük partiler yararına işlemektedir.¹⁸² Bu sistemle girilen dar bölge esasına dayalı seçimlerde, küçük partiler seçim kotasının altında kaldıkları için az sayıda temsilci çıkaracak, ancak bu yüzden büyük partilere oranla yüksek artık oylara sahip olacaklardır. Bu artık oyların değerlendirilmesi sonucu büyük partilerin alması gereken oyların çok daha

¹⁸¹ Jean-Marie Cotteret, Claude Emeri, a.g.e., s: 49.

¹⁸² Emine Yavaşgel, a.g.e., s: 124.

azına küçük partiler temsilcilik elde edebileceklerdir. Bu sistemin uygulanması sonucu küçük partilerin temsil olanağı artmaktadır.

3.2.2.2. En Yüksek Ortalama Sistemi

En yüksek ortalama sistemi, en yüksek artık sisteminin tersine, büyük partilerin yararına işleyen bir sistem olarak görülmektedir. Bu sistemin uygulanmasında yukarıdaki örnekte olduğu gibi seçim kotasına göre ilk üç temsilcilik dağıtılır. Sistemin farkı açıkta kalan iki temsilciliğin hangi partilere verileceğinin hesaplanmasında ortaya çıkar. Bu sisteme göre en yüksek ortalamayı bulmak için her partinin elde ettiği temsilcilik sayısına 'bir' ilave edilerek tüm partilerin oyları ortaya çıkan bu sayıya bölünür. Temsilci çıkaramayan partilerin oyları 'bir'e bölünür. Bu işlem sonucunda en yüksek ortalamayı tutturan parti açıktaki temsilciliklerden birisini alır. Açıkta kalan bütün temsilcilikler dağıtılana kadar devam edilir.¹⁸³

Bu sistemi yukarıdaki örneğimize uygularsak şu sonuçla karşılaşırız;

A Partisi $86,000 / 40,000 = 2$ temsilci ve 6,000 artık oy
 B Partisi $56,000 / 40,000 = 1$ temsilci ve 16,000 artık oy
 C Partisi $38,000 / 40,000 = 0$ temsilci ve 38,000 artık oy
 D Partisi $20,000 / 40,000 = 0$ temsilci ve 20,000 artık oy almıştır, o halde en yüksek ortalama sistemine göre açıkta kalan iki temsilciliğin dağıtımı şu şekilde gerçekleştirilir;

Dördüncü temsilcilik:

A Partisi 86,000 : $(2+1) = 28,666,$
 B Partisi 56,000 : $(1+1) = 28,000,$
 C Partisi 38,000 : 1 = 38,000,
 D Partisi 20,000 1 = 20,000. bu hesaplama göre en büyük ortalamayı C Partisi (38,000) elde etmiştir. Bu durumda dördüncü temsilciliği C Partisi kazanır. Beşinci temsilciliği belirlemek için aynı işlem son elde edilen sonuçlar üzerinden tekrarlanır; bu durumda hesaplama,

A Partisi 86,000 : $(2+1) = 28,666,$
 B Partisi 56,000 : $(1+1) = 28,000,$

¹⁸³ Jean-Marie Cotteret, Claude Emeri, a.g.e., s: 50-51.

C Partisi 38,000 : (1+1) = 19,000,
 D Partisi 20,000 1 = 20,000. olarak gerçekleşir. Burada en yüksek ortalama (28,666) A Partisine aittir. A Partisi beşinci temsilciliği alır. Bu sisteme göre seçim sonunda
 A Partisi 3 temsilcilik,
 B Partisi 1 temsilcilik,
 C Partisi 1 temsilcilik
 D Partisi 0 temsilcilik kazanır.

Ortaya çıkan sonuç, en yüksek ortalama sisteminin, en yüksek artık sisteminden oldukça farklı bir sonuç ortaya çıkardığı görülmektedir. En yüksek artık sistemi küçük partiler yararına sonuç verirken, en yüksek ortalama sistemi büyük partilere daha fazla yarar sağlamaktadır.¹⁸⁴

3.2.2.3. d'Hont Sistemi

Belçikalı matematik profesörü d'Hont tarafından geliştirildiği için bu isimle anılan hesaplama sistemi, en yüksek ortalama sistemiyle ortak sonuçlar verir fakat bu sonuçlara farklı bir hesaplama yöntemiyle ulaşır. Bu sistem uygulanırken her partinin aldığı oylar teker teker, sırasıyla bire, ikiye, o bölgeden çıkacak temsilci sayısı kadar sayıya bölünür ve elde edilen sonuçlar büyüklük sıralarına göre sıralanır. Temsilcilikler, büyükten küçüğe doğru yapılan bir sıralama sonunda partilere dağıtılır.¹⁸⁵ Bu sistemin özelliği, temsilciliklerin dağıtılması sırasında artık oy ve açık temsilcilik sorunlarıyla karşılaşılmasındır.¹⁸⁶ Yukarıdaki örneğimize bu sistemi uygulayacak olursak, 200,000 geçerli oyun kullanıldığı, beş temsilcili bir seçim bölgesinde yapılacak işlem şöyledir;¹⁸⁷

¹⁸⁴ Emine Yavaşgel, a.g.e., s: 125.

¹⁸⁵ Ülkü Varlık, Banu Ören, a.g.e., s: 45.

¹⁸⁶ Emine Yavaşgel, a.g.e., s: 126.

¹⁸⁷ Jean-Marie Cotteret, Claude Emeri, a.g.e., s: 52.

Partiler	1.Bölme	2.Bölme	3.Bölme	4.Bölme	5.Bölme
A	86,000	43,000	28,666	21,500	17,200
B	56,000	28,000	18,666	14,000	11,200
C	38,000	19,000	12,666	9,500	7,600
D	20,000	10,000	6,666	5,000	4,000

Ulaşılan bu sonuçlara göre temsilciliklerin dağılımını seçilecek temsilci sayısına göre büyükten küçüğe sıralayacak olursak,

A Partisi = 86,000,

B Partisi = 56,000,

A Partisi = 43,000,

C Partisi = 38,000,

A Partisi = 28,666 karşımıza çıkacaktır. Bu durumda,

A Partisi 3 temsilcilik

B Partisi 1 temsilcilik

C Partisi 1 temsilcilik

D Partisi 0 temsilcilik kazanacaktır.

Ancak bu yöntemin önemli bir sakıncası vardır, bu sakınca her partinin bir temsilci elde etmek için alması gereken oy oranı hesaplanınca açık bir biçimde gözlenir. Yukarıdaki örnekte A Partisi elde ettiği üç temsilciliğin her birisi için ortalama 28,666 oya gereksinim duyarken, B partisi bir temsilcilik elde etmek için 56,000 oya ihtiyaç duymaktadır. Bu sistem seçimde en güçlü olan parti yararına sonuç vermektedir.¹⁸⁸

3.3. Devredilebilir Tek Oy Sistemi

Nispi temsil uygulamasının liste uygulaması dışında kalan, çoğunluk sisteminin tercihli oy uygulamasını andıran bir seçim sistemi de devredilebilir tek oy sistemidir. Bu sistemde seçmenler partilerin onlara sundukları önceden belirlenmiş listelere değil de tek tek adaylara oy verirler.¹⁸⁹ Bu sistem, çok isimli seçim bölgelerinde tercihli oylamanın gerçekleşmesini sağlamaktadır. Hemen

¹⁸⁸ Jean-Marie Cotteret, Claude Emeri, a.g.e., s: 53.

¹⁸⁹ Emine Yavaşgel, a.g.e., s: 127.

anlaşılabileceği gibi bu sistemin en önemli özelliği, nispi temsilin özelliklerini, siyasal partiler arasındaki rekabete olduğu kadar adaylar arasında rekabete de taşıyabilmesi ve seçmene partiler arsında olduğu gibi, adaylar arasında da seçim yapma hakkı sağlamasıdır.¹⁹⁰

Devredilebilir tek oy yöntemi, seçmenlerin isteklerini parlamentoya taşımada oldukça başarılıdır. Bu sistemin uygulanmasında tercihli tek turlu çoğunluk sistemine benzer özellikler vardır. Bu sistemde öncelikle bir seçim bölgesinde seçilebilmek için gereken seçim kotasını elde eden adayların bu kotanın üzerinde kalan oyları diğer adaylara devredilmekte, sonra da en az oy alan aday elenerek onun oyları kalan adaylara dağıtılmaktadır. Seçim bölgelerinde seçmenler öncelikle istedikleri adaya oy verecekler, sonra da ikinci, üçüncü, vb. derecede tercih ettikleri adayları oy pusulasında belirteceklerdir. Bu sistemde seçim kotası, kullanılan geçerli oy sayısının seçim bölgesinden seçilecek temsilci sayısının bir fazlasına bölünmesinden çıkan sonuca bir eklenmesiyle belirlenmektedir.¹⁹¹ Bu işlemlerin sonucunda aldığı oy oranı seçim kotasının üzerinde olan her aday seçilmiş olmaktadır. Eğer bu işlemler sonucunda bütün temsilcilikler dağıtılamıyorsa, o zaman seçim kotasını aşarak seçilmiş olan adayların fazla oylarından başlayarak en az oy alan adayın oyları pusuladaki tercihler dikkate alınarak diğer adaylara dağıtılır. Bu işlem açıkta kalan temsilcilikler belirleninceye kadar devam eder.

Örneklendirmek gerekirse, 100 oya sahip bir seçim bölgesinden 3 temsilcinin seçileceğini ve 4 adayın bu temsilcilikler için yarışacağını varsayalım. Bu durumda;

Seçim kotası: $100 / (3 + 1) = 25 + (1) = 26$ olarak hesaplanır. Bu seçim bölgesinde en az 26 oy alan adaylar seçimi kazanırlar. Bu seçim bölgesinde oy dağılımı

A adayı 33 oy

B adayı 24 oy

C adayı 23 oy

D adayı 20 oy olarak gerçekleşirse, A adayı seçim kotasını aştığı için doğrudan seçilir. Açıkta kalan iki temsilciliğin belirlenmesi için A adayının seçim kotasının üzerinde kalan oylarının ikinci tercihlerine bakılır. A adayının (33 – 26

¹⁹⁰ Jean-Marie Cotteret, Claude Emeri, a.g.e., s: 55.

¹⁹¹ Emine Yavaşgel, a.g.e., s: 128.

=) 7 oy fazlası vardır. A adayının aldığı 33 oyundaki ikinci tercihler şu şekildedir; B 20, C 7 ve D 6. Bu durumda A adayının oylarındaki ikinci tercihlerin oranı, onun 7 fazla oyunun diğer adaylara dağıtılması sırasında kullanılır. Buna göre A adayının fazla 7 oyundan 4'ü B adayına, 2'si C adayına ve 1 oy da D adayına eklenir. Son duruma göre B adayının oyları ($24 + 4 =$) 28, C adayının oyları ($23 + 2 =$) 25 ve D adayının oyları ($20 + 1 =$) 21 olur. B adayı, seçim kotası olan 26 oyu aştığı için ikinci temsilciliği kazanır. Üçüncü temsilcilik için D adayı elenerek onun oyları diğer adaylara tercihler doğrultusunda dağıtılır. Örneğimizde geriye sadece bir aday ve bir temsilcilik kaldığı için C adayı üçüncü temsilciliği kazanır.¹⁹²

Devredilebilir tek oy sistemi, nispilek oranı çok yüksek bir sistem olmasına ve seçmen görüşlerini parlamentoya neredeyse aynen yansıtmasına karşın yüksek kullanım olanağı bulamamış ve yaygınlaşamamıştır. Bu durumun başlıca iki nedeni vardır; birincisi sistemi uygulamanın hem seçmen bilinci hem de hesaplama yöntemleri açısından uygulamada zorluklarla dolu oluşudur. İkinci neden ise, bu sistemin parti disiplini ve liderliği açısından olumsuz etkileridir. Bu sistemde adaylar, seçim bölgelerinde seçmenler tarafından tercih edilerek parlamentoya geldikleri için, partilerine ve parti kararlarına sıkı bir bağlılık göstermezler. Bu durum, siyasi partilerin yöneticilerinin devredilebilir tek oy sisteminden uzak durmalarına neden olmaktadır. Ayrıca bu sistemle kurulan bir parlamentoda hükümetin belirlenmesi seçim sonuçlarından çok, seçilmiş bulunan parti bağımlılığı düşük temsilcilerin partiler arasındaki transfer durumlarına bağlı olarak gerçekleşebilmektedir.

¹⁹² Emine Yavaşgel, a.g.e., s: 129.

3.4. Karma Seçim Sistemleri

Karma seçim sistemleri, adından da hemen anlaşılacağı gibi, iki ana seçim sistemi olan çoğunluk ve nispi temsil seçim sistemlerinin bir bileşkesinden oluşmaktadırlar. Karma sistemlerde, her iki seçim sistemin olumsuz yönleri ortadan kaldırılarak olumlu yönlerinin bir araya getirilmesi amaçlanmaktadır. Çoğunluk sisteminin en büyük avantajı hemen her defasında seçim sonucunda güçlü hükümetleri oluşturacak parlamentoları oluşturabilmesidir. Bu sistemin en önemli sakıncası olarak alınan oy ile kazanılan temsilcilik arasındaki oranın korunamaması ve aşkın temsil* sorunu görülmektedir. Çoğunluk sistemi toplumdaki siyasi eğilimlerin parlamentoya yansımaya engel olmakta ve hatta toplumda önemli oranda etkisi bulunan partilerin bile parlamentoda yeterli bir oranda temsiline olanak tanımamaktadır.¹⁹³ Bu duruma çözüm olarak düşünülen nispi temsil sistemlerinin en büyük avantajı seçmenlerin kullandıkları oylar ile parlamentodaki temsilciliklerin dağıtımı arasında orantıyı ve dengeyi sağlayabilmesi ve bu yüzden toplumdaki siyasal eğilimleri parlamentoya yansıtabilmesidir. Bu sistemin başlıca olumsuzluğu ise, onun avantaj sağlayan yönünden kaynaklanmaktadır; bütün siyasal eğilimlerin parlamentoda temsili beraberinde güçlü ve istikrarlı hükümetlerin kurulmasını engelleyecek ölçüde parçalı ve rekabetçi parlamento yapılanmasına neden olmaktadır.

Karma sistemlerin oluşturulmasında amaçlanan hem güçlü bir iktidarı ortaya çıkarmak hem de seçimde kullanılan oylar ile dağıtılan temsilcilikler arasında adaletli bir oran sağlayarak aşkın temsile olanak tanımamaktır. Aslında bu iki amacın birbiriyle çelişki içerisinde olduğu açıktır. Bu yüzden karma seçim sistemlerinin hazırlanmasında bu iki amaçtan birisine daha fazla ağırlık verilmesi kaçınılmazdır. Bu sistemin uygulandığı seçimlerde ortaya çıkan sonuçlar, sistemin oluşturulması sırasında daha çok güçlü hükümet kurulmasının yollarının araştırıldığını düşündürmektedir.

* Aşkın temsil kavramı ile kast edilen bir siyasal partinin seçimde kullanılan oylardan aldığı oran ile bunun sonucu olarak parlamentoda elde ettiği temsilciliklerin sayısı arasında ikincinin lehine bir eşitsizlik olmasıdır. Örneğin bir siyasal parti gerçekleştirilen seçimde kullanılan oyların %35'ini almasına karşılık parlamentodaki temsilciliklerin %60'ının sahibi oluyorsa, bu durumda bir aşkın temsil olduğu söylenebilir.

¹⁹³ Jean-Marie Cotteret, Claude Emeri, a.g.e., s: 62.

Nispi temsil sistemi içerisinde istikrarlı bir parlamento ve güçlü bir iktidar oluşturmanın ilk yolu olarak seçim barajlarının kullanılması görülmektedir.¹⁹⁴ Baraj uygulamasının amacı parlamentoya girebilen parti sayısını azaltmak ve küçük partilerin parlamentoda temsilini engellemektir. Bu amaçla oluşturulan üç temel baraj yöntemi vardır, ancak uygulamada baraj modellerini birbirleriyle ilişkilendirerek bu sayıyı arttırmak olasıdır. Baraj uygulamalarının ilki ‘basit seçim sayılı/kotalı baraj’ modelidir. Bu yöntemle göre, bir seçim bölgesinde, o seçim bölgesi için geçerli olan seçim kotasına erişemeyen partiler temsilci çıkaramazlar. Seçim sonuçlarını hesaplamada kullanılan yöntem ne olursa olsun, açıkta kalan temsilcilikler ancak seçim kotasını geçen partilere verilir. İkinci baraj modeli ‘yüzde oranlı baraj’ uygulamasıdır. Bu yöntemle göre bir partinin bir seçim bölgesinden temsilci çıkarabilmesi, kullanılan geçerli oylardan o seçim bölgesi için önceden seçim kanunuyla belirlenmiş bir yüzde oranını (%5 veya %10 gibi) aşmasına bağlıdır. Bu oranın yüksek tutulması seçimlerde adalet ilkesinin önemli ölçüde zedeleyebilmektedir. Üçüncü baraj yöntemi ise, ‘ülke düzeyinde baraj’ yöntemidir. Bu uygulamada yüzde oranlı baraj belirli bir seçim bölgesinde değil de bütün ülke düzeyinde uygulanmaktadır. Seçim kanunuyla belirlenen ülke barajını aşmayan partiler, bu durumda bir seçim bölgesindeki tüm oyları alsalar bile parlamentoya temsilci gönderememektedirler.¹⁹⁵

Çoğunluk sistemini temel alan karma seçim sistemlerinde ise düzenleme aşkın temsili önleme amacına uygun olarak gerçekleştirilmektedir. Bu amaçla kullanılan başlıca yöntemler ise ‘sınırlı oy’, ‘devredilemez tek oy’ ve yığılmalı oy ‘sistemleridir.¹⁹⁶ Sınırlı oy sisteminin uygulanmasında seçmene bir seçim bölgesinde seçilecek temsilci sayısından daha az tercih yapma hakkı verilmektedir. Burada amaçlanan seçmenin tercih haklarını sınırlandırarak büyük partilerin bir seçim bölgesindeki bütün temsilcilikleri almalarının önlenmesi ve diğer partilerin de temsilcilik alabilmelerinin sağlanmasıdır.¹⁹⁷ Bu sistemin uygulandığı yerlerde büyük partiler isteksizce de olsa seçim bölgelerinde tüm temsilcilikler için aday gösterememekte ve birkaç temsilciliği küçük partilere

¹⁹⁴ Ülku Varlık, Banu Ören, a.g.e., s: 48.

¹⁹⁵ A.g.e., s: 49.

¹⁹⁶ Emine Yavaşgel, a.g.e., s: 132.

¹⁹⁷ Fahir Armaoğlu, a.g.e., s: 160.

bırakılmaktadırlar. Devredilemez tek oy sisteminde ise seçmenler bir seçim bölgesinde kullanabilecekleri tek bir oya sahiptirler. Örneğin bir seçim bölgesinde dört temsilci seçilecek olsa bile seçmenler sadece bir adaya oy verme hakkına sahiptir.¹⁹⁸ Bu sistemin uygulandığı seçimlerde, bir partinin adayları sadece rakip partinin adaylarıyla değil birbirleriyle de rekabet etmek zorundadırlar. Seçmenin tek oy hakkı olmasına karşın seçim bölgesinden birden çok aday seçileceği için bu sistem partileri gösterilecek aday sayısı ve adayların belirlenmesi açısından oldukça zorlamaktadır. Yılgımal oy sistemi ise bir tür tercihli oy sistemidir. Bu sistemde her seçmenin seçilecek temsilci kadar oy kullanma hakkı vardır. Seçmen isterse bütün oy haklarını bir aday için kullanabileceği gibi isterse bu oyları birkaç aday arasında dağıtabilir. Temsilcilerin seçilmesi için nispi çoğunluk yeterli olmaktadır. Bu durumda en fazla oy alan adaylar seçilmiş olmaktadır. Bu sistemin küçük partiler için olumlu tarafı, eğer seçmenlerini yönlendirmeyi başarabilir ve az sayıda aday gösterirlerse, temsilcilik kazanma şansı sunmasıdır.¹⁹⁹

Karma seçim sistemleri, genel olarak iki büyük seçim sisteminin olumsuz özelliklerini ortadan kaldırma amacı ile oluşturulsa bile zaman zaman siyasal iktidarlar tarafından mevcut siyasal durumun devamının sağlanması amacıyla da güdelebilmektedirler. Bu durumda iktidar, parlamentoda elde etmiş olduğu temsilcilik sayısını sürdürebilmek ve iktidarına devam edebilmek için kendi kısa vadeli çıkarlarını koruma amacıyla hareket etmekte ve mevcut seçim sistemine kendi çıkarlarına uygun bazı unsurları ekleme yoluna gidebilmektedir.²⁰⁰ Bir kez bu yöntem kullanılmaya başlanırsa, seçim sistemi parlamentoda çoğunluğu elde eden siyasal partilerin çıkarları doğrultusunda sürekli değişmekte, bu durum toplumun seçim sistemlerine ve parlamenter demokrasiye duyduğu güveni temelden sarsmaktadır.

¹⁹⁸ Ülku Varlık, Banu Ören, a.g.e., s: 53.

¹⁹⁹ Emine Yavaşgel, a.g.e., s: 133.

²⁰⁰ Jean-Marie Cotteret, Claude Emeri, a.g.e., s: 62.

3.5. Seçim Sistemlerinin Siyasal Yaşam Üzerindeki Etkileri

Seçim sistemlerinin temel amacı toplumun isteklerine ve önceliklerine göre parlamentolar oluşturmak ve seçilen düşünceleri iktidara getirmektir. Bir toplumda hangi seçim sisteminin neden uygulandığını belirlemek tarihin derinliklerine ulaşmaya, toplumun geçmişten getirdiği özelliklerini bulmaya, coğrafi faktörleri, ülkenin komşularıyla olan etkileşimini belirlemeye, toplumun geleneksel ve kültürel özelliklerini göz önünde tutmaya, ekonomik koşulları araştırmaya hatta dünyada yaşanan gelişmelerle seçim modelini ilişkilendirmeye bağlıdır. Bundan daha kolay olan ise kullanılan seçim sisteminin toplumun siyasal yapısını belirlemedeki etkisini ortaya koymaktır.

Öncelikle yanıtlamamız gereken soru seçim sistemleriyle toplumlarda gözlenen siyasal yaşam arasında gerçekten gözlenebilen bir ilişkinin olup olmadığıdır. Bu soruya verilecek yanıt kuşkusuz evet olacaktır. Duverger'in de belirttiği gibi uygulanan seçim sistemleri toplumlarda gözlenen farklı siyasal yapıların temelini oluşturur. Dünyada en fazla gözlenen seçim sistemlerinin ortaya çıkardığı siyasal sonuçlar şunlardır;

1-Nispi temsil sistemi birbiriyle uzlaşma olasılığı düşük olan çok sayıda, bağımsız ve katı siyasal partilerden oluşan bir siyasal sistemi ortaya çıkarma eğilimi göstermektedir.

2- İki dereceli/turlu çoğunluk sistemi, çok sayıda, esnek, birbiriyle uzlaşma olasılığı yüksek ve birbirine bağımlı siyasal partiler sistemini oluşturma eğilimi göstermektedir.

3- Tek dereceli/turlu çoğunluk sistemi ise, iki büyük partinin rekabet ettiği bir siyasal yaşam ortaya koymaktadır.²⁰¹

Bu durum demokratik ülkelerde uygulanan seçim sistemlerinin özellikleri ve bu seçim sistemlerinin ortaya çıkardıkları siyasal yapılar incelendiğinde açıkça gözlenmektedir. Örneğin genelde Anglo-Sakson kökenli toplumların ve onların etkisi altında kalan izleyicilerinin uyguladığı tek turlu çoğunluk sisteminin kullanıldığı Amerika Birleşik Devletleri'nde Cumhuriyetçi Parti-Demokrat Parti

²⁰¹ Maurice Duverger, *Siyasi Partiler*, çev: Ergun Özbudun, Bilgi Yayınevi, dördüncü baskı, Ankara, 1993, s: 288-322.

ikiliği hemen göze çarpmaktadır. Benzer bir ayrım İngiltere’de de bu kez Muhafazakar Parti-İşçi Partisi ikili sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Tek turlu çoğunluk sistemi, üçüncü partilerin iki büyük parti karşısında yıpranmasına ve sonunda ortadan kalkmasına yol açmaktadır.²⁰² Ender olmakla birlikte kimi zaman yeni gelişen üçüncü partinin kısa zamanda eski büyük partilerden birinin yerini aldığı gözlenebilmektedir. Ancak bu durum yeni gelişen partinin eskisinin konumunu almasıyla sistemin ikili yapısını zedelememektedir. Örneğin İngiltere’de geleneksel olarak var olan muhafazakar-liberal parti ayrımı günümüzde yerini muhafazakar-işçi partileri ayrımına bırakmıştır.²⁰³

Nispi temsil ise oldukça farklı bir sonuca yol açar. Bu sistemde en azından ilke olarak her siyasi eğilim gücü ölçüsünde temsil olanağına sahip olduğuna göre, temsil edilen siyasi partilerin sayısı sonsuz ölçüde çoğalabilir.²⁰⁴ Ayrıca nispi temsil sistemi, siyasal partiler ve eğilimler açısından bütünleştirici ve birleştirici olan çoğunluk sisteminin aksine var olan partilerin bölünmelerini de destekleyici niteliğe sahiptir. Nispi temsil sistemiyle ilişkili olarak vurgulanması gereken bir başka nokta da bu sistemin seçim sonucunda genellikle koalisyon hükümetleri yaratmasıdır. Koalisyon hükümetleri ise doğaları gereği apriori olarak istikrarsızlık ögesi olmaktadır.²⁰⁵

İki turlu sistemlerin siyasal alandaki etkileri yukarıdaki iki sistemin bir karışımı gibidir. Temel olarak iki turlu sistemler çok parti eğilimine yol açmaktadır. Siyasal düşüncelerin organize olmaları ve kendi yapılanmalarına gitmelerine engel olan bir durum göze çarpmamaktadır. Ancak bu durum seçimin ikinci aşamasına gelindiğinde farklılaşmaktadır. Zayıf partilerin ikinci turu aşmasına olanak bulunmadığından bu sistem içerisindeki toplumlarda siyasal partiler seçim ittifaklarını sağlayabilmek için karşılıklı uzlaşmaya daha yatkındırlar.²⁰⁶ Seçim sonucunda nispi temsil sistemine göre daha istikrarlı sonuçlarla karşılaşmak olasıdır. Ancak bu istikrar bazen sadece görünürde olabilmektedir. Çünkü seçim ittifakları ve karşılıklı pazarlıklarla oluşan parlamento her an istikrarsızlık yaratacak özellikleri içerisinde barındırmaktadır.

²⁰² Emine Yavaşgel, a.g.e., s: 59.

²⁰³ Maurice Duverger, *Siyasi Partiler*, s: 290.

²⁰⁴ Jean-Marie Cotteret, Claude Emeri, a.g.e., s: 83.

²⁰⁵ Emine Yavaşgel, a.g.e., s: 61.

²⁰⁶ Maurice Duverger, *Siyasi Partiler*, s: 322.

Seçim sistemlerinin etkileri sadece seçim sonuçlarının siyasal panoramaya yansmasıyla sınırlı değildir. Seçim sistemi nasıl olursa olsun önemli bir özellikte seçimin nasıl uygulandığı ve seçme hakkının nasıl kullanıldığı ile ilişkilidir. Eğer bu hak bilinçli bir biçimde ve sonuçları gözetilerek kullanılıyorsa/kullanılabiliyorsa, bu durumda böylesi seçmenlerin çoğunlukta olduğu bir toplumda demokrasi bilinci gerçekten yerleşmiş demektir. Seçmenin bilinç düzeyi ve yaklaşımlarının seçim sistemi üzerindeki etkileri göz önüne alındığında, tüm toplumlara aynı derecede yararlı olacak ideal bir seçim sistemi mevcut değildir. Seçim sistemlerinin etkileri birçok faktöre bağlıdır. Bu yüzden zaman ve mekanın sistematik olarak dikkate alınması gerekmektedir. Bir seçim sisteminin aynı anda hem siyasal istikrarı sağlaması, hem de toplumsal eğilimlerin büyük çoğunluğunu parlamentoya aktarması olası değildir. Bu iki temel yaklaşımdan birisinin yararına diğerinin de zararına olmak üzere bazı tavizler vermek zorunludur. Seçim sisteminin hangi yaklaşıma ağırlık vereceğinin, siyasal istikrarın mı yoksa temsilde adaletin sağlanması mı daha çok önem taşıdığının belirlenmesi, teorik boyuttaki demokrasi-siyaset tartışmalarından ziyade uygulamadaki siyasi güç hesaplarına bağlıdır. Bu konuda toplumsal-kültürel koşullar da büyük önem taşımaktadır. Aynı anda birçok işlevi yerine getirmeyi amaçlayan seçim sistemleri zorunlu olarak karmaşık olurlar. Bu tür seçim sistemleri, birbiriyle karşıt olan ve bir araya geldiklerinde karmaşık bir etkileşime giren çok sayıda teknik unsurdan oluşmak zorundadırlar. Böylesi sistemler uygulamada hem seçmenler hem de uygulayıcılar arasında önemli sorunlar doğurmaktadırlar.

Kısaca özetlememiz gerekirse;

a-İdeal, bütün toplumlarda aynen uygulanacak ve benzer etkileri sağlayacak bir seçim sistemi yoktur.

b-Seçim sistemleri, ne kadar iyi niyetli olurlarsa olsunlar, siyasal istikrarı sağlamak veya toplumda var olan siyasi eğilimlerin tümünün temsilini sağlamak işlevlerinden birisine ağırlık vermek zorundadırlar.

c-Bir seçim sisteminin görece basit ve anlaşılır olması, o sistemin seçmen tarafından anlaşılmasını ve uygulanmasının kolaylaşmasını sağlamaktadır.

d-Seçim sistemlerinin belirlenmesinde siyasetin önemli bir rolü vardır. Fakat seçim sistemleri uygulandıkları zaman siyaseti belirleme gücüne sahiptirler.

e-Hangi seçim sistemi uygulanırsa uygulansın seçmenin tutumu ve benimsemesi temel belirleyici olmaktadır.

f-Bir seçim sistemini uygulanabilir yapan temel özellik seçmenlerin bu sistemin onların iradelerini parlamentoya doğru olarak ulaştıracasına güven duyması ve toplumun büyük çoğunluğunun bu sisteme inanmasıdır. Bu güven duygusu herhangi bir nedenden dolayı bir kez zedelenirse sistemin teorideki mkemmeliliğinin hiçbir anlamı kalmamaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. TÜRKİYE'DE SEÇİMLER VE SEÇİM SİSTEMLERİ

4.1 Osmanlı İmparatorluğunun Mirası

Türkiye Cumhuriyeti, binlerce yıllık insanlık tarihi göz önüne alındığında henüz genç bir devlettir. Ama bu genç devletin sırtında ait olduğu toplumun geçmişinden kaynaklanan büyük bir deneyim ve sorumluluk vardır. Türkiye Cumhuriyeti kendi varlığının yanında Osmanlı İmparatorluğunun ve eski Türk devletlerinin mirasına da sahiptir. Bugün Türk toplumunun sahip olduğu olumlu ve olumsuz tüm gelişmelerin ve sorunların arka planında geçmişin kalıntılarını bulmak olasıdır.

Batı değerlerini on dokuzuncu yüzyıldan başlamak üzere benimseyerek o zamandan beri yüzünü batıya dönmüş olan Türk toplumunun bu değerleri benimseme sürecindeki en büyük sorunu da geçmişinden ve tarihi deneyiminden kaynaklanmaktadır. Çünkü geçmişteki Türk toplumunun sosyal yapısı, ekonomik ilişkiler sistemi, değerler düzeni, yönetim biçimi, siyasal ilişkiler sistemi batı toplumlarından farklıdır ve bütün bu toplumsal sistemlerin gelişimine müdahale edilmezse zaman içerisinde ortaya çıkaracağı sonuçlar da batı sistemlerinden farklı olacaktır.

Türkiye Cumhuriyetinin doğrudan mirasçısı olduğu Osmanlı İmparatorluğu, özellikle orta ve yeniçağ dönemlerinde batı Avrupa toplumlarından farklı bir sosyo-ekonomik yapı oluşturmuştur. Osmanlı toplum yapısının ve ekonomik sisteminin belirlenmesine yönelik çalışmalar özellikle 1960'lı yıllar boyunca Türkiye'nin düşünce dünyasını meşgul etmiştir. Osmanlı toplum düzeni ve üretim ilişkileri tartışmalarının 60'lı yıllar boyunca popüler olmasının başlıca nedeni olarak bu dönemde Türk düşünce dünyasında Marksist anlayıştan kaynaklanan toplumsal evrim kuramının etkili olmasını görmekteyiz. 1960 ve 70'li yıllarda Osmanlı toplum yapısı ile ilişkili çalışmaların pek çoğu

Türkiye'nin Marksist düşüncenin öngördüğü toplum modeline nasıl ulaşabileceğini araştıran çabalardır. Türk toplumu klasik Marksist şemanın neresinde yer alır? Bu sorunun yanıtı bu dönemde gerçekleştirilen çalışmaların pek çoğunun ortak amacını oluşturmuştur. Bu çalışmalar sırasında Osmanlı toplum yapısı ve ekonomik örgütlenmesinin Marksizmin büyük bir açıklıkla ortaya koyduğu Batı toplum modellerinden ve bu modellerin evrimleşme özelliklerinden oldukça farklı olduğu gözlenmektedir. Ancak toplumumuzu anlayıp açıklama çabasında çok yararlı olabilecek bu tartışmalar ne yazık ki sadece bilimsel nesnellik içerisinde gerçekleştirilmemiş, araştırmacıların siyasal ve ideolojik yaklaşımlarının etkisi altında bir tür rekabetçi polemige dönüşmüştür. Bu tartışmalar ve çalışmalar siyasal süreçlerle yakından ilgili olduklarından bir süre sonra azalmaya başlamış ve etkinliğini yitirmiştir. Bu sona erişin, konunun tamamen açıklanmasının başarılması, tüketilmesi yüzünden mi gerçekleştiği, yoksa çalışmaların pek çoğunda siyasal çıkarların gözetilmesi, günlük siyasal pratiklerin gözetilmesi ve dolayısıyla zaman içerisinde siyasal konjonktür değiştiği için mi gerçekleştiği ayrı bir tartışma konusudur.

Bu olumsuzluklara rağmen Osmanlı toplum yapısı ve üretim ilişkileri tartışmalarının günümüze kalan önemli etkileri de vardır. Bunlardan en önemlisi ise hangi yaklaşım benimsenirse benimsensin ortada olan açık sonucun batı toplumlarıyla Osmanlı toplum yapısı ve ilişkiler sistemi arasında bir kopukluk ve benzemezlik olduğunu göstermesidir. Osmanlı toplum düzenini ve üretim ilişkilerini batı üretim ilişkileri ile en fazla benzeştiren ve toplumsal ilerleme anlayışının aynı olduğunu düşünen araştırmacılar bile sonuçta bu ilişki sisteminin Osmanlı toplumunda batı toplumları ile aynı sonuçları ortaya çıkaramadığını kabul edip bu farklılığın nedenlerini açıklamaya çalışmışlardır.

Osmanlı toplum yapısı ve üretim ilişkileri üzerinde yapılan çalışmalar birbiriyle çatışan belli başlı beş grup altında toplanabilir;²⁰⁷

- a- Osmanlı toplum yapısını kendisine özgü özel bir yapı olduğunu savunan tarihçilerin görüşleri,

²⁰⁷ Emre Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Remzi Kitabevi, altıncı baskı, İstanbul 1995, s: 322.

- b- Feodalizm kavramı ile Osmanlı toplum yapısının açıklanabileceğini savunanlar,
- c- Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) ile Osmanlı toplum yapısının açıklanabileceğini savunanlar,
- d- Osmanlı toplum yapısını pre-kapitalist olarak tanımlayanlar,
- e- Osmanlı toplumunu patrimonyalizm ile açıklamaya çalışan görüşler.

Bu yaklaşımları kendi aralarında iki grup içerisinde toplamak olasıdır.²⁰⁸ Birinci yaklaşım Osmanlı toplum düzeni ile batı Avrupa toplumlarının özellikleri ve gelişim çizgileri arasında önemli bir farklılık bulunmadığını öne sürmektedir. Bu yaklaşım içerisine öncelikle Osmanlı üretim ilişkilerinin feodalizm ile açıklanabileceğini savunanlar ve Osmanlı toplum yapısının pre-kapitalist olarak tanımlayanlar girmektedir. İkinci yaklaşım ise Osmanlı üretim ilişkilerinin ve toplum yapısının batı Avrupa'dan tamamen farklı olduğunu düşünenlerden oluşmaktadır. Birbirleriyle farklı bakış açılarından ve açıklama modellerinden yola çıkmış olsalar bile ikinci grubu oluşturan düşünürlerin üzerinde birleştikleri ortak görüş, Osmanlı toplum düzeninin batı Avrupa'daki toplum modellerinden farklı olduğu ve Karl Marks'ın batı toplumlarının gelişimini açıklamak için öne sürdüğü klasik toplumsal evrim anlayışından farklı bir gelişim içerisinde bulunduğu görüşüdür. Her iki yaklaşımda kendisine taraftar bulmuş ve benzer verilerden yola çıkarak farklı sonuçlara ulaşmışlardır.

Bu tartışmalara taraf olan bilim adamları ve düşünürlerin aynı örnekler ve sosyal yapılardan yola çıkarak farklı sonuçlara ulaşmış olmaları ilginçtir. Örneğin Osmanlı üretim sisteminin ve ordu teşkilatının belkemiğini oluşturan 'tımâr sistemi' hem Osmanlı toplumunda feodal ilişkiler sisteminin kanıtı olarak kullanılacak hem de bu sistemin Osmanlı toplumunda asla yaşanmadığının kanıtı olarak sunulacaktır. Bu yaklaşımlar arasında başka benzerlikler de söz konusudur. Örneğin Osmanlı toplum yapısının tamamen özgün bir yapı olduğunu savunan tarihçiler ve patrimonyalizm yanlıları bir tarafa bırakılırsa diğer görüşlerin tümünün ortak hedefi Türkiye'nin sosyalizme nasıl ulaşabileceğinin açıklamasını yapmaktır. Yine bu yaklaşımlar tamamen Marksizm'in teorik çerçevesi içerisinde

²⁰⁸ Emre Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, s: 323.

kendisini tanımlamaya çalışmaktadırlar. Bu yaklaşımlar içerisinde feodalizm yanlıları toplumun doğal gelişiminin sonucunda işçi sınıfının güçlenmesi ve klasik Marksist devrim sonucunda sosyalizme ulaşılacağını öne sürerken, pre-kapitalist ve Asya tipi üretim tarzı (ATÜT) yanlıları sosyalizme ulaşmak için devlet güçlerini ve özellikle de silahlı kuvvetlerin kullanılması gerektiğini savunmaktadırlar.²⁰⁹

Bu yaklaşımların ayrıntılarına girmeden temel özelliklerinden kısaca söz etmek Osmanlı toplum düzeni ile batı dünyası arasındaki farkları anlamamıza yardımcı olacaktır. Bu yaklaşımların çoğu Marksist düşünce geleneği ile ilişkili olduğundan onları açıklayabilmek için öncelikle K. Marks'ın batı Avrupa toplumlarının tarihsel ve ekonomik gelişimini incelemek amacıyla ortaya koymuş olduğu toplumsal evrim kuramından kısaca söz etmemiz gereklidir. Toplumsal evrim anlayışını benimsemiş olmasına karşın Marks, klasik anlamda tek çizgili toplumsal ilerleme ve evrim kuramlarının önde gelen düşünürleri arasında sayılmamaktadır.²¹⁰ Bunun nedeni kısmen Marks'ın izleyicilerinin bu kuramları burjuvazinin çıkarlarına hizmet eder bulmaları ve ret etmeleri kısmen de Marks'ın toplumsal evrim anlayışının bütün toplumların aynı gelişme çizgisini izlemesinin zorunluluğu görüşünü benimsememesidir. Ama Marks'ın düşüncelerinin farklı bir toplumsal amaca yönelmiş olsa ve bir tür kehanet niteliği taşısa bile toplumun geleceğinin geçmişinden daha iyi ve olumlu olacağı anlayışına sahip olduğu tartışılmazdır. Öte yandan toplumsal evrime olan inancı bile tek başına Marks'ı ilerlemeci düşünürler sınıfına sokmak için geçerlidir.

Marks'ın toplumsal evrim düşüncesi toplum içerisindeki sınıfların çatışması anlayışına bağlıdır. Onun yaklaşımına göre toplumsal evrimin temel dinamiği çatışmadır. Marks'ın batı dünyası için genelde kabul gören toplumsal evrim anlayışı, üretim biçimlerine, mülkiyet ilişkilerine ve bu ilişkilerin ortaya çıkardığı toplumsal yapılanmaların birbirleriyle olan mücadelelerine bağlı olarak gelişmektedir. Bu evrim ana hatlarıyla gerçekleşmiş bulunan dört ve gerçekleşecek olan bir aşamadan olmak üzere beş toplumsal aşamadan

²⁰⁹ H. Bayram Kaçmazoğlu, 27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türkiye'de Siyasal Fikir Hareketleri, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1995, s: 124-125.

²¹⁰ Kenneth Bock, "İlerleme, Gelişme ve Evrim Kuramları", çev: Aydın Uğur, Tom Bottomore, Robert Nispet, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, yayına hazırlayanlar: Mete Tunçay, Aydın Uğur, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997, s: 85.

oluşmaktadır. Bu aşamalar; yaşanmış ve yaşanmakta olan ilkel komünal toplum dönemi, antik köleci toplum evresi, feodal toplum, kapitalist toplum ve koşullar gerçekleştiğinde yaşanacak olan komünist toplum evrelerinden oluşmaktadır.²¹¹ Marks'ın Avrupa dışındaki toplumların bu evrim şemasındaki konumlarını açıklamak için kullandığı ama üzerinde pek fazla çalışma olanağı bulamadığı bir başka yaklaşımı da Asya tipi üretim tarzı yaklaşımıdır. Marks'a göre Asya tipi üretim tarzı Germen ve Slav üretim tarzlarıyla birlikte antik köleci üretim biçiminin alt versiyonlarını oluşturmaktadır. Yani toplumsal evrim açısından bu üretim tarzları, ilkel komünal evrimden ileri ama feodal üretim biçiminden geri bir toplumsal evrim aşamasını meydana getirirler. Bunlar içerisinde Germen ve Slav üretim tarzları bünyelerinde feodalizme geçmeyi sağlayacak özellikleri barındırırken Asya üretim tarzı bu özelliklerden yoksun olduğu için beraberinde durağanlığı ve toplumsal evrim aşamalarından uzaklaşmayı getirmektedir.

Marks'ın toplumsal ve ekonomik gelişmeyle ilişkili bu görüşlerinden hareket eden Türk düşünür ve bilim adamları Osmanlı toplumsal ve ekonomik sisteminin Marksist düşünce sistemi içerisindeki konumunu belirlemeye çalışmışlardır. Bu yaklaşım içerisinde Osmanlı toplumunun feodal olduğunu düşünenler Türk toplumunun batı Avrupa ile aynı gelişim çizgisi içerisinde yer aldığını, ancak çeşitli nedenlerle evrim aşamalarında batıdan geri kaldığını öne sürmektedirler.²¹² Feodalizm yanlıları genellikle Ortodoks Marksistlerden oluşmaktadır. Bu düşünce feodalizm dışındaki açıklamaları Marksizmden sapma olarak değerlendirmektedir. Osmanlı toplum düzeninin feodalizm olduğunu öne sürenlerin yanıtlamada zorluk çektikleri soru ise neden aynı toplumsal düzene üretim ilişkileri ağına sahip olan batılı toplumlar gelişip kapitalist üretim biçimine geçerlerken Osmanlı toplumu bunu başaramadığı sorusudur.²¹³ Üstelik siyaset sosyolojisi açısından birbirinin aynı olan iki toplumsal sistemin nasıl olup da farklı siyasal yapılar oluşturduğu düşüncesi de tartışılması gereken bir başka problem alanı oluşturmaktadır. Fakat bu sorular yanıtsız kalsa bile feodalizm açıklaması son tahlilde ortaya çıkardığı sonuçlar açısından feodal bir görünüm

²¹¹ Kenneth Bock, a.g.m., s: 85.

²¹² H. Bayaram Kaçmazoğlu, a.g.e., s: 126.

²¹³ Emre Kongar, Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği, s: 324.

taşısa bile Osmanlı toplum yapısının batıdan farklı olduğunu kabullenmek zorunda kalacaktır.

Pre-kapitalizm düşüncesini savunanların ana fikri ise Osmanlı toplumunun batı ile aynı gelişme çizgisini izlerken ortaya çıkan farklı etkenler yüzünden batıdan geri kaldığı anlayışıdır.²¹⁴ Burada kast edilen farklı etkenler ise coğrafi keşifler ve okyanus denizciliği sayesinde gerçekleşen hızlı sermaye birikimi ve emperyalizmdir.²¹⁵ Osmanlı Devleti bu gelişmelerin dışında kaldığı için Osmanlı toplum düzeni batıya göre durağan kalmış ve kapitalizme geçebilmek için gerekli koşulları tamamlamamıştır. Batı toplumları bu sayede bir anda hızlı bir gelişim göstermiş ve ilerlemişlerdir. Bu yaklaşım başlangıç olarak Osmanlı ve batı Avrupa toplumsal düzenlerini benzer görmekte, ancak daha sonra bu iki düzenin farklılaştığını öne sürmektedir.

Asya tipi üretim tarzı yanlılarının yaklaşımı ise tamamen farklıdır. Onlara göre batı Avrupa toplumsal düzenleri ile doğu toplum düzenleri arasında hiçbir ortak nokta yoktur.²¹⁶ Osmanlı toplum düzeni de Osmanlı toplumu bir doğu toplumu olduğu için batıdan tamamen farklıdır. Bu farklılık iki toplumun gelişme evrelerinin izlenmesiyle de kolayca gözlenebilir. Dolayısıyla Osmanlı toplum yapısını oluşturan kurumlar, ekonomik ilişkiler ve siyasi yapı, batı Avrupa toplumlarından farklı özellikler göstermektedir.

Marksizm temelli bu üç yaklaşım dışında kalan diğer açıklama biçimlerinden birisi Türk tarihçilerin öne sürdüğü ve benimsediği Osmanlı toplum düzeninin tamamen kendine özgü bir yapı olduğu anlayışıdır. Tarihçiler Osmanlı toplum yapısını ve ekonomik ilişkilerini değerlendirirken batı kaynaklı modellerden uzak kalmayı tercih etmişlerdir.²¹⁷ Onların yaklaşımı daha çok Türk-İslam felsefesi ve Türk devlet geleneği içerisinde şekillenmiştir. Bu anlayışa göre Osmanlı toplum yapısının iki temel kaynağı vardır. Osmanlı toplum yapısının kaynaklarını Anadolu ve Büyük Selçuklu Devletlerinin toplumsal düzeninde, İran ve Orta Asya'daki eski Türk devletlerinin içerisinde aramak gereklidir.²¹⁸ Osmanlı toplum yapısının diğer önemli kaynağı da dinsel, yani İslamiyet'tir. Böylece

²¹⁴ H. Bayram Kaçmazoğlu, a.g.e., s: 124.

²¹⁵ A.g.e., s: 124.

²¹⁶ A.g.e., s: 123.

²¹⁷ Emre Kongar, a.g.e., s: 325.

²¹⁸ Ömer Lütfi Barkan, "Timar", İslam Ansiklopedisi, cilt: 12, s: 294.

Osmanlı toplum yapısı eski Türk devlet geleneği ile İslam dininin kurallarının etkisi altında oluşmuştur.²¹⁹ Sonuç olarak tarihçiler Türk toplum yapısı ile batı toplum yapıları arasında açık farklılıklar olduğu görüşündedirler.

Patrimonyal yaklaşım ise Max Weber'in otorite tipleri sınıflamasına atıf yapan bir yaklaşımdır. Weber otorite ideal tiplerini sınıflandırırken üç otorite ideal tipi belirlemiştir. Bunlar; geleneksel, karizmatik ve rasyonel otorite tipleridir. Rasyonel otoritenin uygulamadaki görüntüsü bürokrasidir. Bürokratik yapı rasyonel bir özelliğe sahiptir; bu yapıda kurallar, araçlar, amaçlar ve gerçekçilik egemendir.²²⁰ Bürokrasinin gelişimi rasyonel olmayan egemenlik yapılarının sonunu getirmiştir. Ama Weber'e göre rasyonel otorite ve dolayısıyla bürokrasinin ortaya çıkışı görece yeni oluşumlardır. Rasyonalite öncesinde ise hakim olan otorite tipi geleneksel otoritedir. Bu tip bir otorite anlayışında otoritenin dayanağı ve meşruiyeti geleneklerdir, alışılmış günlük yaşamdaki tutumlar zinciridir, başka türlü olamayacağı ve öteden beri var olduğu inancıdır. Geleneğe dayalı en önemli egemenlik tipi olarak Weber patrimonyalizmi gösterir. Bu otorite tipi *"babanın, kocanın, evin en yaşlı erkeğinin, en yaşlı akrabanın aile ve klan üzerindeki; efendinin ve patronun uşaklar, köleler ve azad edilenler; evin reisinin hizmetçiler ve hizmetliler; prensin köşk ve saray görevlileri, memuriyet soyluları, kiracılar ve vasallar; patrimonyal lordun ve egemen prensin 'teba' üzerindeki otoritesi demektir."*²²¹ Bu otorite tipinin belirgin özelliği karşı gelinmez normlar sisteminin kutsal sayılmasıdır. Bu kurallar zincirinin dışına çıkılmasının dinsel ve doğaüstü felaketlere yol açacağına inanılır. Bu sistem, fonksiyonel olmak yerine kişisel ilişkiler çerçevesinde karar veren efendinin kısıtlanmamış otoritesini/iktidarını ve otoritenin keyfiliğini beraberinde getirir. Bu bağlamda bakıldığında gelenekçi otorite irrasyoneldir.²²²

Osmanlı toplum düzenini açıklamak için patrimonyalizm tanımını kullananlar düşüncelerini Weber'in kuramına dayamaktadırlar. Onlara göre Osmanlı toplum yapısı batı Avrupa toplumlarında olduğu gibi feodal değil aksine farklı bir örgütlenme içerisinde bulunan patrimonyal otoritenin oluşturduğu ve bu

²¹⁹ Fuat Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1981, s: 44.

²²⁰ Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, s: 216.

²²¹ A.g.e., s: 253.

²²² A.g.e., s:253.

otorite tipinin gerçekleşebildiği bir toplumsal yapıdır. Patrimonyal yapıyı feodaliteden farklılaştıran başlıca özellikler siyasal yapılanmayla ilgilidir. Feodalizmde askeri hizmet karşılığında belirlenmiş kurallar çerçevesinde yani düzenli hukuki normlarla miras olarak aktarılabilen ve belirli ayrıcalıklardan yararlanabilen bir askeri bir katman vardır. Oysa patrimonyalizmde hak ve ayrıcalıklar feodalizmde olduğu gibi aktarılamaz. Bu sistemde merkezi otoriteyle toprak sahipleri arasında siyasal bir fark vardır. Feodal sistemde toprak sahipleri merkezi otoritenin küçük birer kopyası ve görece bağımsız parçasıyken patrimonyalizmde toprakları yönetenler güçlü bir merkezi otoriteye bağlı, ona karşı sorumlu devlet memurları konumundadırlar.²²³ Bu yaklaşımı benimseyenler tarafından patrimonyal otoritenin başlıca özellikleri olan iktidarın geleneksel nitelik taşıması, merkezdeki hükümdarın ülkenin sadece yöneticisi değil aynı zamanda sahibi sayılması, merkezin gücüne karşın çevrenin zayıflığı Osmanlı yönetiminin de temel özellikleri olarak görülmüştür.

Osmanlı toplum düzenini ve ekonomik sistemini açıklamayı amaçlayan yaklaşımların tümü, bazıları feodalizm yanlılarında olduğu gibi gönülsüzce de olsa, bu sistemin batı Avrupa’da yaşanan toplumsal düzenden en azından ortaya çıkardığı sonuçlar açısından farklı olduğunu kabul etmektedirler. Bu yüzdendir ki Osmanlı toplumunun batıya benzeme çabaları toplumsal yapının doğal bir sonucu olarak değil de devletin bunu bir zorunluluk olarak görmesi sonucu yukarıdan aşağıya devletin zorlamasıyla gerçekleşecektir.

Osmanlı Devletinin klasik dönem yapılanması merkezi bir yapılanmadır. Bu devlette padişah mutlak yöneticidir. Devletin işleyişini sağlamak için geniş bir bürokratik mekanizma oluşturulmuştur. Bu bürokrasiyi meydana getirenler ‘kapıkulu’ olarak adlandırılan ve çocukluklarından başlayarak ailelerinden alınarak devlet tarafından yetiştirilen, çoğunluğu gayri Müslimlerden oluşan bir topluluktur. Bu yüzden Osmanlı devletinin bürokrasisini oluşturan kişilerin toplumdaki etnik, ekonomik ya da toplumsal bir kesimle etkileşimi yoktur.²²⁴ Oluşturulan bu köksüz bürokratik yapılanma tamamen padişahın emri altındadır. Kullandıkları güç kendilerine padişah tarafından aktarılmış olan güçtür. Yani bu bürokrasi iktidarını kendiliğinden sağlayamaz, bu yüzden de kısa bir zaman

²²³ Mehmet Turan, *Siyasal Elitler*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991, s: 23.

²²⁴ Emre Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye*, Remzi Kitabevi, altıncı basım, İstanbul, 1998, s: 56.

sürecine devletin en önemli yöneticiliğinden idama uzanan bir çizgi içerisinde konum değiştirebilir. Bürokratik yapılanmanın kalıtsallığı da söz konusu değildir. Kapıkullarından oluşan devlet bürokrasisi ne görev ve mevkisini ne de görev sırasında elde etmiş olduğu maddi olanakları miras olarak bırakamaz. Görevden el çektilme genellikle maddi kaynaklara ve birikimlere devletin el koymasıyla birlikte gerçekleşir. Bu durumda Osmanlı sistemi içerisinde bürokrasiden kaynaklanan bir toplumsal hareket ve tabakalaşma görülmez.²²⁵

Osmanlı Devletinde kentler sanayi öncesi batı kentleri gibi ticaret ve üretim merkezi durumundadırlar. Ancak Osmanlı düzeni kentsel üretim içerisinde de farklılaşmaya ve sermaye birikimine olanak vermez. Batı Avrupa kentlerinde olduğu gibi Osmanlı kentlerinde de üretimi gerçekleştiren lonca teşkilatlarıdır. Fakat Avrupa'daki loncaların feodal sistem içerisindeki bağımsız ve kendi yönetimine hatta kent yönetimine egemen olma biçiminde gözlenen siyasal yapılanmasına karşılık Osmanlı loncaları devletin denetimi altında çalışmaktadırlar.²²⁶ Devlet müdahalesinin ötesinde Osmanlı loncalarının kendi iç dinamikleri ve ahlak anlayışları da batı loncalarından farklılık göstermektedir. Osmanlı lonca teşkilatı, kendisinden önce Anadolu'da Selçuklu egemenliği sırasında kurulmuş olan ve lonca anlayışının temelini oluşturan Ahi birliklerinin etkisi altında kalmıştır. Ahi birlikleri bir dönem siyasal güç odağı olarak etkili olmuşlarsa da Osmanlı devletinin merkezi otoritesinin güçlenmesi karşısında sadece bir esnaf örgütlenmesi haline gelmiştir.²²⁷ Ahi birlikleri Osmanlı lonca sistemini derinden etkilemiş ve kendi ahlak anlayışını loncalara aktarmıştır. Ahi ahlakının temelini dayanışma oluşturmaktadır. Bu dayanışma sadece ekonomik işlevlerle sınırlı kalmamakta aynı zamanda sosyal yaşamın bütün yönlerini de kapsamaktadır. Ahi birlikleri sadece ekonomik birlikler olarak kalmayıp gereksinimi olanlara yardım etmek, dul ve yetimleri korumak çalışamayacak olanların gereksinimlerin karşılamak gibi sosyal işlevleri de üstlenmektedir.²²⁸ Bu anlayışın toplumsal yaşam üzerindeki en büyük etkisi ise dayanışmayı bozacağı endişesinden hareket ederek kazanma hırsı ve sermaye artırımını

²²⁵ Muzaffer Sencer, *Osmanlı Toplum Yapısı*, Ant Yayınları, İstanbul, 1969, s: 255.

²²⁶ Sabahattin Güllülü, *Sosyoloji Açısından Ahi Birlikleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1992, s: 135-137.

²²⁷ Sabahattin Güllülü, *a.g.e.*, s: 69.

²²⁸ Muzaffer Sencer, *a.g.e.*, s: 273.

engellemesidir.²²⁹ Kişisel birikim ve girişimcilik engellendiğinden Osmanlı kentlerindeki kentsel üretimden faydalanarak, batı toplumlarında burjuvazinin gelişiminde görüldüğü gibi, yeni bir toplumsal sınıf ortaya çıkması olanaksızlaşmaktadır. Kent yaşamının bir başka yönünü oluşturan ticaret ise devletin denetimi altında ve sıkı kurallara bağlı olarak gerçekleştirilmiş, bu alan özellikle toplumdaki azınlıklara ve yabancı ülkelerden gelen tüccarlara terkedilmiş ve ticaret sayesinde sermaye birikimi ile toplumsal yapının farklılaşma olanağı gerçekleşmemiştir.

Osmanlı toplum düzenini batıdan farklılaştıran niteliklerden birisi de toprak sahipliğine dayalı kalıtsal aristokrasinin bu toplum düzeninde görülmemesidir. Bunun nedeni Osmanlı topraklarının tamamının sahibi olarak padişahın, yani merkezi otoritenin görülmesidir. Tarımsal üretim askeri hizmet karşılığı toprak işleme hakkını elde eden kişilerin denetimine bırakılmış ve bu sisteme 'tımar sistemi' adı verilmiştir. Ama bu denetim batı toplumlarında olduğu gibi tam bir egemenlik anlamına gelmemektedir. Toprak hakkını elde eden asker, kendisine bağlı toprakların mülkiyet sahibi değil sadece işleme hakkına sahip olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında tımar sahibi bir tür devlet memuru konumundadır.²³⁰ Tımar toprakları merkezi otorite tarafından istenirse tımar sahibinden alınabilmekte ve bir başkasına aktarılabilmektedir. Öte yandan tımar sahibinin topraklarını miras olarak bırakma hakkı veya görevini bir başkasına verme olanağı da yoktur. Üstelik tımar sahibi feodal senyör gibi topraklarında yaşayan insanlar üzerinde de tam egemen değildir, örneğin feodal bey gibi yargı hakkı yoktur. Osmanlı toprak düzeninde adalet, merkezi yönetim tarafından atanan ve doğrudan merkeze bağlı olarak görev yapan 'kadı mahkemeleri' tarafından sağlanmaktadır tımar sahibi de bu mahkemelerin yargısından muaf değildir.²³¹ Bu durumda sanayi öncesi üretim aşamalarında temel zenginlik kaynağı olan tarımsal üretim Osmanlı toplumunda bir siyasal ve toplumsal tabaka oluşturmaktan uzak gözükmemektedir.

²²⁹ Muzaffer Sencer, a.g.e., s: 109.

²³⁰ Sencer Divitçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu*, Sermet Matbaası, Kırklareli, 1981, s: 138.

²³¹ Kemali Saybaşı, *İktisat, Siyaset, Devlet ve Türkiye*, s: 134.

Bu durum dikkate alındığında Osmanlı toplum yapısında kentsel üretimden güç alan burjuvazi gelişemediği gibi benzer biçimde tarımsal üretimden ve toprak sahipliğinden kaynaklanan aristokrasi de bulunmamaktadır. Merkezi yönetimin gücü ve uygulamaları yüzünden devlet bürokrasisinden kaynaklanan bir aristokrasi de gözlenmemektedir. Bu durumda Osmanlı toplumunda batı toplumlarının gelişimini açıklamayı deneyen klasik yaklaşımların zorunlu olduğunu düşündüğü toplumun değişimini ve gelişmeyi sağlayacak toplumsal sınıflar yok demektir. Öyle ki bu toplum yapısı sadece hükümdar ve onun çeşitli görevleri yerine getiren kullarından oluşan bir toplum modeli oluşturmaktadır.

Osmanlı toplumunun sosyal kurumlarının bu toplumsal model içerisinde kendiliğinden bir siyasal örgütlenme modeli olarak demokrasiyi geliştirmesi düşünülemez. Demokrasinin Avrupa'da gelişimini sağlayan toplumsal sınıflar ve bunların arasında gerçekleşen statüsel ve ekonomik çatışmalar Osmanlı toplumunda yaşanmamıştır.

Osmanlı devletinin batılılaşma çabaları da toplumsal dinamiklerin zorlamalarından değil siyasal zorunluluklardan kaynaklanmıştır.²³² İkinci Viyana kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra Osmanlı devleti askeri alanda art arda yenilgiler almaya başlayınca bu durumun düzeltilmesi amacıyla çeşitli önlemler almaya çalışmıştır. Bu önlemler öncelikle ıslahat, yani var olan düzenin eski haline getirilmesi ve düzeltilmesi amacıyla gerçekleştirilmiş, daha sonra ise karşısında zayıf duruma düşülen batının uygulamalarının izlenmesine çalışılmıştır. Kısaca ifade etmek gerekirse Osmanlı batılılaşması bir devleti kurtarma projesidir.²³³

Osmanlı devletinin batılılaşma sürecini kısaca gözden geçirmeyi denersek öncelikle bu sürecin başlangıç noktasını belirlememiz gerekir. Bu başlangıç noktası tartışmalıdır. Bazı bilim adamları Osmanlı batılılaşmasının başlangıç tarihi olarak III. Selim dönemini kabullenmekte, bazıları hareketin asıl başlangıç noktasının Tanzimat Fermanı olduğunu öne sürmektedirler. Batılılaşmanın

²³² İlber Ortaylı, "Batılılaşma Sorunu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, cilt: 1, s: 137.

²³³ Yıldız Akpolat, *Neden Bat'ya Koşuyoruz? Neden Batı'dan Kaçıyoruz?*, Q-Matris Yayınları, İstanbul, 2003, s: 58.

başlangıcını Pasarofça anlaşması (1718) sonrasına kadar geri götüren yaklaşımlarda vardır.²³⁴

Başlangıç tarihi olarak ne belirlenirse belirlensin batıya yönelme hareketinin dönüm noktası Osmanlı Devletinin batı karşısında askeri üstünlüğünü yitirdiğini kanıtlayan Karlofça (1699) ve Pasarofça anlaşmalarıdır. Bu anlaşmaları imzalamak zorunda kalan Osmanlı Devleti ilk defa olarak batı karşısındaki üstünlüğünü ve kendine olan güvenini yitirmiştir. Bu yüzden tarihimizde Lale Devri (1718–1730) olarak anılan geçmişe oranla uzun bir barış ve yenilenme evresi yaşanmıştır. Bu dönemin özelliği klasik Osmanlı yaşam tarzında bir değişiklik arayışıdır. Bu dönemin ardından Osmanlı devletinde ardı ardına silahlı kuvvetleri modernleştirmek-batı tarzına göre yeniden oluşturmak çabaları başlamıştır. İlk defa I. Abdülhamit'in hükümdarlığı sırasında Fransa ve Prusya'dan askeri uzmanlar Osmanlı Devletinin hizmetine orduyu düzenleme amacıyla girmişlerdir. Claude Alexandre Comte de Bonneval (Humbaracı Ahmet Paşa), ve Baron de Tott gibi yabancı uzmanlar sayesinde topçu sınıfından başlamak üzere ordunun batı kurallarına göre yeniden yapılanması çalışmalarına başlanmıştır. Bu alanda en önemli girişim III: Selim döneminde (1789–1807) gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Batı modeline göre yeni bir düzen kurulması çabalarına Nizam-ı Cedit adı verilmiştir. Bu yenileşme hareketi de öncelikle orduyu yeni gerekliliklere göre yapılandırmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla daha önce açılmış olan deniz harp okulunun (Mühendishane-i Bahri-i Hümayun) yanına kara kuvvetleri için batı tarzı eğitilmiş subay yetiştirmek amacıyla Mühendishane-i Berri-i Hümayun adında yeni bir askeri okul açılmıştır. Ordu batı kurallarına ve düzenlemelerine bağlı olarak yeniden yapılandırılmış ve bu yeni askeri düzene Nizam-ı Cedit ordusu adı verilmiştir. Askeri sistemi geliştirmek için Fransa ağırlıklı olmak üzere batı Avrupa ülkelerinden uzmanlar getirtilmiştir. Bu düzenlemelere kaynak sağlamak için bazı vergiler yeniden düzenlenerek İrad-ı cedit hazinesi kurulmuştur. İdari alanda ve diplomaside de yeni düzenlemelere gidilmiş, taşra örgütlenmesi yeniden düzenlenmeye çalışılmıştır. Bu dönemin en önemli eksikliği yeni düzenlemeler yapılırken özellikle askeri alanda eski sistemin ortadan kaldırılmayıp düzenlenmeye çalışılmasıdır. Yapılan yeniliklerden hoşnut

²³⁴ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, yayına hazırlayan; Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s: 42.

olmayan ve düzenlemelerden olumsuz etkilenen yeniçeriler ve ulemanın ortak tepkisi sonucunda III. Selim tahttan indirilmiş ve yeni düzenlemeler ortadan kaldırılmıştır. Osmanlı devletinde ilk defa önemli değişikliklere girişen ve bu yenilikleri askeri alan dışına taşıyan hükümdar II. Mahmut'tur (1808–1839). II. Mahmut'un batılaşma girişimleri de öncelikle ordudan başlamıştır. Bu padişah, III. Selimin yanılıgısına düşmemiş, öncelikle eski düzenin savunucusu sayılan Yeniçeri ocağını ortadan kaldırmıştır. Yeni ordunun eğitimini Avrupalı subaylara bırakan II. Mahmut döneminde ilk defa yurt dışına askeri öğrenci de gönderilmiştir. Mekteb-i Ulum-i Harbiye, bir tıp okulu ve sivil memur yetiştirmek için Mekteb-i Maarif-i Adliye isimli okullar batı tipi görevli yetiştirmek amacıyla kurulmuştur. İlk defa II. Mahmut döneminde askeri alan dışında yenilikler gerçekleştirilmiştir. Bürokrasi batı biçimine göre yeniden düzenlenmiş, nüfus ve mülk sayımı yapılarak vergi toplanması düzenli hale getirilmiştir. Ülke sınırlarında pasaport ve karantina işlemleri yürürlüğe konulmuş, posta, ulaşım ve dış ticaret işlemleri batı tarzına göre yeniden şekillendirilmiştir. Adalet sistemi yeniden düzenlenerek yüksek danışma kurulu niteliğinde olan Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye oluşturulmuştur. Devlet memurlarının ve askerlerin giysileri batı örneklerine göre düzenlenmiştir. Bu dönemin en önemli gelişmelerinden biriside ilk defa Takvim-i Vekayi adlı resmi gazetenin çıkartılmasıdır. II. Mahmut'un düzenlemeleri oğlu ve ardılı Abdülmecit döneminde de (1839–1861) geliştirilerek devam ettirilmiştir. Bu dönemde iktidar saraydan ve padişahıan Babıalı adı verilen hükümetlere ve bürokrasiye geçmiştir. Babıalı yönetiminin ilk önemli ismi olan Mustafa Reşit Paşa Tanzimat Fermanını (Gülhane Hatt-ı Hümayunu, 1839) ilan ederek batılılaşmanın devletin resmi politikası olduğunu vurgulamıştır. Bu ferman Osmanlı toplum yapısını ve toplumsal ilişkiler sistemini önemli ölçüde değiştirecek maddeler içermektedir. Tanzimat fermanı ile padişahın yetkileri sınırlandırılmakta, Osmanlı uyruğundaki her dinden ve ırktan insana eşit haklar tanınmakta, can ve mal güvenliğinin yanı sıra eşit mali yükümlülükler getirilmektedir. Böylece şeri haklar sisteminin yanında bir de laik haklar sistemi geliştirilmeye başlanmıştır. Osmanlı devletinde ilk kağıt para bu dönemde basılmış ve bankacılık sisteminin ilk adımları atılmıştır. Tanzimat yönetimi, kura yöntemine göre bütün Osmanlı uyruklarına askerlik yükümlülüğü getiren geniş

tabanlı bir askeri alma sistemi uygulamaya başlamıştır. Osmanlı toplumu batı düşüncesinin roman, tiyatro, öykü gibi yansımalarıyla bu dönemde tanışmıştır. Siyasi açıdan devleti kurtarmanın tek yolunun batıya benzemek olduğunu düşünen bir grup aydınının siyasal mücadelesinin sonucu olarak Osmanlı Devleti 1876 yılında anayasal düzene geçmiştir. Aynasal düzene geçiş aynı zamanda Osmanlı Devletinde ilk defa parlamentarizm ile birlikte gerçekleştirilmiştir. Kanuni Esasi adı verilen ilk Osmanlı anayasası uyarınca Meclis-i Mebusan ve Meclisi-i Ayan oluşturulmuştur. Bu durum siyasal alanda batılılaşmanın Osmanlı devletindeki zirvesini oluşturmaktadır. Gerçi Sultan II. Abdülhamit tarafından Kanun-i Esasi kısa bir süre sonra askıya alınacak ve meclisler dağıtılacaktır ama yine de batılılaşma yolundan geri dönüş söz konusu olmayacaktır. Abdülhamit döneminde iktidar Babıali'den tekrar saraya dönmüş olsa da devletin genel batılılaşma politikasında bir değişiklik olmayacaktır. Osmanlı Devleti tarih sahnesinden kalkana kadar batıya benzeyerek kendisini kurtarma çabasından vazgeçmemiştir.

Osmanlı batılılaşması, bir anlamda devletin kurtarılmasının tek yolu olarak algılanmış ama yine de çok isteyerek gerçekleştirilmiş bir siyasal olay değildir. Bütün batılılaşma ve reform girişimleri devlet tarafından gerçekleştirilmiş, toplum bu değişim çabaları karşısında genellikle olumsuz tavır sergilemiştir. Osmanlı batılılaşması kendisine ilke olarak devleti kurtarmak için ne kadar az batılı olmakla yetinebilirim sorusunu seçmiş gibidir.²³⁵ Bu zoraki batılılaşma çabası doğal olarak eksik ve yaklaşım biçiminden dolayı toplumdan kopuk kalmıştır. Devletin batılılaşması buna karşın toplum yapısının bu duruma ayak uyduramamasının etkilerini ve izlerini bugünkü siyasal yaşamımızda bile bulmak olasıdır. Osmanlı toplum yapısı batı modeline uyum sağlayamadığından batı toplumlarında kendiliğinden, bu toplumların iç dinamiklerinden kaynaklanan gelişmeler Türkiye'de devlet tarafından gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Örneğin hükümdarın yetkilerinin kısıtlanması batı toplumlarında gelişen toplumsal düzenin zorunlu bir sonucuyken Türkiye'de bu gelişim neredeyse hükümdarın kendi isteğiyle, mevcut siyasal düzenin dışındaki toplumsal baskılar sonucu değil aksine iktidara sahip olan yöneticilerin arzusuyla gerçekleştirilmiştir. Ülkede parlamenter sisteme geçilmesi toplumsal baskılar ve yükselen toplumsal sınıfların

²³⁵ Murat Belge, "Batılılaşma: Türkiye ve Rusya", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 3: Modernleşme ve Batıcılık*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s: 46.

yönetim üzerinde hak arayışlarından değil, batı tipi siyasal yapılanmaya yönelmek ve ülke üzerinde baskıda bulunan yabancı devletleri hoşnut etmek için gerçekleştirilmiştir. Osmanlı devletinden sonra Cumhuriyet idaresinde de benzer yaklaşımlar sergilenmiştir. En başta, meşruti monarşiden cumhuriyet yönetimine geçilmesi toplumun isteği değil, eğitilmiş ve ileri görüşlü bir yönetici sınıfın eseridir. Ülke yönetiminde kullanılacak siyasal sistemin demokrasi olması da batı toplumlarında olduğu gibi toplumsal baskıların bir sonucu değildir. Benzer örnekleri toplumsal yaşamın her yönünden artırarak vermek olasıdır. Gerek Osmanlı devletinde gerekse Türkiye Cumhuriyetinde siyasal yapı ve seçimler toplum istediği için değil, yöneticiler öyle uygun gördüğü için gerçekleşmiştir. Bu yüzden ülkemizde uygulanan seçim sistemleri batı toplumlarında olduğu gibi toplumsal yapının bir sonucu ve göstergesi değildir. Ama seçim sistemleri, ülkemizde doğuş koşulları batıdan farklı da olsa siyasal yaşamın biçimlenmesinde batı toplumlarında olduğu gibi önemli bir etkiye sahiptirler.

4.2. Türkiye’de Seçimler ve Seçim Sistemleri

4.2.1. Osmanlı İmparatorluğu I. Meşrutiyet Dönemi

Türkiye’de seçimler ilk defa Osmanlı devleti döneminde 1877 yılında yapılmıştır. İmparatorluk döneminin son seçimleri ise 1919 da gerçekleştirilmiştir. Seçimlere başlangıç tarihi, özellikle seçmen olabilme özellikleri göz önüne alındığında, pek çok Avrupa ülkesine göre erken bir tarih olarak gözükebilir. Ancak Osmanlı devletinde seçimler hiçbir zaman düzenli yapılamamış ve parlamenter sistem düzgün işleme şansı bulamamıştır.

Osmanlı devletinde batılılaşma hareketlerinin bir sonucu olarak ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunundan sonraki süreçte siyasal yapı içerisinde özellikle eğitilmiş insanların padişahın sınırsız otoritesine karşı daha özgür bir toplum istekleri sürekli olarak artmıştır. Özellikle yurtdışında eğitim alan aydınların bulundukları ülkelerin özgürlükçü havasından etkilenmeleri ve gittikçe zayıf düşen Osmanlı devletinin kurtuluşunu batı tarzı bir devlet modelinde görmeleri bu süreci hızlandırmıştır. Ancak Osmanlı aydınlarının dikkate almadıkları ya da

dönemin koşulları altında önemsemedikleri şey batı devletlerinin siyasal örgütlenmesine katkı sağlayan ve bu siyasal yapılanmanın devam edip düzgün işlemesini sağlayan temel faktörün bu devletlerin toplumsal yapıları olduğu ve bu toplumsal yapının da Osmanlı toplum yapısından önemli ölçüde farklılaşmış olduğudur.

Bu dönemde Avrupa ülkelerinin pek çoğunda ulus anlayışı iyice yerleşmiş ve toplumsal bilincin derinliklerine kök salmıştır. Uluslaşma süreci sadece bir zihinsel tanımlama olmaktan çıkmış, ulusal burjuvazinin kazanç kaygısıyla ekonomik olarak da desteklenen bir sistem olmuştur.²³⁶ Avrupa'daki çok uluslu imparatorluklar çoktan (ya da kuruluşlarından beri) bir ulusun hakimiyeti ve diğerlerinin ona itaati ilkesi etrafında teşkilatlanmışlardır. Sanayi devrimi sonrasında devlet yapısı bu şekilde kurulmuştur. Osmanlı devletinde ise dinsel ümmet anlayışından temellenen eski "millet" sistemi varlığını devam ettirmekte ve imparatorluğun sahibi olarak ulus değil Osmanlı hanedanı görülmeye devam etmektedir. Bu durum Avrupa'da toplumun önemli bir kesiminin ortak çıkarlar altında buluşmasını sağlarken Osmanlı devletinde ise yükselen milliyetçilik akımlarının da etkisiyle Osmanlı toplumunu oluşturan her "milletin" kendi çıkarlarını ve olasıysa bağımsızlığını elde etmesi amacını gütmesine neden olmaktadır.

Osmanlı devletinde 1876 da Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesi ve bir tür parlamenter monarşiye geçilmesi bu yüzden toplumun büyük kesimlerinin çok da ilgisini çekmemiştir. Sanayi devrimi ve bu oluşumun getirdiği toplumsal dönüşümlerin dışında kalan Osmanlı toplumu siyasal sistemdeki dönüşümler sadece yaşam biçimine ve ekonomik olanaklarına yapacağı etki oranında önem taşımaktadır. Yani Osmanlı parlamento hareketi bu anlamda sadece bir aydın hareketi olarak kalmıştır. Ama bu durum, Osmanlı devleti tarihinde batılılaşma girişimleri başladığından beri ilk defa siyasal güce doğrudan sahip olan iktidar tarafından değil de bu iktidar dışında kalan odakların baskısıyla gerçekleştiği için önem taşımaktadır.

Osmanlı parlamentarizm ve anayasa hareketi toplumsal temelden ve toplumun sahiplenip benimsemesinden uzak olduğu için süreklilik gösterememiş,

²³⁶ Server Tanilli, *Uygarlık Tarihi*, Say Yayınları, yedinci baskı, İstanbul, 1992, s: 92-93.

yönetimin gerçek sahibi olan padişah tarafından kısa bir süre sonra parlamentonun kapatılmasıyla sona ermiştir.

Kanun-i Esasi'nin ön gördüğü parlamenter sistem Osmanlı toplumunda ilk defa seçim olgusuna yer vermektedir. Üstelik bu seçim anlayışı dönemin Avrupa ülkeleriyle kıyaslandığında, onların pek çoğunun uyguladığı seçim sistemlerine göre daha ileri bir yapı taşımaktadır. Aradaki temel fark Avrupa seçim sistemlerinin toplumsal yapının bir göstergesi ve toplumsal düzenlemenin bir uzantısı olması karşısında Osmanlı seçim sisteminin sadece zihinsel bir çalışmanın ürünü olmasından kaynaklanmaktadır. Çıkarlarının korunması gereken toplumsal sınıflar ve bu sınıfların iktidar mücadelesi olmadığından Osmanlı sistemi demokrasi ilkelerine daha bağlı olarak oluşturulabilmiştir.

Bu ilk anayasanın genel özellikleri olarak sıralayacak olursak;

- a- Kanun-ı esasi padişahın siyasi yetkilerini kısıtlamayı amaçlamamaktadır. Anayasanın ön gördüğü devlet modeli meşruti monarşidir. Meşruti monarşi uygulamaları parlamento ile hükümdar arasında bir güç dengesi kurmayı ve hükümdarı belirli ölçülerde sınırlandırmayı amaçlamaktadırlar. Ancak parlamento-hükümdar arası güç dengesi Osmanlı anayasasında padişah lehine bozulmaktadır.
- b- Anayasaya göre yasama yetkisi meclis-i umumi adı verilen bir parlamentoya verilmiştir. Bu parlamento çift meclis sistemine göre organize edilmiştir. Parlamentonun kanatlarını heyet-i mebusan ve heyet-i ayan oluşturmaktadır.
- c- Anayasa ayan meclisine yani atanmış temsilcilere önemli haklar tanımaktadır. Ayan meclisi üyeleri mebusan meclisi üye sayısının üçte birini geçmemek üzere işleri ve eserleriyle memleketin güvenini kazanmış, devlet görevlerinde başarılarıyla tanınmış ve kırk yaşını geçmiş kişiler arasından doğrudan padişah tarafından atanırlar. Ayan meclisi üyeliği sınırlı bir zamana bağlı değildir, bu atama üye ölene kadar geçerliliğini korumaktadır. Ayan meclisi üyesi bu süre içerisinde görevden ayrılmaya zorlanamaz. Bu meclis, seçilmiş üyelerden oluşan mebusan meclisinin kabul etmiş olduğu kararları kontrol etme yetkisine sahiptir. Bu kararlarda *“şariat ahkamına, padişah hak ve imtiyazlarına, vatandaş hürriyetlerine,*

Kanun-i Esasi hükümlerine, devletin mülki tamamlığına, memleketin iç emniyetine, vatanın müdafaa ve muhafazasıyla memleketin umumi ahlak ve adap kaidelerine aykırılık görülürse bu türlü kanun tasarılarını kesin olarak ret eder yahut değiştirilmek üzere mebusan meclisine geri gönderir."²³⁷ Kabul ettiği karaları ise padişahın oylaması için sadaret makamına gönderir. Mebusan meclisi ise halkoyuyla belirlenmektedir. Mebusan meclisine sadece erkek yurttaşlar aday olabilmekte ve seçimlerde oy kullanabilmektedirler. Bu meclise üye olabilmek için anayasaya göre 30 yaşını bitirmiş ve mendi haklara sahip olmak gereklidir. Mebusan meclisi üyelerinin görev süresi dört yıl olarak belirlenmiştir.

- d- Anayasaya göre yürütme organının başında padişah bulunmaktadır. Padişah, bu yetkisini ataması ve azli kendisine ait olan bakanlar aracılığıyla kullanır. Bu anayasaya göre padişahın geniş yetkileri vardır. Yeni anayasa padişahın yetkileri üzerinde Tanzimat fermanıyla getirilen kısıtlamalara yeni bir şey eklememektedir. Anayasaya göre padişah, rütbe ve memuriyet atamalarını istediği gibi gerçekleştirebilir, para bastırabilir, yabancı devletlerle parlamentoya ve bakanlar kuruluna danışmadan anlaşmalar yapabilir, savaş ve barışa karar verebilir, barış sırasında silahlı kuvvetlerin başkomutanıyken savaş sırasında bu kuvvetlerin kumandasını doğrudan üstüne alabilir, kanunların uygulanmasının denetimini sağlar ve meclis-i mebusanı fesih edebilir. Meclisin fesih edilmesinin sonucunda seçim dönemini beklemeksizin seçime gidilebilmektedir. Padişahın yetkilerinden birisi de gerekli gördüğü kimseleri sürgüne gönderebilmesidir.
- e- Anayasanın bazı maddeleri ise günümüzde de geçerli olan demokratik hakları vurgulamaktadır. Örneğin, kişi özgürlüğü, basın-yayın özgürlüğü, ekonomik olarak her isteyen ticaret, sanat ve çiftçilik gibi meslek seçme özgürlüğü, vatandaşların devlete dilekçe verme ve soru sorma hakkı, öğretim özgürlüğü, tüm vatandaşların devlet hizmetine girme hakkı, mesken dokunulmazlığı, müsadere ve angarya yasağı gibi. Bütün bu

²³⁷ Servet Armağan, a.g.e., s: 20.

haklarda dinsel ayrım olmadan tüm vatandaşlar birbirleriyle eşit durumdadırlar.²³⁸

Kanun-i Esasi'nin biçimlendirdiği Osmanlı parlamentosu ikili meclis yapısını öngörmektedir. Bu meclislerden birisi temsilcilerin seçimle belirleneceği Heyet-i Mebusan, diğeri de üyeleri padişah tarafından atanacak olan Heyet-i Ayan'dır. Bu iki meclisten oluşan Osmanlı parlamentosunun adı Meclis-i Umumi olarak anılmaktadır.²³⁹ Kanun-i Esasi kadınlara seçim hakkı vermemekte, her elli bin erkek nüfus için bir temsilci ön görmektedir. Parlamenteoyu oluşturacak olan meclislerden ayan meclisinin üye sayısı mebusan meclisinin üye sayısının üçte birini geçemeyecek, mebusan meclisi üyeleri dört yılda bir seçilirken ayan meclisi üyeleri padişah tarafından ömür boyu atanacaklardır. Mebusan meclisine seçilebilmek için en az 30, ayan meclisine atanabilmek için en az 40 yaşında olmak gerekmektedir. Kanunu-i Esasi ayrıca seçimlerin gizli oyla yapılacağını hükme bağlamaktadır.²⁴⁰

Ancak kanun-i Esasi'nin seçimle ilişkili maddeleri sadece bir çerçeve çizmekle sınırlı kalmaktadır. Bu yüzden seçimlerle ilgili kuralları ayrıntılı olarak belirlemek için bir seçim kanunu hazırlanması planlanmış ancak bu kanunun meclis tarafından düzenlenmesinin daha uygun olduğu düşünüldüğünden ilk meclisin oluşturulması için geçici bir düzenleme yapılmıştır. Meclis azasının sureti intihap ve tayinine dair talimat-ı muvakkate adı verilen ve başlangıçta sadece ilk meclisin belirlenmesinde kullanılması, daha sonra ise yerini bir seçim kanununa bırakması yani geçici olması düşünülen seçim kanununu bazı zorunluluklar yüzünden parlamento kapanana kadar yürürlükte kalmıştır.²⁴¹

Bu seçim düzenlemesinde anayasadan farklı bazı düzenlemelerde bulunmaktadır.²⁴² Örneğin Kanun-i esasi seçilme yaşını 30 olarak belirlerken bu sınır seçim kanununda 25 e indirilmiştir. Mebus adaylarının hiçbir cinayetle ve siyasi suçla hüküm giymemiş olmaları ve az çok bir emlak sahibi olmaları koşulu getirilmiştir. Bu kanunla birlikte meclislerin işlevleri de düzenlenmiştir.

²³⁸ Servet Armağan, a.g.e., s: 19-22.

²³⁹ Erol Tuncer, *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002)*, Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı (TESAV) Yayınları, ikinci baskı, Ankara, 2003, s: 9.

²⁴⁰ Erol Tuncer, a.g.e., s:9.

²⁴¹ Tahrir Erdem, *Anayasalar ve Seçim Kanunları*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1982, s: 135.

²⁴² Erol Tuncer, a.g.e., s: 25.

İlk Osmanlı parlamentosunun oluşturulmasında iki dereceli bir seçim sistemi kullanılması düşünülmüştür.²⁴³ İki dereceli seçim sisteminde, seçme hakkına sahip bulunan vatandaşlar asıl seçimi gerçekleştirecek olan temsilcileri seçmekte, seçilen bu temsilcilerse kendi aralarında meclise gidecek parlamenterleri belirlemektedirler. Ancak uygulamada parlamentonun bir an önce oluşturulabilmesi amacıyla seçimin sadece İstanbul'da halkoyuyla gerçekleştirilmesi, diğer seçim bölgelerinde ise milletvekillerinin ikinci seçmenlerin ve halkın oyuyla değil il, liva ve ilçelerin idare meclisleri tarafından doğrudan belirlenmesi yoluna gidilmiştir. Ayrıca anayasanın her 50,000 erkek nüfusa bir temsilci ön görmesine rağmen Meclis-i Mebusanın üye sayısı nüfusa bağlı kalmaksızın 130 olarak saptanmıştır.²⁴⁴ İstanbul'da ise seçim, yirmi seçim bölgesi üzerinden ikişer ikinci seçmen belirlenerek gerçekleştirilmiştir. Kendi mahallelerinde en az bir yıldan beri oturmakta olan 25 yaşını geçmiş emlak sahipleri bu seçimlerde ikinci seçmenleri belirlemek için oy kullanma hakkına sahip olmuşlardır.

İlk Osmanlı parlamentosunun oluşturulması sırasında özellikle zaman kaybedilmemesi amacıyla anayasanın hükümlerine aykırı uygulamalar görülmektedir. Ancak teorik boyutta ele alındığında ilk Osmanlı seçim sistemi genel oy hakkına uygun olmamasına rağmen dönemindeki diğer seçim kanunlarıyla kıyaslandığında seçme hakkı için daha az kısıtlama getirmektedir. Bu seçim sisteminde seçme hakkı sadece erkeklere verilmiştir. Ancak bunu yalnızca Osmanlı devletine özgü bir durum olarak algılamamak gereklidir. Hem bütün erkekleri kapsayacak hem de kadınların seçimlere katılımını sağlayacak genel oy hakkı, demokratik yaklaşımı Osmanlı devletinden daha sonra benimsemiş olan toplumlarda bile çok sonraları gündeme gelebilecektir.

Birinci meşrutiyet olarak adlandırılan bu ilk parlamenter deneyim oldukça kısa süreli olmuştur. Parlamento üzerinde padişahın geniş yetkilerinin bulunduğu bu sistemin demokrasi açısından büyük eksikleri olduğu açıktır. Öyle ki parlamentonun yasa yapma yetkisi bile padişahın iznine bağlanmıştır. Padişahın yasaları veto etme, parlamentoyu kapatma, parlamentonun toplantı sürelerini

²⁴³ Emine Yavaşgel, a.g.e., s: 153.

²⁴⁴ Erol Tuncer, a.g.e., s: 26.

belirleme gibi son derece denetleyici yetkileri vardır.²⁴⁵ Bu nedenden dolayı parlamento ilk toplantısını 19 mart 1877 gerçekleştiren Osmanlı parlamentosu bu yasama döneminde seçim hazırlıklarıyla ilgilenmiş ve kalıcı bir seçim yasası çıkartmaya çalışmıştır. Ancak hazırlanan yasa tasarısının Ayan meclisi tarafından onaylanmaması yüzünden bu tasarı yasalaşamamış ve ikinci seçimlerde geçici olarak adlandırılan ama bir türlü değiştirilemeyen seçim düzenlenmesi ile gerçekleştirilmek zorunda kalınmıştır. Bu ikinci yasama dönemi de uzun ömürlü olmamış, Osmanlı parlamentosu padişahın fesih yetkisini kullanmasıyla 14 şubat 1878 de geçici olarak kapatılmıştır.

4.2.2. Osmanlı İmparatorluğu II. Meşrutîye Dönemi

Geçici olarak tanımlanan parlamentonun kapatılması tam otuz yıl boyunca geçerliliğini korumuştur. Yani Osmanlı devletinde parlamenter anlayış resmen olmasa da fiilen son bulmuştur. Bu dönem süresince hükümdar olan II. Abdülhamit ülkeyi parlamento yerine kendisinin oluşturmuş olduğu danışma kurullarının desteğiyle idare etmiştir.²⁴⁶

II. Abdülhamit döneminde Osmanlı devleti tekrar merkezi otoriteyi güçlendirmeye çalışmıştır. Bu amaçla idari sistem yeniden düzenlenmiş, eğitim alanında yeni ilerlemeler kaydedilmiştir. Eğitim alanında ilk defa 1864 yılında İstanbul'da açılan rüştiyeler aradan geçen zaman süresince sadece sınırlı sayıda il merkezi ve büyük ilçelere yayılabilmektedir. Abdülhamit döneminde ise Arabistan, Arnavutluk ve bazı doğu illerinin kasabalarının büyük kısmı ayrı tutulmak koşuluyla bütün imparatorluğa yayılmıştır. Yine bu döneme gelene kadar sayısı sadece bir olan öğretmen okullarının sayısı otuz bire yükseltilmiştir. Merkezi otoritenin gereksinimi olan bürokrasiyi oluşturmak üzere mülkiye okullarının sayısında da artış olmuştur.²⁴⁷

Ancak bu olumlu gelişmeler daha II. Abdülhamit döneminin ilerleyen sürecinde tersine dönmeye başlamıştır. Silahlı kuvvetler başta olmak üzere toplumun bütün kesimleri iktidarın gittikçe artan baskısını hissetmeye

²⁴⁵ Emine Yavaşgel, a.g.e., s: 151.

²⁴⁶ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s: 344.

²⁴⁷ Mümtaz Turhan, *Kültür Değişimleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, ikinci basım, İstanbul, 1994, s: 167.

başlamışlardır. Hükümdar hiçbir muhalefete olanak tanımamak için kuvvetli bir haber alma teşkilatı oluşturmuştur. Başta askeri okullar olmak üzere bütün eğitim sistemi üzerinde ağır bir baskı uygulanmaya başlanmıştır. Basına karşı yoğun bir sansür uygulaması geliştirilmiştir. Abdülhamit daha önce Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde önemli rol oynayan ordu ve donanmaya hiç güvenmediğinden Abdülaziz zamanında büyük masraflarla geliştirilen Osmanlı donanmasını işlevsiz tutmaya gayret etmiş, ordunun harp okulu mezunu eğitilmiş subaylarını olanak olduğunca merkezden uzak bölgelere atamaya çalışmış, yüksek rütbeli subaylar arasında geçimsizlik ve güvensizlik yaratmaya uğraşmıştır.²⁴⁸ Hatta bu durum o kadar ileri gitmiştir ki, ordunun geliştirilmesi amacıyla 1883 yılında Almanya'dan Türkiye'ye gelen Alman generali von der Goltz bile arkadaşına yazdığı mektubunda bu durumu vurgulama zorunluluğu duymuştur. *"Padişahın evhamı yüzünden burada gerçekte iyi bir ordu kurulamaz, atış eğitimleri zamanında o kadar sinirleniyor ki, bazen istifamı verip onu kendi amacına kendi başına ulaşmasını sağlamaya bırakmayı düşünüyorum. Askeri birliklerin yığınak yapması gerektiğinde bunun arkasında bir darbe komplosu olabileceğinden korkuyor. Belki de, orduyu kuvvetlendirmekten ziyade, onu savaşa yaramaz bir güç halinde tutmak istiyor. Padişahın kendi ordusunu kendisine düşman sayması yüzünden bütün girişimlerim sonuçsuz kalıyor. Kendi ordusunu, Rusların, Bulgarların, İngilizlerin bir aradaki ordularından daha tehlikeli bir düşman gibi görüyor."*²⁴⁹

Fakat bütün bu uygulamalara karşın Osmanlı tarihinde batı düşüncelerinin iyice anlaşılmasına başlandığı dönem II. Abdülhamit dönemi olmuştur. Bunun nedeni yeni kurulan okullarda okuyanların ve yabancı dil bilenlerin sayısının artması olduğu kadar, padişahın kendisinin de batıyı bir bakıma model olarak almış olmasıdır.²⁵⁰ Bu model alışı ortaya çıkan farklılığı ise bir ölçüde "Yeni Osmanlılar" hareketinin düşünce alanına getirdiği etkilerde aramak olasıdır. Abdülhamit batının teknik gelişmişliğini ülkesine taşımak isterken bu durumun toplumsal alandaki etkilerini gelenekselliğe ve İslamcılık anlayışına dayanarak dengelemek istemiştir. Batı da ortaya çıkan gelişmelerin yarattığı özgürlük havası

²⁴⁸ Sina Akşin, *Türkiye Tarihi Osmanlı Devleti 1600-1908*, Cem Yayınevi, cilt: 3, İstanbul, 1992, s: 166.

²⁴⁹ Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s: 346.

²⁵⁰ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s: 17.

ve hükümdar otoritesinin kısıtlanması düşüncesi padişahın kendi iktidarının tehlikede olduğunu düşünmesine yol açmış ve onu bu duruma çözümler aramak zorunda bırakmıştır.

II. Abdülhamit iktidarının önemli bir özelliği de bütün baskılara ve engellemelere karşın siyasal düşünce dünyasında büyük gelişmelerin gerçekleştirilmesidir. Bunun nedenlerinden birisi, belki de en önemlisi bu dönemde batılılaşmanın artık sadece devletin resmi politikası olmaktan çıkması ve bütünüyle topluma mal olmuş olmasıdır.²⁵¹ Bu dönemde, Abdülhamit'in tüm çabalarına rağmen daha sonraları, özellikle İkinci Meşrutîye döneminde siyasi yaşamın temelini oluşturacak olan bazı düşünce hareketlerinin temelleri atılmış ve gelişimleri sağlanmıştır.

Bu düşünce akımlarının hepsi, bütün Osmanlı aydınlarının temel amacı olan devleti kurtarma idealine yönelmiş ve bu amaçla fikir üretimine girişmişlerdir. Bu akımlar Osmanlıcılık, İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük olarak adlandırılmaktadırlar. Bu sınıflandırmayı ikinci meşrutîyet dönemi için Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük olarak üçe indirmek de olasıdır.²⁵² Ancak bu sınıflamaya karşın bütün bu akımlar tamamen birbirlerinden kopuk ve taban tabana zıt değillerdir. Zaman zaman birbirlerinin içerisinde eriyen ve kaynaşan düşünce hareketlerini oluşturmaktadırlar. Örneğin içlerinde tarihsel koşulların zorlaması sonucunda ilk ortadan kalkan akım olan Osmanlıcılık, hem İslamcılıkla hem de batıcılıkla çeşitli konularda uzlaşabilmekte, her türlü milliyetçi hareketle olduğu gibi Türkçülük akımıyla çatışmaktadır. Buna karşılık Türkçülük hareketi de gerek İslamcılık gerekse Osmanlıcılık hareketlerinin karşısında yer almakta, buna karşılık belirli koşullarla batıcılık akımıyla uzlaşabilmektedir. Yaşanılan koşullar göz önüne alındığında bu durumu olağan karşılamak zorunluluğu karşımıza çıkmaktadır. Unutulmamalıdır ki Osmanlı devletinde etkili olabilen bütün siyasi düşünceler gibi bu düşünce akımları da genel olarak devrimci olmaktan öte uzlaşıcı bir ilerleme anlayışını benimsemişlerdir. Bu düşünce hareketlerinin etkileri özellikle İkinci Meşrutîye siyasetinde yaşanacak, izleri ise Cumhuriyet Türkiye'sine kadar uzanacaktır.

²⁵¹ Mümtaz Turhan, a.g.e., s: 170.

²⁵² Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, sadeleştiren: Ferhat Demir, Türk Kültür Yayınları, İstanbul, 1974, s: 11.

Bütün bu düşünce akımlarının amaçları devleti kurtarmak noktasında toplanmaktadır. Ancak bu amaca ulaşmak için gerekli gördükleri düzenlemeler ve açıklamalar birbirinden farklılık göstermektedir. Geleneksel olarak bu hareketlerin içerisinde geçmiş en eski olan akım devletin batılılaşma politikasına karşı tepki olarak gelişen İslamcılıktır. Geleneksel İslamcılık devletin kötüye gidişinin nedenlerini dinsel kurallara bağlılığın azalmasında aramakta ve batılılaşmayı gavrulashmak saymakta, devletin kurtuluşunu geleneksel din anlayışına dönmekte ve bu anlayışa daha sıkı sarılmakta bulmaktadır. Ancak ikinci meşrutiyet öncesi gelişen İslamcılık akımı aslında geleneksel İslam anlayışından farklılaşmaktadır. İslam dininin İslamcılık akımına dönüşmesi, 1867 yılında Avrupa'ya kaçan oradan Osmanlı hükümetine karşı muhalefet yürütmeye çalışan aydınlar tarafından gerçekleştirilmiştir.²⁵³ Bu akım temellerini "Yeni Osmanlılar" hareketinden almaktadır. İslamcılık akımının başlangıçtaki yaklaşımı ilerici ve yenilikçidir. Bu hareketin öne çıkarmaya çalıştığı temel düşünce İslamı yeniden yaşama hakim kılmaktır. Ancak onların öne sürdüğü amaca ulaşacak İslam düşüncesi geleneksel İslam anlayışı değil, bunun yerine batıyla etkileşim içerisinde bulunan, rasyonel ve ilerlemeci yeniden oluşturulmuş bir İslam anlayışıdır.²⁵⁴ Başlangıçtaki amaçlar bunlar olsa da bu hareket zaman içerisinde koşulların da etkisiyle bir tür geleneksel din cemaatinin İslam anlayışına yerini bırakmak zorunda kalmıştır. Başlangıçtan kalan yegane miras ise İslamın ilerlemeye engel olmadığı anlayışıdır. İslamcılık akımı kendi içerisinde koyu şeriatçılar ve daha hoşgörülü olanlar olarak ikiye ayırmak olasıdır.²⁵⁵ İslamcı akıma göre bir din bir cemiyetin ana eksenini oluşturur, dinle ulus aynı şey olmak zorundadır. Dolayısıyla bütün İslam ulusları aynı ümmet çatısı altında toplanmak zorundadırlar. Bu ümmetin yöneticisi ise padişah-halife olmalıdır. Bu sayede "*bir gün gelecektir ki hakiki İslamiyet Müslümanlığa karşı gelen dalaletlere bir defa daha galebe çalacak, hükümdarı yeryüzündeki Müslümanların halifesi bulunan bu memleket, bir defa daha akvamı islamiyenin başına geçerek, onları semti saadete doğru sevk edecektir.*"²⁵⁶

²⁵³ Mümtaz'er Türköne, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s:271.

²⁵⁴ A.g.e., s: 271.

²⁵⁵ Mümtaz Turhan, a.g.e., s: 182.

²⁵⁶ Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, aktaran Mümtaz Turhan, a.g.e., s: 182.

Batıcılık akımının amacı da batmakta olduğu görülen imparatorluğu kurtarabilmektir. Bu akım kurtuluş yolu olarak batının çok aykırı olanlar hariç bütün kurumlarının Osmanlı toplumuna uyarlanmasını görmüştür. Batıcılık akımının toplumsal düzenin iyileştirilmesiyle ilişkili önerileri olarak ise şunlar sıralanabilir; başta padişah olmak üzere Osmanlı erkeklerinin tek eşle evlenmeyi benimsemesi sağlanacak, medeni kanun Avrupa'daki medeni kanunlar gibi düzenlenerek evlenme ve boşanma koşulları ve yöntemi tamamen değiştirilecektir. Giyim kuşam konusunda yenilikler gerçekleştirilerek fes yerine yeni bir başlık kullanılması sağlanacaktır. Kadınların dilediği tarzda giyinmesine olanak sağlanacak, kimsenin bu alanda onlara müdahale etmemesi sağlanacaktır kadınların vatanın en büyük velinimetini sayılacak, onlara saygıda kusur edilmeyecektir. Kadınlar ve genç kızlar erkeklerden kaçmayacaklar, her erkek kendisinin görüp beğendiği kızla evlenebilecek, görücü usulü evlilikler sona erecektir. Kızlar için diğer okulların yanı sıra bir de tıp okulu açılacaktır. tekke ve zaviyeler kapatılarak, yüksek öğrenimde medreseler yerine batı tarzı okullara yer verilecektir. Ülke içindeki üretimi teşvik etmek amacıyla var olan fabrikalar geliştirilerek herkesin tüketimde önceliği yerli üretime vermesi sağlanacaktır. Osmanlılar, devletten ve yabancılardan hiçbir şey beklemeden yollarını, köprülerini, limanlarını, lokomotiflerini, vapurlarını ve fabrikalarını kendileri yapacaklardır. Bütün kanunlar batı tarzında ıslah edilecek, mahkeme usulleri Avrupa örneğine göre yeniden düzenlenecektir. Varolan Osmanlı alfabesi yerine Latin harflerinden oluşan yeni bir alfabeye geçilecektir. Bir komisyon tarafından büyük bir Osmanlıca sözlüğü oluşturulacak, Osmanlıca bir dil olarak korunarak eski Türk diline dönülmeyecektir.²⁵⁷

Bu akımlar arasında en geç gelişen ancak gerek Osmanlı devletinin son döneminde gerekse Türkiye Cumhuriyeti'nin ortaya çıkmasında en fazla etkili olan akım ise Türkçülük akımıdır. Bu hareket, imparatorluğu oluşturan unsurların milliyetçilik akımlarının etkisi altında birer birer bağımsızlık kavgasına girildiğinin görülmesi sonucunda devletin yalnızca asli unsuru olan Türkler aracılığıyla ve onlara dayanarak kurtarılabileceği anlayışından doğmuştur.²⁵⁸

²⁵⁷ Mümtaz Turhan, a.g.e., s: 124.

²⁵⁸ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, yayına hazırlayanlar: Mahir Ünlü, Yusuf Çotuksöken, İnkılap Kitapevi, üçüncü baskı, İstanbul, tarih yok, s: 3-7.

Başka bir deyişle Türkçülük hareketi, batı milliyetçilik anlayışının Osmanlı imparatorluğunun kurucu ve destekleyici unsuru olan Türklere yansımalarının bir sonucudur. Türkçülük hareketi öncelikle bir dilbilim hareketi olarak ortaya çıkmış ve kültürel bir hareket olarak gelişeceği izlenimini vermiştir.²⁵⁹ Ancak zaman içerisinde bir takım zorunluluklar karşısında siyasi bir akım haline dönüşmüştür. Ayrıntılara girmeden bu anlayışın özellikleri olarak şunları sayabiliriz; Osmanlı sınırları dışında yaşamakta olan Türkleri de içerisine alacak olan büyük bir Türk birliği (Pantürkizm) oluşturmak temel amaç olmalıdır. Böylece diğer uluslar arasında güçlü bir siyasi yapılanma gerçekleştirilmiş olacaktır. Osmanlı tarihini eski Türk tarihiyle birleştirerek yeni bir tarih anlayışı geliştirmek zorunludur. Türk dili yabancı dillerden ve özellikle Osmanlıca adı altında dile yerleşmiş bulunan Arapça ve Farsça kelimelerden kurtarılmalıdır. Daima öz Türkçe kelimeler kullanılmalı ancak zorunlu durumlarda diğer dillerden yardım alınmalıdır. Böylece Türkçe ulusal bir dil olarak geliştirilmelidir. Kişi isimlerinde de alışılmış olduğu gibi Arapça ve Farsçadan çok öz Türkçe olan isimler yeğlenmelidir. Ancak tüm bunlar yapılırken ortak pek çok nokta bulunan İslam toplumlarından tamamen kopma amaçlanmamalıdır. Aksine İslam topluluklarıyla ortak bazı paydalar altında birleşmek gereklidir. Batılılaşma sadece batının teknik üstünlüğüne sahip olmak olarak algılanmalı, bir yaşam biçimi haline getirilmeye çalışılmamalıdır. Türk ekonomisini yabancıların denetiminden kurtarmak için ulusal bir sermaye ve ekonomik yapı oluşturmak zorunludur. Bunun gerçekleştirilmesi için hiçbir çabadan kaçınılmamalıdır.²⁶⁰ Bu kısa özetten de kolayca anlaşılabileceği gibi bu düşünce akımlarının birbirleriyle ortak olan yönleri, farklı olan yönlerinden daha az değildir. Öncelikle her akım farklı derecelerde olmak koşuluyla batılılaşmayı benimsemektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu akımların temel hedefi Osmanlı devletinin batmasını engellemek, tekrar güçlenmesini sağlamaktır. Ancak bu hareketler, ikinci meşrutiyetin sonlarından önce klasik anlamda partileşemeyeceklerdir.

II. Abdülhamit yönetiminde gelişen ve günümüzdeki siyasal gelişmelerin açıklanmasında da etkili olan bir başka gelişme ise parlamentarizm yanlısı olan Osmanlı aydınlarının devletçi-seçkinci ve gelenekçi- liberal olarak birbirlerinden

²⁵⁹ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, tarih yok, s: 62.

²⁶⁰ Şerif Mardin, a.g.e., s: 180.

ayrılan iki kutup oluşturmıştır. Bu gelişmenin dönüm noktası olarak II. Abdülhamit'in hükümdarlık anlayışına karşı o zamana kadar birlikte hareket etmiş olan Jön Türk hareketinin 1902 kongresi gösterilmektedir. Hükümdarın baskıcı yönetim anlayışı bütün çabalarına karşın Osmanlı aydınlarının batı düşüncesi ile olan ilişkilerini kesmeyi başaramamıştır. Üstelik bu dönemde Osmanlı toplumu geçmişle kıyaslanamayacak bir biçimde batı düşüncesine yakınlaşmış ve bu yakınlaşma eğitilmiş olan birey sayısının artmasıyla birlikte toplumda daha geniş kitleleri etkilemeye başlamıştır. Batıdan gelen bu düşüncelerin özellikle eğitilmiş gençler üzerinde etkisi büyük olmuştur. Bu birikim sayesinde yurtiçinde ve yurtdışında Abdülhamit iktidarına karşı ciddi bir muhalefet oluşmuştur. Genel olarak Abdülhamit'in baskıcı yönetimine karşı hiçbir ayırım gözetmeksizin bir arada muhalefet eden bu gruplara ortak isim olarak Jön Türkler adı verilmektedir. Aslında Jön Türk hareketi düşünceleri açısından bir bütünlük ve ideolojik birlik göstermemektedir. Bu grupları bir araya toplayan şey, mevcut iktidarın biçiminin değiştirilmesinden başka bir şey değildir. Bu değişim gerçekleşikten sonra neler yapılacağı üzerinde hemen hemen hiç durulmamıştır.²⁶¹ Jön Türk hareketi zaman içerisinde gelişmiş ve ülke içerisinde de organize olmayı başarak iktidar karşısında etkili olmaya başlamıştır. Bu hareketin en organize olmuş örgütlenmesi belirli bir süre için diğer grupları da çatısı altına almayı başaran İttihat ve Terakki Cemiyeti olmuştur.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, ilk olarak İttihad-ı Osmani adıyla 1889 yılında Askeri Tıbbiye'de kurulmuştur.²⁶² Yurt dışından yayınlanan Jön Türk yayınlarının ve özellikle "Meşveret" gazetesinin etkisi altındaki tıbbiyeliler, Paris'te bulunan Ahmet Rıza Bey grubuyla ilişki kurarak, pozitivistlerin de etkisiyle cemiyetin ismini İttihat ve Terakki olarak değiştirmişlerdir (1894). Paris'te bulunan Jön Türkler de aynı isimle kurdukları derneğin anavatanındaki merkezin bir şubesi olduğunu kabul etmişlerdir.²⁶³

İttihat ve Terakki organizasyonu kısa sürede gelişmiş ve bütün muhalifleri bir araya toplamayı başarmıştır. Ancak bu kadar farklı görüşü uzun zaman bir arada tutmak büyük zorluklar ortaya çıkarmaktadır. Kendi iç çekişmelerinden ve

²⁶¹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiyede Siyasi Partiler*, Arba Yayınları, İstanbul, 1952, s: 104.

²⁶² Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, s: 99.

²⁶³ Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s: 104.

dışarıdan yapılan muhalefetten dolayı yıpranan Jön Türkler, güçlü bir birleşme gerçekleştirmek için birliği oluşturacak bir kongre oluşturmak zorunluluğu duymuştur. Bu amaçla Paris'te 1902 yılında Birinci Jön Türk Kongresi toplanmıştır.²⁶⁴ Ancak bu kongre amaçlara ulaşmaktan uzak kalmış, amaçlananın aksine bölünmeyi kesinleştirmiştir. Bölünmenin çeşitli nedenleri vardır fakat bu çatışmada kişisel rollerin de önemli olduğu göz ardı edilmemelidir. Bu kongrede Ahmet Rıza Bey ve arkadaşları İttihat ve Terakki de kalırlarken Prens Sabahattin Bey ve yandaşları cemiyetten ayrılmışlardır. Ayrılanlar Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkezîyet Cemiyetini kuracaklardır. Bu ayrılık bütün Osmanlı siyasal yaşamını etkileyecek ve hem İkinci Meşrutiyet döneminde hem de daha sonra Kurulacak olan Cumhuriyetin siyasal yaşamında etkili olacaktır.²⁶⁵ Bu ayrım, Osmanlı devletinde partileşerek İttihat ve Terakki Partisi ile onun muhalifi Hürriyet ve İtilaf partisi arasında birbirine zıt kutuplaşmaya yol açacaktır. İttihat ve Terakki, devletçi-seçkinci cepheyi oluşturacak, buna muhalif olan gelenekçi-liberal cephe ise Hürriyet ve İtilaf partisi tarafından savunulacaktır.²⁶⁶ Osmanlı devletinde bu ayrımın temel özellikleri şu şekilde sıralanabilir; Devletçi-seçkinci yaklaşım Osmanlı devlet geleneğinin halkı güdülecek bir sürü olarak gören anlayışının bir uzantısıdır. Bu yaklaşımın en belirgin özelliği baskıcı ve amaca ulaşmak için güç kullanmaktan çekinmeyen bir anlayışa sahip olmasıdır. Toplumun benimsemesi ve desteğini sağlamak bu yaklaşım için önemli değildir, hatta düşüncelerinin uygulamasını halka karşı gerçekleştirmek zorunluluğu olduğunu düşünmektedir. Devletçi-seçkinci yaklaşım batı modeli bir toplumsal düzeni benimsemektedir. Ancak sadece ekonomik alanın değil, toplumsal düzenin de devlet tarafından denetlenmesi ve düzenlenmesi gerektiğine inanmaktadır. Gelenekçi-liberal yaklaşım ise gerek ekonomik gerek siyasal alanda özgürlükçü bir anlayıştan yanadır. Devletin siyasal ve ekonomik yaşamı denetlemesine karşı çıkmaktadır. Batılılaşma yönünde getirilmeye çalışılan yeniliklere direnmesi ise yaklaşımın geleneksel yanını oluşturmaktadır. Bu anlayış devletçi yaklaşımın merkezden yönetim anlayışı yerine yerinden yönetim anlayışını benimsemiştir. Bu anlayış kendisinin halkın gerçek temsilcisi olduğu görüşünü öne çıkarmaya

²⁶⁴ Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s: 106.

²⁶⁵ Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s: 107.

²⁶⁶ Emre Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, Remzi Kitapevi, altıncı basım, İstanbul, 1998, s: 131.

çalışmaktadır. Batılılaşmaya karşı İslam dinini kullanarak kendisini dinin ve Osmanlı geleneğinin koruyucusu olarak tanımlamıştır.²⁶⁷

Bu modelleme çalışması genel olarak Osmanlı siyasal yaşamındaki akımları anlaşılır kılmakta başarılıdır. Toplumsal sınıfların gelişmediği, ekonomik olarak farklılaşmamış olan Osmanlı toplumunda siyaset batı toplumlarında olduğu gibi ekonomi kaynaklı toplumsal temellere dayanmamakta, bu durum da zorunlu olarak yeni ve özgün çözümlerlere girmeyi gerektirmektedir. Örneğin batı toplumlarında bir arada bulunması zor olan liberallik ve gelenekselcilik Osmanlı siyasal yaşamındaki gelişmeleri tanımlamayı amaçlayan bu açıklama biçiminde bir arada bulunmak zorundadır. Oysa ki örneğin İngiltere’de uzun yıllar birbiriyle mücadele eden iki büyük siyasal yaklaşım ve partiden birisi muhafazakar parti (gelenekselcilik), diğeri ise liberal partidir. Ancak bu ülkede muhafazakarlar aristokrasi ve eski toplum düzenini savunurken liberaller burjuvazinin haklarının geliştirilmesi savaşımını vermişlerdir. Zaman içerisinde liberal parti toplumsal düzende burjuvazinin gelişmesi ve siyasal yaşama hakim olması sonucu amacına ulaştığı için düzenin korunmasını amaçlarken, yani muhafazakarlaşırken, onun yerine gelişmekte olan işçi sınıfının haklarını güçlendirmeyi amaçlayan işçi partisi geçmiştir. Bu yönüyle Osmanlı siyasal yaşamı batıdan tamamen ayrılmakta ve bir anlamda toplumdan kopuk bir mücadele sergilemektedir.

Jön Türk hareketinin girişimleri ve özellikle İttihat ve Terakki’nin çabaları sonucunda 1900 lü yıllarda Osmanlı toplumunda belki de ilk defa toplum siyasetin bir anlamda içerisine girmeye başlamıştır. Ancak siyasetle toplumun bu yakınlaşması sadece var olan iktidarın gücünü kırmak amacını taşımaktadır. II. Abdülhamit yönetiminin baskıcı tutumunun ortadan kaldırılması çerçevesine özellikle büyük kentlerde bir kaynaşma gelişmiştir. Bu dönemde Osmanlı siyasal tarihinde ilk defa çevre, yani İstanbul dışı, taşra siyasetin gidişine yön verme gücünü ele geçirmiştir.²⁶⁸ Bu çabaların tek amacı ülkeye özgürlük getirmek olarak tanımlanabilir. Özgürlüğün simgesi olarak da parlamentonun yeniden açılması gerekmektedir. Padişahın tekrar fiilen meşruti yönetime dönmesi, toplum

²⁶⁷ Emre Kongar, a.g.e., s: 132.

²⁶⁸ Sina Akşin, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, İmge Yayınları, üçüncü baskı, Ankara, 2001, s: 103.

üzerindeki baskıların ve sansürün kaldırılması ve sürgüne gönderilenlerin affedilmesi temel isteklerdir. Ancak bunlar bir kez elde edildikten sonra neler olacağına dair bir düşünce geliştirilmiş değildir. Üstelik bu harekete katılan grupların pek çoğunun tek ortak noktası bu amaçlara ulaşmakla sınırlıdır. Hedeflenen amaçlara ulaşıldıktan sonra bu hareketin parçalanması kaçınılmaz görünmektedir.²⁶⁹

İttihat ve Terakki'nin etkili mücadelesi ve özellikle askerlerin küçük sayılarda da olsa isyan etmesi karşısında II. Abdülhamit 23/24 Temmuz 1908 de meşrutiyetin yeniden kurulduğunu meclisin toplantıya çağırıldığını ilan etmiştir.²⁷⁰ Padişahın ani olarak direnmekten vazgeçmesi onun desteğiyle görev yapan idareci kadroyu büyük bir şaşkınlığa sürüklemiştir. Ancak bu durum İttihat ve Terakki için de beklenmedik bir başarıdır. Durum cemiyetin isterse hemen iktidarı ele almasına uygun koşullar içermektedir. Ancak İttihat ve Terakki'nin amacı meşrutiyetin ilanı ile sınırlı olduğundan oluşan yeni duruma hazırlıksız yakalanmıştır. Bu durumda Cemiyet iktidarı üzerine almak yerine iş başında olan hükümeti denetleyen, anayasayı korumakla görevli bir denetleyici komite olarak perde arkasına çekilmeyi tercih etmiştir.²⁷¹

İhtilalcilerin kendilerini geri planda tutmaya çalışmaları kurulacak olan parlamentonun önemini arttırmıştır. Osmanlı devleti ilk parlamentarizm deneyimine göre artık daha fazla siyasi yaklaşıma ve düşünceye sahiptir. Bu da parlamento seçimlerinde mücadelenin daha renkli olmasını sağlayabilirdi. Ancak Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa'dakine benzer bir sınıf yapısı bulunmadığından siyasal yaşamdaki etkin güçler sınıfsal ideolojiler değil, din ve ırk olmuştur.²⁷² Bu durumun en belirgin örneği İkinci Meşrutiyetin ilanı ile birlikte ortaya çıkmıştır. Parlamento seçimleri öncesinde Osmanlı toplumunu oluşturan ulusların hazırladıkları programlar bir Osmanlılık fikrinden çok ulus anlayışına sahiptir. Bu dönemde örneğin Bulgarların hazırlamış oldukları program ayan meclisinin kaldırılmasını ve geniş bir ademi merkeziyete gidilmesini istemektedir. Devlet dairelerinde Bulgarca dilekçelerin kabulü, Bulgar okullarına

²⁶⁹ Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s: 117.

²⁷⁰ Feroz Ahmad, İttihat ve Terakki, çev: Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, üçüncü baskı, İstanbul, 1986, s:39.

²⁷¹ Feroz Ahmad, a.g.e., s: 41.

²⁷² A.g.e., s: 44.

özel haklar verilmesi ve verilen hakların da devam etmesi bu programın belirgin özellikleridir. Bulgarların amaçladıklarının Osmanlı devletinde Bulgarların yaşadığı bölgeleri Bulgaristan'a ilhak edilmesini sağlamak için bir tür hazırlık yapmak olduğunu anlamak pek zor değildir.²⁷³ Rumların programı ise devletin çeşitli halklarına inanç, gelenek ve özelliklerine göre gelişme olanağının tanınmasını ön görmektedir. Geçmişte Rum ulusuna tanınmış ne kadar ayrıcalık varsa bunların tekrar kabulü istenmektedir. Askeri birliklerin aynı dinden, mezhepten ve aynı yerden olanlardan oluşturulması öne sürülmektedir. Yerel yönetimlere daha geniş yetkilerin tanınması istenmekle birlikte bu noktada Bulgarlar kadar ileri gidilmemiştir. Memur alımlarında uluslar arasında eşitliğin gözetilmesi de bu programın ilkeleri arasında yer almaktadır. Ulahların programı da benzer ilkelere sahiptir. Bu dönemde İmparatorluğun Müslüman tebaasını oluşturan Araplar, Arnavutlar ve Çerkezler'in ortaya konmuş bir programı yoktur, ama bu ulusların da örgütlenmiş dernekleri vardır. Bu dönemde ortaya konmuş olan bir Türk programı yoktur, ama İttihat ve Terakki'nin programı bu işlevi yerine getirme amacı taşımaktadır.²⁷⁴ Ancak bu tür ulusal ve dinsel ayrımlar açık ve net olmasına karşın partileşmiş de değildir. Yani seçimlere bir Bulgar ya da Arap partisi girmemiştir. Bu ayrımlar partilerden ziyade bu grupların seçimlerde blok oy kullanması ve istediği temsilcileri seçmesi amacını gütmektedir.

Padişahın fermanının hemen ardından İkinci Meşrutiyet meclisinin kurulması için hazırlıklara başlanmıştır. Bunun için öncelikle Kanunu Esasi'nin bazı maddelerinde değişikliklere gidilmiştir. bu değişikliklerle amaçlanan daha önce padişah ve hükümet karşısında zayıf olan meclisin konumunu güçlendirmektir. Ayrıca birinci meşrutiyet meclisi tarafından hazırlanan ancak uygulama şansı bulunamayan seçim kanunu yeniden ele alınarak 20 Temmuz 1908 de "İntihab-ı Mebusan Kanun-u Muvakkatı" adıyla yürürlüğe konulmuştur. Adı geçici olan bu kanun, ikinci meşrutiyet döneminde yapılan bütün seçimlerde uygulandığı gibi Cumhuriyet döneminde de çeşitli düzeltmeler ve değişikliklerle yürürlükte kalmış ve 1942 de çıkarılan 4320 sayılı "Mebus Seçim Kanunu"yla yürürlükten kaldırılmıştır.²⁷⁵

²⁷³ Sina Akşin, a.g.e., s: 150

²⁷⁴ Sina Akşin, a.g.e., s: 149-151.

²⁷⁵ Erol Tuncer, a.g.e., s:84.

İkinci Meşrutiyet döneminde yapılan seçimlerde iki dereceli seçim sistemi uygulanmış, seçmenler doğrudan temsilcileri değil, temsilcileri belirleyecek olan ikinci seçmenleri seçmişlerdir. Bu dönemde uygulanan seçim kanununun önemli özellikleri şunlardır:

- a- Seçim, her sancak bir seçim bölgesi olarak düşünülerek yapılacaktır.
- b- Her 50 bin erkek nüfus için bir temsilci seçilecek, sancak nüfusu 50 binden az ise yine bir temsilci, 75 bin ile 125 bin arasında iki temsilci, 125 bin ile 175 bin arasında üç temsilci, 175 ile 320 bin arasında dört temsilci seçilecek, nüfus bu rakamdan fazla ise bu oranda temsilci sayısı arttırılacaktır.
- c- İki dereceli seçim sistemi uygulanacaktır.
- d- Seçmen olabilmek için şu koşulların yerine getirilmesi gerekmektedir;
 - 1- Seçmenlik için Osmanlı vatandaşı ve 25 yaşını bitirmiş olmak, seçilebilmek içinse 30 yaşını bitirmiş olmak
 - 2- Medeni haklardan mahrum olmamak,
 - 3- Yabancı bir devlet vatandaşı olmamak ve böyle bir iddiada bulunmamak,
 - 4- Geçici olarak da olsa yabancı bir kimsenin emri altında çalışmamak,
 - 5- İflas etmişse yeniden itibarını sağlamış olmak,
 - 6- Devlete az da olsa vergi veriyor olmak,
- e- Devlet memuru olanlar aynı zamanda milletvekili olamazlar,
- f- Verilen oylar sayıldıktan sonra sandıkta en fazla oyu almış olanlar ikinci seçmen olacaklardır,
- g- İkinci seçmenler, seçim bölgesinden kaç temsilci çıkacaksa o kadar kişinin ismini yazarak oy kullanacaklardır. İkinci seçmenlerden en fazla oyu almış olanlar temsilci olarak parlamentoya gitme hakkını kazanacaktır.²⁷⁶

Görüldüğü gibi İkinci Meşrutiyet yönetiminde uygulanan seçim sistemi de daha önce uygulanmış olan sistemle aynı özelliklere sahiptir. Seçim iki dereceli

²⁷⁶ Emine Yavaşgel, a.g.e., s: 154-155.

yapılmakta, seçmen olma hakkı sadece vergi verebilen erkeklere tanınmakta, seçimin her iki aşamasında da çoğunluk sistemi uygulanmaktadır.

Bu genel ilkeler çerçevesinde 1908 yılının Kasım-aralık ayları içerisinde yapılan seçimlere siyasi parti olarak sadece liberal eğilimli Osmanlı Ahrar Fırkası ve İttihat ve Terakki katılmıştır. Seçimin öncesindeki mücadele demokrasilerde genelde alışılmış olduğu gibi partiler arasında değil, Osmanlı tebaasını oluşturan uluslar arasında pazarlıklar şeklinde gerçekleşmiştir. Ahrar Fırkası resmi olarak 14 Eylül 1908 tarihinde kurulmuş olduğu için bu seçimlere kadar örgütlenmesini tamamlayamamıştır.²⁷⁷ İttihat ve terakki ise daha önceki gizli örgüt yapısının olanaklarını kullandığından nispeten daha yaygın bir örgütlenmeye sahiptir. Ancak, İttihatçıların örgütlenmesi daha çok Rumeli bölgesinde olduğundan Anadolu ve diğer bölgelerde zayıf kalmıştır. Bu sorun, İttihatçıların çalışmalarını daha çok ikinci seçmenler üzerinde yoğunlaştırmalarıyla giderilmeye çalışılmıştır.

İttihat ve Terakki, adayların Müslüman olmayan uluslarla daha önce yapılacak pazarlıklarla kararlaştırılmasını ve böylelikle seçimlerin mücadelesiz ve kendi isteklerine uygun olarak gerçekleştirilmesini istemiştir. Bu amaçla başta Rumlar ve Ermenilerle yoğun pazarlıklar yapılmış, çeşitli anlaşmazlıklar olmasına karşın sonuç İttihatçıların istediği biçimde gerçekleşmiştir.²⁷⁸ Yapılan seçimlerde bütün adaylar İttihat ve Terakkinin onayladığı isimlerden seçilmiştir. Yalnızca Ankara'dan bir temsilcilik Ahrar Fırkasının adayı tarafından kazanılmıştır.

İttihat ve Terakki bu seçimlerden sonra Osmanlı siyasal yaşamında birinci dünya savaşının sonuna kadar birinci derecede etkili olmuştur. Ancak İttihatçıların güçlerini parlamentodaki çoğunluklarından değil silahlı kuvvetler üzerindeki denetimlerinden almaktadırlar. Özellikle 31 Mart ayaklanması ve bunun İttihat ve Terakki tarafından ordunun kullanılarak bastırılması derneğin gücünü iyice arttırmıştır. 1908 den birinci dünya savaşının sonuna kadar seçimler yapılmış ve parlamento işler halde tutulmuş olmasına karşın gerçek iktidar gücü daima İttihat ve Terakki'nin elinde bulunmuştur.²⁷⁹ Bu dönem içerisinde siyasal olarak kurumsallaşmak düşüncesinden doğan pek çok parti vardır. İttihat ve Terakki karşısında farklı dönemlerde toplam on üç siyasal parti oluşumu

²⁷⁷ Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s: 239.

²⁷⁸ Sina Akşin, a.g.e., s: 156.

²⁷⁹ Feroz Ahmad, A.g.e., s: 246.

gerçekleştirilmiştir.²⁸⁰ Ancak İttihat ve Terakki fırkasının uygulamaları ve baskısı sonucu, içerisinde bulunulan dönemde ülkenin koşulları da çok elverişli bulunmadığından bu partilerin varlığını sürdürmesine olanak kalmamıştır. Kurulan siyasal partilerin bu koşullar altında yaşatılmasının olası olmadığı anlaşıncı, irili ufaklı her tür siyasal faaliyet ve üç tane siyasal parti, yani ideoloji ve düşünce farklılıklarına aldırmaksızın bütün muhalifler Hürriyet ve İtilaf fırkasının çatısı altında toplanmışlardır.²⁸¹ “Muhalefet seli”²⁸² olarak adlandırılan bu ilgi çekici durum Türkiye’nin siyasal yaşamında daha sonra da yaşanacak olan ilginç bir uygulamadır.

Genel olarak baktığımızda Osmanlı devletinde Birinci ve ikinci Meşrutiyet dönemlerinde toplam altı seçim gerçekleştirilmiştir. Birinci Meşrutiyet parlamentosu kurulmasından kısa bir süre sonra Osmanlı-Rus savaşı nedeniyle kapatılmış, İkinci Meşrutiyet dönemi de önce Balkan daha sonra ise Birinci Dünya Savaşı’nın gölgesinde yaşanmıştır. Bu sıkıntılar gerek parlamentonun gerek seçim düzenlemelerinin üzerinde oldukça olumsuz baskılar yaratmıştır. Bu seçimlerin tümünde iki dereceli ve çoğunluğa dayalı bir seçim sistemi uygulanmıştır. Parlamento iki meclisli yapısını korumuştur. Osmanlı devletinde gerçekleştirilen seçimler aşağıda listelenmiştir;

Birinci Meşrutiyet Dönemi

1. Devre: Ocak/Şubat 1877
2. Devre: 1877 (ay olarak tam tarihi belirli değildir. Padişahın seçim ile ilgili fermanı 25 Ağustos 1877 de ilan edilmiş, mebuslar İstanbul’a Kasım ayında gelmeye başlamıştır)

İkinci Meşrutiyet Dönemi

1. Dönem: Kasım/Aralık 1908
2. Dönem: Mart/Nisan 1912
3. Dönem: Şubat/Mart 1914
4. Dönem: Aralık 1919²⁸³

²⁸⁰ Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s: 751.

²⁸¹ Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s: 751.

²⁸² A.g.e., s: 751.

²⁸³ Erol Tuncer, a.g.e., s: 86.

1908 yılında yapılan seçimden sonra oluşturulan ikinci meşrutiyetin ilk parlamentosu dört yıllık görev süresini tamamlayamadan 18 Ocak 1912 tarihli padişah fermanıyla feshedilmiştir. Bu meclis, böylece ²⁸⁴üç yıl bir ay görev yapmıştır. 1912 seçimleri Türk siyasal yaşamındaki ilk erken seçim olma özelliğine sahiptir. Ancak bu meclis sadece üç ay on yedi gün görev yapabilmiş ve feshedilmiştir. Balkan Savaşı nedeniyle yeni parlamentonun kurulması için yapılması gereken seçimler ancak 1914 yılında gerçekleştirilebilmiştir. Bu seçimle kurulan parlamento ise birinci dünya savaşı nedeniyle yeni seçimlere gidilemediğinden normal görev süresinin üzerinde beş yıl görev yapmış, 1918 de zorunlu siyasi nedenlerden dolayı feshedilmiştir. Osmanlı devletinin son parlamentosu 1919 yılında yapılan seçimlerle göreve gelmiş, meclis çalışmalarına 12 Ocak 1920 de başlamıştır. Son Osmanlı meclisinin çalışma süresi iki ay on gündür. 16 Mart 1920 de İstanbul'un işgal edilmesiyle birlikte bazı milletvekilleri mebusan meclisini basan işgal güçlerince tutuklanarak Malta adasına sürgüne gönderilmişlerdir. Bunun üzerine 18 Mart 1920 de toplanan meclis çalışmak için güvenli ortam kalmadığını belirterek meclis toplantılarının ertelenmesini istemişlerdir. Bu meclis 11 Nisan 1920 de padişah tarafından feshedilmiştir.²⁸⁵ Bu son Osmanlı parlamentosu, Kurtuluş Savaşı'nın ilk yıllarında Ankara'da kurulacak olan Milli Meclisin de temelini oluşturacaktır. Ayrıca son Osmanlı parlamentosu misakı milliye kabul ederek bağımsızlık savaşının önemli kararlarından birisinin de hazırlayıcısı olacaktır.

İkinci meşrutiyet döneminde yapılan seçimlerde oluşturulan parlamentoların üye sayıları şöyledir:²⁸⁶

Yıl	toplam	Türk	Arap	Arnavut	Rum	Ermeni	Musevi	Slav
1908	288	147	60	27	26	14	4	10
1912	284	157	68	18	15	13	4	9
1914	259	144	84	-	13	14	4	-

1919 parlamentosunun üye sayısı 165 temsilcidir. Savaşın kaybedilmesinin yol açtığı sorunlar yüzünden son Osmanlı meclisinin üye sayısı azalmış, zaten bu meclis çok kısa ömürlü olmuştur. İstanbul'un Birinci Dünya Savaşı sonunda işgal

²⁸⁴ Erol Tuncer, a.g.e., s: 84.

²⁸⁵ Erol Tuncer, a.g.e., s: 86.

²⁸⁶ Feroz Ahmad, a.g.e., s: 255.

edilmesi ve Ankara'da bir meclisin oluşturulması sonucunda Osmanlı Devleti fiilen sona ermiş, yerini öncelikle meclis hükümetleriyle temsil edilen ve Kurtuluş savaşı sonunda resmen ilan edilen Türkiye Cumhuriyeti almıştır.

4.3. Türkiye Cumhuriyeti

4.3.1. Bağımsızlık Savaşı ve Tek Parti Dönemi

Ankara'da kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi olağanüstü koşullar altında oluşturulmuştur. Bu yüzden Birinci Meşrutiyetin ilk parlamentosunda olduğu gibi bu mecliste görev alacak temsilcilerin seçiminde de özel bir seçim yöntemi uygulamak zorunluluğu doğmuştur. Ankara'da bir meclis oluşturmak için 1920 yılının mart ayında çalışmalara başlanmıştır. Bu amaçla, Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal tarafından tüm vilayetlere, livalara ve kolordu komutanlarına gönderilen 19 mart 1920 tarihli tebliğle meclisi oluşturacak temsilcilerin belirleneceği bir seçim gerçekleştirilebilmesi için gerekli düzenlemelerin sağlanması bildirilmiştir. Ülkenin bir kısmı işgal altında, bir kısmında ise yöneticiler İstanbul hükümetine bağlı oldukları için seçimin mümkün olan en kısa süre içerisinde gerçekleştirilmesi yoluna gidilmiştir. Bu amaçla milletvekillerini belirlemede halkoyuyla seçilen ikinci seçmenlerin yanı sıra idare ve belediye meclislerinin üyeleriyle, Müdafaa-i Hukuk yönetim kurullarından oluşan bir meclisin oylaması esas alınmıştır.²⁸⁷ Bu oylamada mutlak çoğunluğun aranması istenmiştir. Oysa Osmanlı seçim kanunu, ikinci seçmen tabanını bu kadar geniş tutulmamış, mutlak çoğunluk yerine basit çoğunluk yöntemi ön görmüştür. Ankara'da kurulan ilk meclise feshedilmiş olan son Osmanlı meclisinin üyelerinden katılmak isteyenler de doğrudan dahil olacaktır.²⁸⁸ Bu seçimlere isteyen her cemiyet ve partinin katılmasına olanak verilmiştir. Ancak yapılan seçimlerin olağanüstü konumu bu seçimlerin partiler arası bir mücadele içerisinde geçmesini önemli ölçüde engellemiştir. Kurulmuş olan meclis günün koşulları içerisinde olağan dışı yetkilerle donatılmış bir meclis olmuştur.

²⁸⁷ Erol Tuncer, a.g.e., s: 86.

²⁸⁸ Servet Armağan, a.g.e., s: 161.

Bağımsızlık mücadelesi boyunca görev yapan ilk meclis, 16 Nisan 1923 tarihinde çalışmalarına son vermiştir.²⁸⁹

1923 de yapılan seçimlerle yeni bir meclis oluşturulmuştur. TBMM hükümetleri döneminde yapılan seçimlerin her ikisi de çeşitli koşullardan dolayı aynı anda ve aynı zamanda gerçekleştirilememişlerdir. Özellikle 1923 seçimlerinin tamamlanması yaklaşık iki ay sürmüştür.²⁹⁰ Kurulan bu meclisin en önemli işlevi, bu dönemde Cumhuriyetin kurulmasının gerçekleştirilmesidir. Cumhuriyetin ilanından hemen sonra meclis cumhuriyetin anayasasını hazırlama görevini de üstlenmiştir. Daha önce ilk TBMM tarafından 1921 tarihinde Teşkilatı Esasiye kanunu adı altında bir anayasa oluşturulmuştur. Ancak bu anayasa içerisinde bulunulan olağanüstü koşullar yüzünden sadece yirmi üç madde halinde ve ayrıntılı bir biçimde hazırlanmış değildir.²⁹¹ Bu yüzden 1924 anayasası daha ayrıntılı ve genel konuları da kapsayıcı bir anayasa olarak ortaya çıkmıştır. 1924 anayasasının temel özellikleri olarak şunları vurgulayabiliriz;

a-Bu anayasa ile fiili olarak uygulanan tek meclisli sistem hukuksal bir düzenlemeye kavuşmuştur. Cumhuriyet parlamentosu tek meclisli bir yapıya sahiptir. Bu meclis dört yılda bir seçilerek yenilenir. 22 yaşını bitiren her erkek seçmen olabilir, seçilme yaşı ise 30 dur. İlerleyen yıllarda seçmen yaşı 18 indirilmiş, seçilme yaşında bir değişiklik yapılmamıştır. Daha sonra anayasada yapılan bir değişiklikle 1934 yılında kadınlara da seçme ve seçilme hakkı verilmiştir.

b-Cumhurbaşkanı TBMM tarafından dört yıllık bir süre için, TBMM üyeleri arasından seçilir. Görev süresi biten cumhurbaşkanının tekrar seçilmesi olasıdır.

c-Cumhurbaşkanı başbakanı belirler, başbakan da kabinesini oluşturacak bakanları belirler. Bakanlar kurulu listesi cumhurbaşkanının onayına sunulur ve onaylandıktan sonra meclisten güvenoyu istenir. Meclisin onayından sonra hükümet kurulmuş olur.

²⁸⁹ Erol Tuncer, a.g.e., s: 87.

²⁹⁰ Erol Tuncer, a.g.e., s: 87.

²⁹¹ Servet Armağan, a.g.e., s: 24-25.

d- Meclis yasama ve yürütme yetkisini kendisinde toplamıştır. Yargı ise bu iki yetkiden ayrılarak bağımsızlaştırılmıştır. Bu anayasa 1924 yılından 1960 yılına kadar çeşitli değişikliklerle yürürlükte kalacaktır.²⁹²

Bir sonraki seçimler seçim kanunu düzenlemelerine uygun olarak dört yıl sonra, 1927 yılında gerçekleştirilecektir. Bu tarihten başlayarak artık TBMM hükümetlerinin yerini tek parti hükümetleri alacaktır. 1924 anayasası klasik bir parlamenter sistem kurmayı amaçlamıştır. Ancak meclis üstünlüğü ve meclis hükümeti geleneklerinden de tam olarak kopamamıştır. Bu anayasa ile ilişkili vurgulanması gereken bir diğer önemli özellik de meclisin çıkardığı kanunlarla anayasa arasındaki uyumu kontrol edecek yargısal denetimin kurulmamış olmasıdır.²⁹³

Cumhuriyet ilan edilip ülke yeni bir siyasal yapıya kavuşmasına rağmen bu süreçte gerçekleştirilen bütün seçimlerde bazı değişikliklerle Osmanlı İntihab-ı Mebusan kanununu uygulanmaktadır. Seçim sisteminde de seçmen yaşı ve seçimlere katılım koşullarında bazı değişiklikler yapılmakla birlikte Osmanlı parlamentosunu oluşturmakta kullanılan iki dereceli seçim sistemi uygulanmaktadır. Aradaki en önemli fark cumhuriyet meclisinin iki meclisten oluşmaması, ayan meclisinin ortadan kaldırılmasıdır. Tek parti döneminde gerçekleştirilen seçimler, parti tarafından hazırlanmış bir listenin halk tarafından onaylanmasından ibarettir. Yani bu dönemde gerçekleştirilen seçimlerin halk oyunu meclise taşıdığını söylemek doğru olmayacaktır. Tek parti döneminde gerçekleştirilen seçimler ve seçim tarihleri aşağıdadır;²⁹⁴

Dönem	Seçim Tarihi	Dönem	Seçim Tarihi
3. dönem	2-6 Eylül 1927	6. dönem	26 Mart 1939
4. dönem	25 Nisan 1931	7.dönem	28 Şubat 1943
5.dönem	8 Şubat 1935		

Bu dönemde gerçekleştirilen seçimlerden 1927, 1931, 1935, ve 1939 seçimleri Osmanlı döneminden kalma İntihab-ı Mebusan kanununa göre

²⁹² Servet Armağan, a.g.e., s: 25-26.

²⁹³ Cemil Koçak, "Siyasal Tarih 1923-1950", Sina Akşin, Türkiye Tarihi Çağdaş Türkiye 1908-1980, Cem Yayınevi, cilt: 4, İstanbul, 1992, s: 96.

²⁹⁴ Erol Tuncer, a.g.e., s: 88.

gerçekleştirilmiştir. 1943 seçimleri ise cumhuriyetin ilk seçim kanunu olan 14 aralık 1942 tarih ve 4320 sayılı Mebus Seçimi Kanununa göre yapılmıştır.²⁹⁵ Bu kanun esasında yerini aldığı kanunun birçok özelliğini bünyesinde barındırmaktadır. Kanuna göre seçimler yine iki dereceli seçim sistemine göre gerçekleştirilecek, her 40,000 nüfus için bir temsilci seçilecektir. Bu kanun sadece Türkiye Cumhuriyetinde uygulanan seçim kanunlarının en kısa ömürlüsü olmuş ve sadece bir seçimde (1943 seçimleri) uygulanmıştır.²⁹⁶

Cumhuriyet rejiminin kurulmasından kısa bir süre sonra çok partili yaşama geçebilmek için gerekli girişimlerde bulunulmuştur. 1924 anayasasının siyasal düşünceyle ve partilerle ilişkili özellikleri çok partili yaşama uyum gösterebilecek biçimde hazırlanmıştır.²⁹⁷ Bu anayasanın uygulanmasıyla birlikte cumhuriyet tarihinin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyetçi Fırka Ali Fuat Cebesoy başkanlığında 17 Kasım 1924 tarihinde kurulmuştur.²⁹⁸ Bu parti siyasal yaşamı boyunca hiçbir seçime katılamamış, doğu illerinde ortaya çıkan ve hem etnik hem de gerici özellikler taşıyan Şeyh Sait ayaklanmasıyla ilişkili olduğu ve karşı devrimci nitelik taşıdığı düşünülerek 3 Haziran 1925 tarihinde kapatılmıştır.²⁹⁹ Terakkiperver Cumhuriyetçi Fırka için belirtilmesi gereken özellik bu girişimin gerçekten de muhalif bir deneme olduğudur. Ancak Osmanlı toplumundan kalan bir miras olarak okur yazar oranı düşük, ekonomik olarak gelişmemiş ve toplumsal sınıflara dayanan bir siyasal yaklaşımı olmayan bir toplumda siyaset ya kişilere karşı kişisel hırslarla, ya etnik yapılarla bağlı olarak ya da dinsel temalara sığınarak gerçekleştirilmek istenmektedir. Bu yaklaşım parti yöneticilerinin doğrudan isteği olmasa bile siyasal oluşumların alt kadroları tarafından kitleleri etkilemek için tek çare olarak görülmekte ve sıklıkla uygulanmaktadır.

Cumhuriyet tarihindeki çok partili yaşama geçiş için yapılan ikinci girişim Serbest Fırka denemesidir. Serbest Fırka, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasından farklı olarak var olan bir muhalefet hareketinin partileşmesi değil, iktidarın

²⁹⁵ Erol Tuncer, a.g.e., s: 88.

²⁹⁶ Erol Tuncer, a.g.e., s: 27.

²⁹⁷ Cemil Koçak, a.g.e., s: 97.

²⁹⁸ Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s: 606.

²⁹⁹ Emre Kongar, a.g.e., s: 139.

desteklemesi ve hatta zorlaması sonucunda ortaya çıkan bir siyasal girişimdir.³⁰⁰ Türkiye’de 1922 ile 1930 yılları arasında gerçekleştirilen devrimler toplum içerisinde bazı kesimlerde rahatsızlıklar yaratmıştır. Buna ek olarak dünya ekonomisini olumsuz olarak etkileyen ekonomik buhranın Türkiye’ye yansımaları da hoşnutsuzluğu arttırmaktadır. Bu durumda bir muhalefet fırkasının oluşturulması hem birikmiş hoşnutsuzluğun giderilmesini sağlayacak hem de hükümetin bazı kusurlarının ortaya konarak düzeltilmesini sağlayacak ve ekonomik koşullarda yeni çözümler geliştirmeyi olanaklı kılacaktır.³⁰¹ Serbest Fırka doğrudan doğruya Mustafa Kemal’in teklifi üzerine Fethi Okyar tarafından 12 mart 1930 günü kurulmuştur.³⁰² Serbest fırkanın programı, ekonomik anlamda liberalizme kayan birkaç genel prensipten ibarettir. Partinin asıl siyasi anlayışı Halk Partisine karşı koymak ve ekonomik alandaki başarısızlıkları eleştirmekten ibarettir.³⁰³ Bu bağlamda Serbest fırkanın gerçek anlamda bir siyasi parti olup olmadığı tartışılan bir konudur. Türk siyasal yaşamında pek çok kez yaşanan bir gelişme Serbest fırka deneyiminde de yaşanmıştır. Daha önce İttihat ve Terakki döneminde Hürriyet ve İtilaf partisinde olduğu gibi bütün muhalifler bu seferde ideolojik ve amaçsal farklılıkları bir tarafa bırakarak Serbest fırkanın çevresinde toplanmışlardır. Yeni rejimin ilke ve liderlerinden hoşlanmayanlar ve cumhuriyetin devrimlerini benimsemeyenler bu yeni partinin başlıca destekleyicileri olmuşlardır. Muhalefetin şiddetlenmesi ve belki de muhalif parti yöneticilerinin kontrolünden çıkması üzerine Mustafa Kemal başlangıçtaki nispeten tarafsız tutumunu bırakarak bizzat bu partiye karşı Halk Partisi lehine duruma müdahale etmiştir. Bu durum karşısında Mustafa Kemal’e karşı mücadele etmek zorunda bırakılan Serbest Fırka yöneticileri 17 Kasım 1930 da kendi kararlarıyla partilerini kapatmışlardır.³⁰⁴

Serbest fırka deneyiminin samimi birçok partili siyasal yaşama geçiş denemesi mi olduğu, yoksa sadece muhalifleri ortaya çıkarmayı ve devrimlerin benimsenmişliğini ölçmeyi amaçlayan bir eylem mi olduğu hala

³⁰⁰ Emre Kongar, a.g.e., s: 140.

³⁰¹ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa yayıncılık, İstanbul, 1996, s: 73.

³⁰² Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s: 623.

³⁰³ Kemal H. Karpat, a.g.e., s: 73.

³⁰⁴ A.g.e., s: 74.

tartışılmaktadır.³⁰⁵ Ancak bu deneyim gerçekten çok partili demokrasiyi geliştirmeyi amaçlayan bir eylem bile olsa, cumhurbaşkanına, yani Halk partisinin genel başkanına bağlı ve onun idaresinde bir girişim olarak kalacaktır.³⁰⁶ Bu durum demokratik bir siyasi parti ve çok partili siyasal yaşam için kabul edilir bir uygulama değildir.

Serbest fırkanın kurulmasına izin verildiği günlerde Türkiye’de iki siyasal parti daha kurulmuştur. Bunlar Adana’da kurulan Ahali Cumhuriyet Fırkası ve merkezi Edirne’de olan Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisidir.³⁰⁷ Bu partilerden Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisine komünist olduğu gerekçesiyle kuruluş izni verilmemiş, Ahali Cumhuriyet fırkası ise 21 ocak 1930 tarihinde bakanlar kurulu kararıyla kapatılmıştır.³⁰⁸

Çok partili siyasi yaşama geçmenin denendiği bütün bu süre içerisinde hiçbir genel seçim gerçekleştirilmemiş ve seçim kanunlarında çok partili yaşama uygun düzenlemeler yapılması yoluna da gidilmemiştir. Kurulmuş olan muhalefet partisinin gerçek bir siyasal oluşum olmadığı açıktır. Bu partinin çalışmalarında toplumdan gördüğü desteğin bir kısmı iktidarın olumsuz uygulamalarının halkta yarattığı hoşnutsuzluktan, bir kısmı ise herhangi bir nedenden dolayı cumhuriyet ideolojisine karşı olan bütün grupların ve düşüncelerin bu parti etrafında toplanmasından kaynaklanmaktadır.

1920 den, yani TBMM’nin açılışından başlayarak 1946 yılındaki seçim kanunu değişikliğine kadar bütün bu süre boyunca kullanılan seçim sistemi iki dereceli seçim sistemi olmuştur. Bu sistemde daha önce de belirttiğimiz gibi seçmenler parlamentoya gönderecekleri parlamenterleri doğrudan seçmemekte, bunun yerine bu parlamenterleri belirleyecek olan ikinci seçmenleri seçmektedirler. Bu dönemde seçim sistemi ve bunun uygulamalarının etkisi dışında olmak üzere, seçim için aday göstermek partinin işlevi olduğundan gerçek seçimler, yani kimlerim milletvekili olacağına karar verme işlemi parti içerisinde gerçekleştirilmiş, seçimler iktidardaki Halk Partisinin hazırladığı listeleri toplumun onaylamasından başka bir anlam ifade etmemiştir.

³⁰⁵ Emre Kongar, a.g.e., s: 143.

³⁰⁶ Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., 624.

³⁰⁷ A.g.e., s: 635.

³⁰⁸ A.g.e., s: 635.

4.3.2. Çok Partili Dönem

Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu olan Mustafa Kemal Atatürk'ün ve yakın arkadaşlarının cumhuriyetin siyasal oluşumunun çok partili demokrasi olması gerektiğini düşündüklerinden kuşkulananmak için hiçbir gerekçe yoktur. Ancak koşulların olanak tanımaması sonucunda bu düşünce uzun bir süre yaşama geçirilememiştir. Bunun gerçekleştirilememesinde yeni bir devlet kurmak ve devrimsel bir yaklaşımla toplumu yeniden düzenlemek gibi iç etkenlerin olduğu kadar, dünyanın o günlerdeki ekonomik ve siyasal koşullarının da etkisi vardır.

1930 lu yıllara gelindiğinde başta İtalya ve Almanya olmak üzere genç Türkiye Cumhuriyetinin çağdaş uygarlık yolunda örnek aldığı Avrupa'nın bazı ülkeleri demokrasiyi çoktan reddetmiş ve tek parti egemenliği altındaki diktatörlük rejimlerine yönelmişlerdir. Bu siyasal eğilim sadece adı geçen ülkelerle sınırlı kalmamış İspanya şiddetli bir iç savaşın ardından benzer bir yönetim biçimini benimsemiştir. İspanya iç savaşı sırasında faşist güçleri destekleyen İtalya ve Almanya karşısında demokratik ülkelerin tepkisizliği ve pasifliği siyasal alanda yeni tartışmalara yol açmıştır. Daha da ilginç Avrupa demokrasi anlayışının temellerini oluşturan İngiltere ve Fransa'da insanlar ekonomik bunalım ve toplumsal huzursuzluklar yüzünden demokrasi yerine daha otoriter rejimlerin toplumsal gelişim için daha iyi sonuçlar verebileceğini tartışmaya başlamışlardır. Dünyanın uzak bölgelerinde de, örneğin Japonya gibi, otoriter rejimler demokrasiye üstünlük sağlamışlardır. 1930 lu yıllar boyunca popüler olan siyasal yönetim sistemi demokrasi değil, otoriter eğilimli yönetimlerdir.

Bütün bu dönüşüm ve değişimler Türkiye'de yaşanan siyasal gelişmeler üzerinde önemli ölçüde etkili olmuştur. Demokrasinin yeniden popüler bir rejim haline gelmesi ancak İkinci Dünya Savaşının Avrupa'nın otoriter eğilimli rejimlerinin yenilgisiyle sona ermesinin ardından yeniden gerçekleşebilmiştir. Türkiye'de de gerçek anlamda çok partili siyasal yaşama bu dönemde geçilebilmesinde dünyada yaşanan gelişmelerin de önemli ölçüde payı vardır. İkinci Dünya savaşı sonunda dünya üzerindeki güç dengeleri önemli ölçüde değişmiştir. Avrupa savaş sonrasında dünya siyasetindeki etkinliğini yitirmiş,

İngiltere süper güç olma niteliğini kaybetmiştir. Avrupa yerine artık iki yeni güç ve ideoloji dünya egemenliği için mücadele etmektedir; Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği (SSCB).

Ancak Türkiye’de çok partili siyasal yaşamın kurulmasının sadece dış etkenlere dayandırılması doğru olmayacaktır. Türkiye’nin savaş sonrası koşullarda demokratik ülkelerle iyi ilişkiler kurmak istemesi ve batı toplumları arasında kendisine yer araması çok partili demokrasinin gelişimini hızlandırdığı bilinen bir gerçektir. Ama batı toplumlarıyla iş birliği gerçekleştirmek için demokrasi olmazsa olmaz bir koşul değildir. Örneğin İspanya savaş sırasında kaybeden tarafla yakın ilişkiler kurmuş olmasına ve siyasal olarak demokrasiden çok uzak bir yönetim biçimi içerisinde olmasına karşın savaş sonrasında demokratik rejimlerle olumlu ilişkiler kurmayı başarmış ve uzun zaman bir diktatörlük olarak varlığını sürdürmüştür. Türkiye’de demokrasiye geçişin zorlanmasının nedeni, daha önceki denemelerinden de anlaşılacağı gibi Cumhuriyetin yöneticilerinin büyük kısmının demokrasi düşüncesini önemli ölçüde benimsemiş kişiler olmasında aranmalıdır.

Bir başka açıdan bakıldığında ise Dünya Savaşının doğrudan katılmamış olsa bile Türkiye üzerinde özellikle ekonomik anlamda çok olumsuz etkileri olduğu görülmektedir.³⁰⁹ Savaş yıllarında iş gücünün önemli bir kısmının silahlaltına alınması makineleşmeden çok insan emeğine dayanan tarım kesiminin üretimini önemli ölçüde düşürmüş, bunun sonucunda ülkede önemli bir yoksulluk ve kıtlık ortaya çıkmıştır. Fiyatların aşırı yükselmesi nedeniyle ücretli çalışanlar ağır ve sıkıntılı bir dönem geçirmişlerdir. Öte yandan savaş sırasında çeşitli biçimlerde ekonomik olarak gelişen ve güçlenen bir kesimde ortaya çıkmıştı. Savaş ekonomisinin olanaklarından faydalanarak gelişen bu kesim, savaş sonrasında elde ettiği olanakların elinden gitmesinden kaygı duymaya başlamıştır. Türkiye’de her dönem varlığını sürdüren batı karşıtlığı ve dini savunma çabaları savaş döneminin sıkıntılı ortamında da varlığını korumaya devam etmektedir. Savaş yılları süresince iktidar geniş halk yığınları, ticaret ve tarım sermayesinin, köylü ve ücretlilerin desteğini önemli ölçüde yitirmiştir.³¹⁰

³⁰⁹ Kemal H. Karpat, a.g.e., s: 127.

³¹⁰ H. Bayram Kaçmazoğlu, *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları*, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1998, s: 25.

Bu koşullar altında siyasal yaşamda yeni gelişmeler olması kaçınılmaz görünmektedir. Çok partili yaşama geçileceğinin ilk işaretini dönemin cumhurbaşkanı İsmet İnönü 19 Mayıs 1945 tarihinde verdiği bir beyanatla vermiştir.³¹¹ NitEkim kısa bir süre sonra bu beyanatın da cesaretlendirmesiyle hükümete karşı olan muhalefet örgütlenmeye başlamıştır. Bu süreçte kurulan ilk parti 18 temmuz 1945 yılında kurulan Milli Kalkınma Partisi olmuştur.³¹² TBMM içerisinde Cumhuriyet Halk Partisi grubunda da muhalefet gittikçe gelişmiş ve güçlenmiştir. Bu muhalif hareketin varlığını iyice belirginleştiren gelişme hükümetin gerçekleştirmek istediği toprak reformu olmuştur. Bu amaçla hazırlanan Toprak Kanunu Tasarısı, toprağın yetmediği yerlerde topraksız ve az topraklı köylülere dağıtılmak üzere elli dönüme kadar özel arazinin kamulaştırılabileceğini içermektedir. Üstelik bu tür kamulaştırmalar arazinin gerçek bedeli üzerinden değil, arazi vergisine matrah olan bedel üzerinden gerçekleştirilecektir.³¹³ Bu kanun tasarısı büyük toprak sahiplerinin şiddetli muhalefetiyle karşılaşmıştır. Meclis içerisinde bu toprak sahiplerinin mücadelesinin en büyük temsilcisi, kendisi de toprak sahibi olan Aydın milletvekili Adnan Menderestir.³¹⁴ Toprak Kanunu tartışmalarını daha sonra Demokrat partinin kurucuları olacak dört milletvekilinin halk partisi meclis grubuna verdiği parti tüzüğü ve bazı kanunlarda değişiklik konulu “dörtlü karar” izlemiştir. Bu değişiklik tekliflerinin reddedilmesinden sonra istek sahipleri Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan yeni bir parti kurma çalışmalarına başlamışlar ve sonunda 7 ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti adıyla yeni bir siyasal parti kurulmuştur.³¹⁵

Kuruluş aşamasından başlayarak Demokrat Partinin Serbest Fırka denemesinde olduğu gibi bir anlaşmalı muhalefet hareketi olup olmadığı tartışma yaratmıştır. Partinin hukuki kuruluş işlemlerinin tamamlanmasından hemen önce Celal Bayar parti programını bizzat İsmet İnönü’ye götürüp onay almıştır.³¹⁶ Parti programı küçük farklılıklar dışında Halk Partisinin programının neredeyse

³¹¹ Kemal H. Karpat, a.g.e., s: 128.

³¹² Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s: 638.

³¹³ Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1990, s: 10.

³¹⁴ Taner Timur, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s: 16.

³¹⁵ A.g.e., s: 646.

³¹⁶ Taner Timur, a.g.e., s: 20.

aynısıdır.³¹⁷ Bu gelişme aslında çok şaşırtıcı değildir. Demokrat Parti'nin kurucuları uzun yıllar Cumhuriyet Halk Partisi içerisinde görev yapmış kimselerden oluşmuşlardır. Celal Bayar, Atatürk'ün sağlığında İsmet İnönü'den sonra başbakanlık yapmış, ekonomik açıdan daha liberal yaklaşımın temsilcisi olarak tanınmıştır. Bayar siyasete cumhuriyet öncesinde İttihat ve Terakki Partisi ile girmiştir. Adnan Menderes, uzun zamandır siyaset içerisinde etkin olarak bulunan büyük toprak ağasıdır. Menderes, 1930 da Aydın'da Serbest Fırka'nın yerel örgütünü kurmuş, bu girişimin sona ermesinden sonra 1931 yılında Cumhuriyet Halk Partisinin milletvekili olarak meclise girmiştir. Fuat Köprülü ünlü bir tarih profesörü ve Halk Partisi milletvekilidir. Diğer önde gelen kurucu olan Refik Koraltan ise uzun süredir Halk Partisi içerisinde görev³¹⁸ yapan bir avukat ve yöneticidir. Bu partinin oluşumu cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün hoşgörü, desteği ve izni ile gerçekleşmiştir. Demokrat Parti, Halk Partisinden farklı toplumsal kesimlere ve sınıflara dayanmamaktadır. Bu yüzden Halk Partisinden çok farklı önerileri ve programının da olması söz konusu değildir. Bu dönem açısından Demokrat Partilileri, iktidara gelmek için kendi partilerini kuran bir grup eski Halk Partili olarak tanımlamak olasıdır. Onlar, kendilerinin ülkenin gelişmesi açısından daha iyi bir programı uygulayacaklarına inanmışlardır. Türkiye'nin dönem içerisindeki koşulları göz önüne alındığında, ülkenin dar sosyo-ekonomik koşullarında partiler arasında önemli farklılıklar bulunması neredeyse olanaksızdır.³¹⁹ Toplumsal yapı ve ekonomik koşullar birbiriyle mücadele edecek toplumsal kesimler oluşturmaya ve bu kesimlerin siyasal yaşamda temsilcisi olacak partilerin gelişmesine henüz olanak vermemektedir. Bu durumda siyasal mücadele ya birbirinden az farklı yaklaşımlar ve kişisel hırslar etrafında devam edecek, ya da Türkiye'de eskiden beri gözlendiği gibi ideoloji eksikliği dinin kullanılmasıyla giderilecektir.

Çok partili siyasal yaşama geçilmesiyle birlikte Türkiye'de hızlı bir partileşme süreci yaşanmıştır. 1945 ile 1950 yılları arasında toplam 23 siyasal

³¹⁷ Faroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, çev: Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul, 1996, s: 27.

³¹⁸ Emre Kongar, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Remzi Kitabevi, altıncı basım, İstanbul, 1992, s: 159.

³¹⁹ Faroz Ahmad, a.g.e., s: 27.

parti faaliyete geçmiştir.³²⁰ Böylece zaman zaman kesintiye uğramış olsa da Türkiye’de çok partili siyasal yaşam ortaya çıkarak gelişmeye başlamıştır. Bu dönem sonrasında yapılan her genel seçime birden fazla siyasal parti katılmış ve seçimler siyasal yaşam için daha önemli ve belirleyici olmuştur.

4.3.2.1. 1946 Seçimleri

Çok partili siyasal yaşama geçiş kararı verildikten sonra seçim sistemi ve seçimlerin düzenlenmesiyle ilişkili yeni uygulamalara girişilmesi kaçınılmaz olmuştur. Burada hemen belirtmeliyiz ki bu dönemde çok sayıda siyasal parti kurulmasına karşın hükümetin dikkatini çeken ve siyasal yaşamda etkili olan esas siyasal oluşum Halk Partisinden ayrılan kimselerin kurmuş oldukları Demokrat Parti olmuştur. Demokrat Partinin, bir danışıklı dövüş partisi olmadığına anlaşılmıştı. Hemen sonra Türkiye’de daha önce Hürriyet ve İtilaf, Terakkiperver ve Serbest Fırka örneklerinde de olduğu gibi iktidara karşı olan bütün muhalifler ideoloji ve düşünce farklılığı gözetmeksizin bu partinin çatısı altında birleşmişlerdir. Adnan Menderes, bu dönemde verdiği bir beyanatta Demokrat Partinin tek pati iktidarına son vermek isteyen herkesin partisi olduğunu vurgulamıştır.³²¹

İktidar kendinse karşı gelişen muhalefetin hızla büyümesinden çekindiği için seçimler öne almaya karar vermiştir. Bu karar henüz örgütlenmelerini tamamlayamamış olan Milli Kalkınma Partisi ve Demokrat Parti tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Ancak bu eleştirilerin uygulamaya etkisi olmamıştır.³²² İktidar bu kararın ardından seçim sisteminde bazı düzenlemeler yapma yoluna gitmiştir. 5 Haziran 1946 tarih ve 4918 sayılı seçim kanunu ile yeni düzenlemeler kanunlaştırılmıştır. Bu kanun ile öncelikle Osmanlı döneminden beri seçimlerde uygulanan iki dereceli seçim sistemi yerine tek dereceli seçim sistemi uygulamasına geçilmiştir. Seçimlerde liste usulü çoğunluk sisteminin uygulanması benimsenmiştir. Seçmen yaşı 22 olarak benimsenmiş, seçilebilmek için 30 yaş sınırı korunmuştur. Her 40,000 nüfus için bir milletvekili seçilmesi

³²⁰ Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., 777,778.

³²¹ Faroz Ahmad, a.g.e., s: 31.

³²² Cemil Koçak, a.g.e., s: 142.

belirlenmiştir. Bu değişiklikler muhalefet tarafından yeterli bulunmamıştır. Muhalefet, seçimlerin yargı denetiminde gerçekleştirilmesini ve seçimlerde çoğunluk sistemi yerine nispi temsil sisteminin uygulanmasını istemiştir.³²³ Buna karşın yeni seçim kanununda seçimleri denetleme görevi yine hükümete bırakılmış, nispi seçim yöntemi de kabul edilmemiştir. Uzun yıllar süren tek parti yönetiminden sonra çok kısa bir zamanda çeşitli düzenlemeler gerçekleştirilerek çok partili seçimlere gidilmiştir. Elbette bu kadar kısa bir sürede hem muhalefet partilerinin gelişimi hem de seçimlerle ilişkili hukuksal düzenlemelerin tam anlamıyla gerçekleştirilmesi olası değildir. Ama iktidar yine de seçimlerin 21 Temmuz 1946 tarihinde gerçekleştirilmesine karar vermiştir.

21 Temmuz 1946 tarihinde gerçekleştirilen milletvekili seçimleri Türkiye Cumhuriyeti'nde gerçekleştirilen ilk çok partili genel seçim olma özelliğini taşımaktadır. Bu seçimlerde tek dereceli seçim sistemi uygulanmıştır. Seçimler liste usulü çoğunluk yöntemince gerçekleştirilmiştir. Seçim sonuçlarının belirlenmesinde çeşitli sorunlar yaşanmıştır. Örneğin İstanbul'da sonuçların seçim akşamı açıklanması beklenirken bu açıklama üç gün sonra gerçekleşmiştir.³²⁴ Muhalefet, hükümeti seçim sonuçlarına müdahale etmekle suçlamıştır. Bölge seçim kurulları hükümet memurları tarafından denetlendiğinden, sonuçları hükümetin istediği biçime getirmek hiç de zor değildir. Sandıklardan çıkan oylar sayıldıktan sonra derhal imha edildiğinden seçim kurullarının sonuç açıklamalarının aksini ispat etmek olası değildir.³²⁵ Bu seçimlerde açık oy-gizli sayım yöntemi kullanılmıştır. Seçimlerin adli denetim yerine hükümetin denetimi altında yapılması muhalefetin usulsüzlük iddialarına geçerlilik kazandırmıştır. Özellikle Demokrat Partinin seçim sonuçlarına yaptığı şiddetli itirazlar resmi sonuçları değiştirmeye yetmemiş ama 1946 seçimleri Türk siyasal yaşamına usulsüz seçim olarak girmiştir.³²⁶

1946 seçimlerine Cumhuriyet Halk Partisi(CHP), Demokrat Parti (DP), Liberal Demokrat Parti (LDP), Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi (TİÇP), Yalnız Vatan İçin Partisi (YVIP) katılmıştır. Milli Kalkınma Partisi (MKP) ne ilişkin bilgiler

³²³ Kemal H. Karpat, a.g.e., s: 140.

³²⁴ Kemal H. Karpat, a.g.e., s: 143.

³²⁵ A.g.e., s: 143.

³²⁶ Cemil Koçak, a.g.e., s: 143.

çelişkilidir.* Cumhuriyet Halk Partisi dışındaki partilerden örgütlenmesini en ileri götürmüş durumda bulunan Demokrat Parti bile 16 ilde seçime girmemiştir. Seçim sonuçlarına göre bu partilerden sadece ikisi mecliste temsil edilme olanağına sahip olmuşlardır. Bu seçimlerde Cumhuriyet Halk Partisi 397, Demokrat Parti 61 milletvekilliği kazanmışlar, 7 milletvekilliği de bağımsız adaylar tarafından kazanılmıştır.³²⁷ Çoğunluk sisteminin en belirgin özelliği olan iki partili parlamento oluşturma geleneği bu seçim sonuçlarında da gözlenmektedir.

4.3.2.2.1950 Seçimleri

1950 seçimlerinin en büyük özelliği bu seçimler sonucunda ilk defa iktidarın özgür seçimler sonucunda el değiştirmiş olmasıdır. 1950 seçimleri Türk tarihinde bir dönüm noktasıdır.³²⁸ Halk Partisi hükümeti, bu seçimler öncesinde muhaliflerinde desteğiyle seçim kanununu yenilemiştir. 16 şubat 1950 tarih ve 5545³²⁹ sayılı yeni seçim kanununa göre seçimler tek dereceli ve liste usulü çoğunluk sistemine göre gerçekleştirilecektir. Milletvekili seçimi eşit ve gizli oyla yapılacak, oyların sayılması ve ayrılması açık olarak gerçekleştirilecektir. Bu kanunun getirdiği önemli yeniliklerden birisi ise seçimlerin yargı denetiminde yapılacak olmasıdır. Bunun bir gereği olarak il ve ilçe ve yüksek seçim kurulları oluşturulmuştur. Kanuna göre seçme yaşı 22, seçilme yaşı ise 30 olarak belirlenmiştir. Her 40,000 kişi için bir milletvekili seçme kuralı bu kanunda da korunmuştur. Demokrat partililer seçim sisteminin liste usulü çoğunluk yerine nispi temsil sistemi olmasını savunmuşlarsa da bu isteklerini kabul ettirememişlerdir.³³⁰

Liste usulü çoğunluk sistemi daha önce de belirttiğimiz gibi güçlü hükümetler yaratan bir sistemdir. Bu uygulama yapısı gereği siyasal yaşamı bir

* Tarık Zafer Tunaya'ya göre bu parti 1946 seçimlerine girmemiştir. Ancak Ana Britannica ansiklopedisine göre MKP bu seçimlere katılmış gösterilmektedir. Dönemin gazetelerinde de (Cumhuriyet Gazetesi 14 Temmuz 1946) bu partinin İstanbul adaylarını ilan ettiğine dair haberler vardır.

³²⁷ Erol Tuncer, a.g.e., s: 362.

³²⁸ Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, çev: Sabri Tekay, İletişim Yayınları, ikinci baskı, İstanbul, 1990, s:97.

³²⁹ Erol Tuncer, a.g.e., s: 29.

³³⁰ Cemil Koçak, a.g.e., s: 153.

süre sonra sadece iki büyük partinin çektiği bir mücadele alanına çevirmekte, küçük partilere yaşama şansı vermemektedir. Bu sistemde bir seçim bölgesinde en yüksek oyu alan siyasal parti, o seçim bölgesindeki bütün temsilcilikleri kazanmaktadır. Bu durum parlamentoda farklı siyasal görüşlerin temsil edilmesini engellemekte, bu da ülkedeki siyasal gerginliğin yükselmesine neden olmaktadır.³³¹ Ünlü siyaset sosyologu Maurice Duvarger, Türkiye’de yaşanan çok partili yaşama geçiş deneyiminde gözlenen siyasal parti gelişimini çoğunluk sisteminin iki partili yaşamı desteklemesinin bir örneği olarak ele almaktadır.³³² Gerçektende Türkiye’de parti kurulmasına izin verilmesini izleyen günlerde hızla bir çok parti kurulmuştur. 1946 seçimleri, yeni kurulan partiler için hazırlanma süresi çok kısa olmasına karşın toplam altı partinin katılımıyla gerçekleşmiştir. Siyasal ortamın ve hazırlanma süresinin çok daha uygun olmasına karşın 1950 seçimlerine ise sadece dört parti katılmış, bunlardan biri olan MP 22 ilde, MKP ise sadece İstanbul’da seçimlere katılmıştır. Seçim sonucunda oluşan parlamento ise sadece iki büyük partiden oluşmuştur. Millet Partisinin almış olduğu bir temsilcilik parlamentoda etkili olmasına yetmeyecektir.

1950 yılında gerçekleştirilen genel seçimlerde Demokrat Parti büyük çoğunlukla seçimi kazanmıştır. Bu seçimde alınan sonuçlar şöyledir;

³³¹ Erol Tuncer, Necati Danacı, **Çok Partili Dönemde Seçimler ve Seçim Sistemleri**, Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, s: 7.

³³² Maurice Duvarger, **Siyasal Partiler**, s: 282

Tablo: 1 1950 Genel Seçimi Sonuçları

Seçmen sayısı:	8,905,743
Oy kullanan seçmen sayısı	7,953,055
Seçime katılma oranı	%89

Partiler	Aldığı oy sayısı	Oy oranı	Çıkartılan mv sayısı	Meclisteki sandalye oranı	Aşkın/eksik temsil	Milletvekili başına oy sayısı
DP	4,241,393	52,7	415	85,2	+32,5	10,220
CHP	3,176,561	39,4	69	14,2	-25,2	46,037
MP	250,414	3,1	1	0,2	-2,9	250,414
Bağımsızlar	382,282	4,8	2	0,4	-4,4	191,641
toplam	8,051,650	100,0	487	100,0		16,533

Kaynak: Erol Tuncer, Osmanlıdan Günümüze Seçimler, s: 363

Seçim sonuçlarına göre Demokrat Parti mecliste büyük çoğunluğa sahip olmuştur. Kullanılan seçim sisteminin bir sonucu olarak Demokrat Parti aldığı oy oranına nispetle parlamentoda çok büyük bir üstünlük sağlamıştır. Bu seçimlerde Demokrat Parti, kullanılan oyların %52,7 sini almasına karşılık meclisteki temsilciliklerin %85,2 sini kazanmıştır. Bu durum Demokrat Partinin mecliste 32,5 oranında aşkın temsilde bulunması anlamına gelmektedir. Ayrıca dikkat çeken bir başka özellik ise Demokrat Partinin milletvekillerinin seçilmek için ortalama 10,220 oya gereksinim duymasına karşılık bu rakamın Cumhuriyet Halk Partisi milletvekilleri için 46,037 oya yükselmesidir. Cumhuriyet Halk Partisinin parlamentodaki temsil oranı ise aldığı oy oranına göre -25,2 eksik temsil olmuştur. Çoğunluk sistemi sonucunda oluşan parlamento iktidara gelmiş bulunan Demokrat Partiye çok güçlü bir hükümet kurma olanağı vermiştir.

1950 seçimlerinin en önemli özelliği, bu seçimlerle yönetimin demokratik kurallar çerçevesinde el değiştirmesi olmuştur. Bu değişim şekil ve anlayış bakımından demokrasiye uygun ve düzgün gerçekleşmiştir. Seçimlerden sonra Demokrat Parti genel başkanı Celal Bayar cumhurbaşkanlığına seçilmiş, Adnan Menderes başbakanlığa getirilmiştir. Malatya'dan milletvekili seçilen eski cumhurbaşkanı İsmet İnönü muhalefet lideri olmuştur. Bu seçimlerle Türkiye'nin siyasal yaşamında yeni bir dönem başlamıştır.

Bu yeni dönemdeki en büyük sorun, var olan anayasanın çok partili siyasal yaşama olanak sağlamakla birlikte asıl olarak tek parti yönetimine uygun şekilde düzenlenmiş olmasıdır. İkinci dünya savaşı sırasında kurulan “Milli Şef” yönetimi bu anayasaya dayanarak yürütülmüştür. Anayasa, hükümete büyük güçler vermekte ve hükümeti uygulamalarından dolayı sadece meclise karşı sorumlu tutmaktadır. Anayasanın oluşturulması sırasında TBMM, kuruluşu ve Kurtuluş Savaşı döneminden kalma olağanüstü yetkilerini devretmekte kısıkanç davranmıştır. Bu uygulama tek parti yönetiminde önemli sıkıntılar yaratmamıştır. Bu dönemde hükümet ve parti aynı anlama gelmekte ve meclis sadece bir partiden gelen temsilcilerden oluşmaktadır. Çok partili yaşama geçiş sırasında bu konuda düzenlemeler gerçekleştirilmemiş, bu geçiş ve seçimler elindeki büyük yetkileri bu yönde kullanan cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün inisiyatifıyla gerçekleştirilmiştir. Seçimlerden yani iktidar el değiştirdikten sonra hukuksal olarak meclis çoğunluğunu ele geçiren bir siyasal partiyi hukuki olarak denetleyecek oluşumlar mevcut değildir. Bu durumun yarattığı sıkıntılar, hükümetin meclisin gücünü kendi siyasal çıkarları lehine kullanması Demokrat Parti iktidarı boyunca önemli sıkıntılar yaratacaktır.

Demokrat Parti henüz iktidarının ilk yıllarında anayasanın bu özelliklerini kullanarak muhalefet karşısında onu tamamen ezmeyi ve sindirmeyi amaçlayan demokrasi açısından gayri meşru bir takım hareketlere girişmiştir.³³³ Demokrat Parti seçimlerden önce verdiği demokrasiyi geliştirmek için demokratik olmayan bütün yasaları ortadan kaldıracağı ve demokratik olmayan uygulamaları durduracakları yönündeki sözlere karşı kendisine karşı olan grupları yok etmek için eylemlere girişmiştir. Hükümet, Cumhuriyet Halk Partisinin taşınmaz mallarına el koymuş, kendisine bağlı yerel örgütlenmeleri demokratik olmayan yollarla güdümlemiş, resmi ilan düzenini basını kendi amaçlarına uygun olarak denetleme amacıyla kullanmıştır.³³⁴ İktidar geçmişte anti demokratik olarak nitelediği yetkileri kendisi kullanmaktan çekinmemiştir. Demokrat Parti, çok partili siyasal sistemin bir oluşumuyken kendisini bir anlamda tek parti iktidarı olarak görmeye başlamıştır.

³³³ Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s: 75.

³³⁴ Emre Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye*, s: 149.

4.3.2.3. 1954 ve 1957 Seçimleri

1954 ve 57 yılında yapılan genel seçimler 1950 yılında kabul edilen seçim kanunuyla gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde farklılık gösteren tek şey artık muhalefette bulunan Cumhuriyet Halk Partisinin iktidardayken reddettiği nispi seçim sisteminin uygulanmasında ısrarcı olması, buna karşılık 1946 ve 50 seçimleri öncesinde nispi seçim sistemini savunan Demokrat Partinin iktidara geldikten sonra bu söylemi terk etmesidir. 2 Mayıs 1954 tarihinde gerçekleştirilen seçimlere Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Demokrat Parti (DP), Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) ve Türkiye Köylü Partisi (TKP) katılmıştır. 1954 yılında gerçekleştirilen genel seçimlerde alınan sonuçlar şöyledir.;

Tablo: 2 1954 Genel Seçim Sonuçları

Seçmen sayısı:	10,262,063
Oy kullanan seçmen sayısı	9,095,617
Seçime katılma oranı	%88,6

Partiler	Aldığı oy sayısı	Oy oranı	Çıkarılan mv sayısı	Meclisteki sandalye oranı	Aşkın/eksik temsil	Milletvekili başına oy sayısı
DP	5,151,550	57,6	502	92,8	+35,2	10,262
CHP	3,161,696	35,4	31	5,7	-29,7	101,990
CMP	434,085	4,9	5	0,9	-4,0	86,817
TKP	57,011	0,6	-	-	-0,6	-
Bağımsızlar	137,318	1,5	3	0,6	-0,9	44,773
toplam	8,941,660	100	541	100		16,538

Kaynak: Erol Tuncer, *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler*, s: 364.

1957 seçimleri 1950 seçimleriyle benzer sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Seçim sisteminden kaynaklanan aşkın/eksik temsil ve adaletsiz dağılım sorunları bu seçimlerde de devam etmiştir. 1957 seçimlerinde Demokrat Parti kullanılan oyların %57,6 sını almasına karşılık parlamentonun %92,8 ine sahip olmuştur. Demokrat Parti milletvekilleri seçilebilmek için ortalama 10,262 oya gereksinim duyarlarken bu oran Cumhuriyet Halk Partisi milletvekilleri için 101,990, Cumhuriyetçi Millet Partisi için 86,817 olmuştur. Seçim sisteminin bir sonucu olarak parlamento yine iki büyük parti arasında paylaşılmıştır. Ancak bu kez

Demokrat Partinin elde ettiği milletvekili sayısı 415 ten 502 ye yükselmiş ve parlamentodaki temsil oranı %92,8 gibi büyük bir rakama yükselmiştir. Bu, neredeyse bir tek parti iktidarının alacağı bir rakamdır.

1957 yılında gerçekleştirilen genel seçimler de 1950 tarihli seçim kanununa göre yapılmış, muhalefet partilerinin seçim sisteminin değiştirilmesi ve nispi temsil sistemine geçilmesine yönelik baskıları iktidarca dikkate alınmamıştır. 27 Ekim 1957 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimlere Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Demokrat Parti (DP), Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) ve Hürriyet Partisi (HP) katılmıştır. Liste usulü çoğunluk sistemiyle gerçekleştirilen seçimlerde şu sonuçlar alınmıştır;

Tablo: 3 1957 Genel Seçim Sonuçları

Seçmen sayısı:	12,078,623
Oy kullanan seçmen sayısı	9,250,949
Seçime katılma oranı	%76,6

Partiler	Aldığı oy sayısı	Oy oranı	Çıkartılan mv sayısı	Meclisteki sandalye oranı	Aşkın/eksik temsil	Milletvekili başına oy sayısı
DP	4,372,621	47,9	424	69,6	+21,7	10,312
CHP	3,753,136	41,1	178	29,2	-11,9	21,085
CMP	652,064	7,1	4	0,6	-6,5	163,016
HP	350,597	3,8	4	0,6	-3,2	87,649
Bağımsızlar	4,994	0,1	-	-	-0,1	-
toplam	9,133,412	100	610	100		14,973

Kaynak: Erol Tuncer, *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler*, s: 365.

Bu sonuçlara bakıldığında ilk dikkat çeken seçmen sayısının 1954 yılındaki 10,262,063 kişiden 1957 yılında 12,078,623 kişiye yükselmesine karşılık oy kullanan seçmen sayısında neredeyse hiç artış olmamasıdır. 1954 yılında 9,095,617 seçmen oy kullanmışken bu rakam 1957 seçimlerinde 9,250,949 seçmen olmuştur. Çok partili siyasal yaşamın başlangıcından itibaren yapılan iki seçimde %88 ve 89 gibi gerçekleşen seçimlere katılma oranı, ilk defa bu seçimlerde önemli bir düşüş gerçekleştirerek % 76,6 oranına inmiştir. 1957 seçimlerinde Demokrat Partinin oy oranı da ilk defa %50nin altına düşmüş, %47,9 olmuştur. Bu seçimde de daha önceki seçimlerde karşılaşılan temsilde adalet sorunu

karşımıza çıkmaktadır. Demokrat Parti aldığı oylara oranla parlamentoda +21,7lik bir aşkın temsile sahip olurken ana muhalefeti oluşturan Cumhuriyet Halk Partisi - 11,9luk eksik temsile sahiptir. Bu seçimler sonrasında Demokrat Parti iktidarını korusa da parti içinde gerçekleştirilen değerlendirmeler seçim sonuçlarının başarısızlık olduğu yönündedir.³³⁵ Demokrat Partinin muhaliflere karşı kullandığı temel savunma halk iradesinin çoğunluğunun arkasında olduğu iddiasıdır. Bu iddia 1950 ve 54 seçimleri sonrasında parti sırasıyla %52,7 ve 57,6 oy oranlarına sahipken geçerliliğini korumuştur. Ama 1957 seçimleri sonrasında partinin oy oranının %47,9a düşmesi ve muhalefetin oy oranının toplam %52ye yükselmesi artık bu yaklaşımın arkasına sığınılmasına olanak vermemektedir. Demokrat Partinin iktidar yılları bir genel seçimle değil, 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen bir askeri müdahale ile sone ermiştir.

1950de başlayan çok partili siyasal yaşamın 1960 yılına kadar genel özelliği uzlaşmazlık olmuştur. Bu uzlaşmazlık seçim sistemi gibi demokrasinin temelini oluşturan konularda bile devam etmiş sonunda dönemin bir askeri ihtilal ile son bulmasına neden olmuştur. Biz bu çalışmamızda 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin nedenleri ve ortaya çıkardığı sonuçlar üzerinde durmayacağız. Ancak demokratik bir toplumda siyasal partilerin hepsinin muhalefetteyken istediği bir seçim sistemi düzenlenmesinin bile ancak bir askeri müdahale ile gerçekleştirilebilmesinin demokratik yaşam için olumsuzluğuna vurgu yapmakla yetineceğiz.

Çok partili siyasal yaşamın başlangıcında nispi temsil sisteminin farklı versiyonları benimsenmiş olsaydı seçim sonuçlarının parlamentoya nasıl yansiyebileceğine ilişkin bir değerlendirme tablo 4 te verilmiştir.

³³⁵ Emre Kongar, a.g.e., S: 154

Tablo: 4 1950-1957 Arasında Gerçekleştirilen Milletvekili Genel Seçimlerinde Toplu Sonuçlar (Seçim ve Senaryo Sonuçları)

			ÇOĞUNLUK SİSTEMİ	NİSPİ TEMSİL SİSTEMİ					
1950	Parti Adı	Oy Oranı (%)	Liste Usulü Çoğunluk	Milli Bakiye	Barajsız d'Hondt	Çevre Barajı d'Hondt	%5 Ülke Barajı d'Hondt	%10 Ülke Barajı d'Hondt	Çifte Barajı d'Hondt
	DP	52.7	415	268	276	277	281	281	282
	CHP	39.4	69	203	202	201	206	206	205
	MP	3.1	1	16	9	9	-	-	-
1954	DP	57.6	502	312	333	335	341	341	342
	CHP	35.4	31	195	195	194	200	200	199
	CMP	4.9	5	29	13	12	-	-	-
	TKP	0.6	-	5	-	-	-	-	-
1957	DP	47.9	424	289	313	315	318	330	331
	CHP	41.1	178	253	260	263	264	280	279
	CMP	7.1	4	45	28	25	28	-	-
	HP	3.8	4	23	9	7	-	-	-

Kaynak: Erol Tuncer, Nacati Danacı, Çok Partili Dönemde Seçimler ve Seçim Sonuçları, s: 195.

Görüldüğü gibi bu dönemde gerçekleştirilen seçimlerin tümünde seçim sistemi nasıl olursa olsun Demokrat Parti tek başına iktidara gelmektedir. Ancak listeli çoğunluk yerine nispi temsil sisteminin uygulanması muhalefetin mecliste daha güçlü temsil edilmesi sonucunu doğuracak ve iktidarın bir tür tek parti rejimi uygulamasını zorlaştıracaktır. Ayrıca nispi temsil küçük partilerinde mecliste seslerini duyurabilecek oranda temsilcilik kazanmalarını sağlayacaktır. Nispi temsil sayesinde partilerin aşkın ya da eksik temsil edilme oranları da düşecektir. Bu da parlamentonun halk iradesini gerçekçi olarak yansıtmasını sağlayacaktır.

4.3.2.3. 1961 Seçimleri

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinden sonra bu müdahaleyi gerçekleştiren subaylar "Milli Birlik Komitesi" olarak adlandırılmışlardır. Milli Birlik Komitesi müdahaleden sonra geçici olarak adlandırılan bir kanun hazırlayarak 1924

anayasasının yürütme ile ilişkili bazı hükümlerinde önemli değişiklikler gerçekleştirmiştir. 12 haziran 1960 tarih ve 1 sayılı bu kanunla yasama organı olarak TBMM'nin yerine Milli Birlik Komitesi geçmiştir. Meclise ait olan hak ve yetkiler bu kanun sonrasında Milli Birlik Komitesince kullanılmıştır.³³⁶ Bu kanun geçici anayasa olarak adlandırılmıştır. Askeri müdahaleyi gerçekleştirenler en kısa süre içerisinde yeni bir anayasa hazırlanacağını ve bu anayasaya göre özgür seçimlerin gerçekleştirilerek iktidarı seçim galiplerine devredeceklerini açıklamışlardır.

Milli Birlik Komitesince aralık 1960 tarihinde kurulan ve içerisinde çok sayıda öğretim üyesiyle birlikte Cumhuriyet Halk Partisinin, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisinin (bu parti 1958 yılında kurulmuştur) ve meslek kuruluşlarının temsilcilerinden oluşan Kurucu Meclis yeni bir anayasa hazırlamak için çalışmalara başlamıştır. Demokrat Parti daha önce kapatıldığı için bu meclis çalışmasına temsilci sokamamıştır. Hazırlanan yeni anayasa metni onaylandıktan sonra halk oylamasına sunulmuştur.³³⁷ Bu arada Kurucu Meclisin anayasa üzerinde çalışmaya başlamasıyla birlikte siyasal partilerin faaliyetlerine de izin verilmiştir. Bu gelişmeden kısa bir süre sonra on bir siyasi parti kurulmuştur. Bunların arasında 11 şubat 1961 de kurulan ve Demokrat Partinin devamı sayılan Adalet Partisi (AP) vardır.³³⁸ Bu partinin genel başkanı 3 ağustos 1960 tarihinde silahlı kuvvetlerde gerçekleştirilen büyük tasfiyede emekli edilmiş generallerden Ragıp Gümüşpala'dır.

Hazırlanan anayasa, 9 temmuz 1961 de halk oyuna sunulmuştur. Bu oylamada eski Demokrat Partililer ve Adalet Partisi oylanan anayasa metni aleyhine resmi olmayan bir "hayır" kampanyası yürütmüşlerdir.³³⁹ Gerçekleştirilen halk oylamasında;

Seçmen sayısı:	12,742,901
Oy kullanan seçmen sayısı	10,321,111
Seçime katılma oranı	%81

³³⁶ Servet Armağan, a.g.e., s: 29.

³³⁷ Şirin Tekeli, "Cumhuriyet Döneminde Seçimler", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, 7. Cilt, İletişim Yayınları, s: 1807.

³³⁸ Mustafa Erdoğan, Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, Liberte Yayınları, Ankara, 2003, s: 87.

³³⁹ Bülent Tanör. Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri: 1789-1980, Afa Yayınları, İstanbul, 1996, s: 286.

Olarak gerçekleşmiştir. Referanduma katılan seçmenlerden,

6,348,092 si, yani %61,7 si evet,

3,933,944 ü yani %38,3 ü hayır yanıtı vermiştir.³⁴⁰ Referanduma katılımın zorunlu olmamasına karşın halkın katılım oranı oldukça yüksek olmuştur. Katılım oranı 1957 seçimlerinin üzerindedir. Seçmenlerin yaklaşık %40'ının rahatça hayır oyu verebilmesi referandum öncesi ve uygulama sırasında seçmen üzerinde yaptırım uygulanmadığının bir kanıtı olarak ele alınabilir. Ayrıca bu referandumdan çıkan bir başka sonuçta kapatılan Demokrat Partinin halk üzerinde hala önemli bir etkisinin olduğunu göstermesidir. Demokrat Partinin eskiden seçim kalesi olan illerde (Aydın, Bolu, Bursa, Çorum, Denizli, Kütahya, Sakarya, Samsun ve Zonguldak'ta anayasa çoğunluk oyuyla reddedilmiştir.³⁴¹ Bu anayasa oylamasının geçmişteki Cumhuriyet Halk Partisi-Demokrat Parti çekişmesinin bir tür yansıması olduğunu söylemek olasıdır.

1961 anayasası 1924 anayasasına göre önemli ölçüde değişiklikler içermektedir. Anayasanın en belirgin özelliği bir taraftan çağdaş ölçülere uygun, insan haklarına dayanan bir demokratik rejim kurmayı amaçlarken bir taraftan da halkoyundan çıkacak hükümetlere karşı geçmişteki deneyimlerden kaynaklanan bir güvensizlik yansımasıdır. 1961 anayasası beraberinde Türkiye'de daha önce uygulanmamış bazı kurumları getirmiştir. Bunlardan birisi Milli Güvenlik Kuruludur. Milli Güvenlik Kurulu, başbakan, genelkurmay başkanı, kanunun gösterdiği bakanlar ve silahlı kuvvet komutanlarından kuruludur. Bu kurul mili güvenlikle ilgili kararların alınmasında ve ilgili birimler arasında işbirliği sağlanmasında gerekli temel görüşleri bakanlar kuruluna önermekle görevlidir.³⁴² Bir başka önemli yenilik ise Anayasa Mahkemesinin kurulmasıdır. Anayasa Mahkemesinin temel işlevi yasama organı ve siyasal iktidarın eylemleri ve çıkarttıkları kanunların anayasaya uygunluğunu denetlemektir.³⁴³

1961 anayasası ile parlamento halkın egemenlik hakkını kullanan tek organ olmak durumundan çıkartılmakta, bu yetkiyi kullanma hakkına sahip

³⁴⁰ Şirin Tekeli, a.g.e., s: 1807.

³⁴¹ A.g.e., s: 1807.

³⁴² Servet Armağan, a.g.e., s: 37.

³⁴³ Feroz Ahmad, a.g.e., s: 186.

kurumlardan birisi haline getirilmektedir.³⁴⁴ Bu anayasanın bir başka önemli özelliği de anayasada var olan hak ve özgürlüklere sahip çıkacak var olmayan toplumsal kesimlerin işlevlerini kurallar sistemine bağlayarak yerine getirmeye çalışmasıdır.³⁴⁵

1961 anayasası ikili bir parlamenter yapı öngörmektedir. Yasama organının adı TBMM olarak kalmakta ve TBMM, Millet Meclisi ile Cumhuriyet Senatosu adlı iki meclisten oluşmaktadır.³⁴⁶ Millet Meclisi 450 milletvekilinden oluşmakta, dört yıllık bir süre için tek dereceli seçimle göreve gelmektedir. Milletvekili seçilebilmek için 30 yaşını doldurmuş olmak, Türkçe okuyup yazabilmek, yükümlü ve muaf değil ise askerlik hizmetini yapmış olmak, kamu hizmetlerinden yasaklı olmamak, ağır hapis cezasını gerektiren bir suçtan kesinleşmiş ceza almamış olmak, taksirli suçlar hariç olmak üzere beş yıldan fazla hapis cezası almamış olmak, zimmet, ihtilas, irtikap, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, inancı kötüye kullanma, hileli iflas gibi yüz kızartıcı suçlardan herhangi biriyle ilişkili kesin hüküm giymiş olmamak gereklidir.³⁴⁷ Cumhuriyet Senatosu ise seçimle gelen 150 temsilci, cumhurbaşkanınca atanan 15 temsilci ve Milli Birlik Komitesinin üyeleriyle eski cumhurbaşkanlarından oluşur. Seçimle iş başına gelen üyelerin görev süresi altı yıldır. Her iki senede bir senatonun seçimle gelen üyelerinin üçte biri, yani elli üye seçimle yenilenmektedir. Türkiye’de iller üç bölüme ayrılmıştır. Her ayırdaki illere 50 senatörlük düşmektedir. Bu ayrımlara A, B, C grupları denmektedir. Bu gruplar sırayla seçim yaparlar. Yani dönüşümlü olarak ülkenin senatörleri seçim bölgelerine bağlı olarak seçilirler. Senatör seçilebilmek için 40 yaşını doldurmuş olmak ve yüksek öğrenim görmüş olmak ön koşuldur. Bunların dışında milletvekilliğin engelleyecek koşullara sahip olmamak gerekmektedir.³⁴⁸

27 Mayıs 1960 müdahalesinden sonra yapılan ilk seçimler 15 Ekim 1961 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Bu seçimler TBMM’ni oluşturan her iki meclis için iki ayrı seçim kanunu çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyet Senatosu

³⁴⁴ Hikmet Özdemir, “Siyasal Tarih 1960-1980” Sina Akşin, Türkiye Tarihi Çağdaş Türkiye 1908-1980, Cem Yayınevi, cilt: 4, İstanbul, 1992, s: 205.

³⁴⁵ Hikmet Özdemir, a.g.e., s: 204.

³⁴⁶ Servet Armağan, a.g.e., s: 39.

³⁴⁷ Taha Parla, Türkiye’de Anayasalar, İletişim Yayınları, üçüncü baskı, İstanbul, 2002, s: 68.

³⁴⁸ Servet Armağan, a.g.e., s: 40.

seçim kanunu (24 Mayıs 1961 tarih ve 304 sayılı) senato seçiminin çoğunluk usulüne göre yapılacağını belirlemiştir. Milletvekili seçim kanunu ise (25 Mayıs 1961 tarih ve 306 sayılı) milletvekili seçimlerinin nispi temsil sistemine göre, çevre barajlı d'Hont yöntemince gerçekleştirileceğini karara bağlamıştır.

Çevre barajlı d'Hont sistemi nispi temsilin modellerinden birisini oluşturmaktadır. Bu sistem, Türkiye'de uygulanan seçim sistemleri arasında temsilde adaletin ön plana çıktığı seçim sistemlerinden birisini oluşturmaktadır. Çevre barajlı d'Hont sisteminde barajla ifade edilen önceden belirlenmiş sabit bir rakam değildir. Burada kast edilen bir seçim bölgesinde seçmen sayısının o bölgeden seçilecek temsilci sayısına bölünmesiyle elde edilen ve her seçim bölgesi için farklılık gösteren bir rakamdır. Bir partinin bir seçim bölgesinden temsilci çıkartabilmesi için çevre barajını aşması gerekmektedir.

1961 seçimleri bu kanunlara göre gerçekleştirilmiştir. Bu seçim sonuçlarına göre;

Cumhuriyet senatosu seçimlerinde

Parti	oy oranı	senatör
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	%36	71 senatör,
Adalet Partisi (AP)	%34,5	36 senatör,
Yeni Türkiye Partisi	-	27 senatör,
Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) -		16 senatör

Kazanmıştır.³⁴⁹ Bu ilk seçim dışında Cumhuriyet Senatosu seçimleri seçim anlamında büyük bir önem taşımamaktadır. İllere göre gruplanmış bir şekilde seçime gidilmesi ve senatonun bir seçimde ancak üçte birinin seçilmesi senato seçimlerinin bir tür kamuoyu yoklamasına dönüşmesine neden olmuştur. 1961 seçimlerinden sonra gerçekleştirilen senato seçimlerinde çoğunluk sistemi yerine milletvekili seçimlerinde olduğu gibi nispi temsil yöntemi benimsenmiştir.

1961 yılında gerçekleştirilen milletvekili seçimlerinin sonuçları tablo 5 de gösterilmiştir.

³⁴⁹ Servet Armağan, a.g.e, s: 180.

Tablo: 5 1961 Genel Seçim Sonuçları

Seçmen sayısı:	12,925,395
Oy kullanan seçmen sayısı	10,522,716
Seçime katılma oranı	%81,0

Partiler	Aldığı oy sayısı	Oy oranı	Çıkarılan mv sayısı	Meclisteki sandalye oranı	Aşkın/eksik temsil	Milletvekili başına oy sayısı
CHP	3,724,752	36,7	173	38,5	+1,8	21,530
AP	3,527,435	34,8	158	35,1	+0,3	22,325
CKMP	1,415,390	14,0	54	12,0	-2,0	26,210
YTP	1,391,934	13,7	65	14,4	+0,7	21,414
Bağımsızlar	81,732	0,8	-	-	-0,8	-
toplam	10,141,243	100	450	100	-	22,536

Kaynak: 17 Kasım 1961 Tarih ve 10960 sayılı Resmi Gazete ve Erol Tuncer, *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler*, s: 366.

1961 seçimlerine Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Adalet Partisi (AP), Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ve Yeni Türkiye Partisi (YTP) katılmışlardır. Seçime giren dört parti de parlamentoda temsil edilme olanağına sahip olmuşlardır. Uygulanan seçim sisteminin bir sonucu olarak aşkın/eksik temsil oranları oldukça düşük gerçekleşmiştir. Kullanılan oyların % 99,2 si parlamentoda temsil edilme olanağına kavuşmuştur.

Bunlar nispi temsil sisteminin olumlu yönleridir. Ancak bu yöntem yapısal olarak bünyesinde özellikle yönetimde istikrar ilkesi açısından olumsuz özellikler de taşımaktadır. d'Hont yöntemi teorik olarak nispi temsil modelleri arasında yönetimde istikrar ilkesine en fazla yarar sağlayan oransal seçim modelidir. 1961 seçimlerinde bu model yönetimde istikrar anlayışı da gözetilerek çevre barajı ile biraz daha güçlendirilerek uygulanmıştır. Buna karşın 1961 seçim sonuçları hiçbir partinin tek başına iktidara gelmesine olanak sağlamamıştır. Bu durumun doğal bir sonucu olarak Türkiye siyasal tarihinde ilk defa koalisyon hükümetleriyle tanışmak zorunda kalmıştır. Nispi temsil sistemlerinin bir başka olumsuzluğu da özellikle koalisyonun zorunlu olduğu durumlarda parlamentoya girmiş küçük partilere temsil oranından daha fazla siyasal güç vermesidir. Başarılı bir koalisyon hükümeti kurmak ve onu yaşatmak siyasal deneyim gerektiren zor bir

uygulamadır. Avrupa’da koalisyon hükümetlerinin arkasında onları denetleyen ve gerektiğinde ortak çıkarlar için uzlaşmaya zorlayan toplumsal tabanlar söz konusudur. Siyasetin sosyo-ekonomik ölçeklere bağlı olması batıda siyasal parti liderlerini olgunlaştırmış ve hareketlerinde ne kendi toplumsal tabanını ne de rakip kitleleri aşırı biçimde rahatsız etmeyecek bir denge geliştirmeye zorlamıştır. Avrupa’daki siyasal mücadele de zaman zaman çok şiddetli olmakta, ancak siyasiler toplumsal kesimleri ve büyük yığınları kışkırtmayacak ölçüde kendilerine hakim olmayı ve bir denge kurmayı başaramaktadırlar. Oysa Türkiye’de siyasi liderlerin pek çoğu bu deneyimden hele de 60 lı yıllarda çok uzaktır. Unutulmamalıdır ki henüz bir yıl önce siyasi liderler ve kadrolar arasındaki gerilim ve uzlaşsızlık nedeniyle ülke askeri bir müdahaleye tanık olmuş, hemen herkesin benimsediği seçim sistemindeki yenilenme ancak bu müdahale sonrası, siyasetçi olmayanlar tarafından gerçekleştirilebilmiştir. Üstelik partiler kendilerini sağlam bir toplumsal tabanın uzantısı olarak görmedikleri için kendi konumlandırmalarını ve tanımlamalarını eylemleriyle ve söylemleriyle ortaya koymaya çalışmaktadırlar. Yani seçmenler A partisinin ne olduğunu kendiliğinden ve toplumsal koşullardan değil, A partisinin ileri gelenlerinin açıklamalarından öğrenmektedirler. Aynı durum aradan yıllar geçmesine karşın siyasal yaşantımızda hala varlığını korumaktadır.* Bu durumda A partisi, kendisini yerleştirmeye çalıştığı çizginin dışarısında gibi gösterecek eylemlerde bulunmaktan çekinmektedir. Halbuki koalisyon hükümetlerinde bu ortaklığı oluşturan partilerin bazı durumlarda konumlarından fedakarlık etmeleri kaçınılmazdır. Bu koşullar altında böylesi bir siyasal yapılanmadan başarılı bir koalisyon hükümetinin oluşturulmasını beklemek aşırı bir iyimserlik olacaktır. Nitekim 1961 seçimlerinden sonra kurulan CHP-AP koalisyonu Adalet Partisinin eski Demokrat Partili siyasetçilere siyasal af arzusunda ısrarlı olmasından dolayı bozulmuş, bu ilk koalisyon hükümetinin ömrü sadece yedi ay sürmüştür.³⁵⁰ Cumhurbaşkanı hükümeti kurma görevini yeniden CHP genel başkanı İsmet İnönü’ye vermiş ve bu kez ortaya CHP-CKMP-YTP koalisyonu çıkmıştır. Bu

* Önce Süleyman Demirel, daha sonra ise Recep Tayyip Erdoğan’ın “değiştim” söylemiyle ortaya çıkıp oy arayışına girmeleri başka nasıl açıklanabilir.

³⁵⁰ Ali İhsan Toraman, 1946’dan Bugüne Seçimler ve Seçim Kanunları İle 1999 Seçimleri, yayınevi yok, yayın yeri yok, 1999, s: 6.

koalisyon hükümeti ancak altı ay sürerek sona ermiş, CHP'nin parlamento içerisindeki bağımsız milletvekilleriyle giriştiği üçüncü deneme de başarısız olunca hükümeti kurma görevi bağımsız başbakan olarak Suat Hayri Ürgüplü'ye verilmiştir. Ürgüplü, AP, YTP ve CKMP ile bir koalisyon kurarak ülkeyi genel seçimlere götürmüştür.³⁵¹ Bu başarısız başlangıç, koalisyon hükümetlerinin ileriki tarihlerde karşılaşacağı durumlar hakkında da olumsuz bir gelecek yansıtmaktadır.

Tablo 6 1961 seçimlerinin farklı seçim modelleri ile gerçekleştirilmesi durumunda ortaya çıkacak sonuçları göstermektedir.

Tablo: 6 1961 Genel Seçimi Seçim ve Senaryo Sonuçları

			ÇOĞUNLUK SİSTEMİ	NİSPİ TEMSİL SİSTEMİ					
	Parti Adı	Oy Oranı (%)	Liste Usulü Çoğunluk	Milli Bakiye	Barajsız d'Hondt	Çevre Barajı d'Hondt	%5 Ülke Barajı d'Hondt	%10 Ülke Barajı d'Hondt	Çifte Barajı d'Hondt
1961	CHP	36.7	216	168	181	173	181	181	173
	AP	34.8	120	154	159	158	159	159	158
	CKMP	14.0	37	63	48	54	48	48	54
	YTP	13.7	77	65	62	65	62	62	65

Kaynak: Erol Tuncer, Necati Danacı, Çok Partili Dönemde Seçimler ve Seçim Sonuçları, s: 196.

4.3.2.4. 1965 Seçimleri ve Milli Bakiye Denemesi

1961 nispi seçim sisteminin denenmesi ve bu sistemin istikrarlı ve güçlü bir hükümet oluşmasını engellediği ve koalisyon hükümetlerinin kolay kolay işlemeyeceği anlaşıldıktan sonra mantıksal olarak seçim sisteminde bir düzenleme yapılacaksa, bunun yönetimde istikrarı sağlayacak bir düzenleme olması beklenirdi. Ancak aksine seçim sisteminde yapılan değişiklik Türkiye'de uygulanan seçim sistemleri arasında bu güne kadar en fazla temsilde adalet sağlayan sistem olan ulusal artık sistemine yönelik olmuştur. Bu durum yönetimde istikrar anlayışını çevre barajlı d'Hont sistemine göre teoride

³⁵¹ Ali İhsan Toraman, a.g.e., s: 6.

geriletecek bir yaklaşımdır. Seçim sisteminde neden bu yönde bir değişiklik yapıldığına dair bazı açıklamalar mevcuttur. Bunların en bilineni seçmen karşısında itibarını günden güne yükselten Adalet Partisine tek başına iktidar olma şansı vermemek amacıyla bu seçim sisteminin benimsendiği yönündedir.³⁵² Milli bakiye sisteminin 1965 seçimleri dışında bir daha kullanılmamış olması bu görüşü haklı çıkarıyor gibidir. Kullanılma amacı her ne olursa olsun bu sistem siyasal yaşamda var olan bütün düşüncelerin toplumdaki destekleyicileri oranında parlamentoda temsil edilmelerini sağlayan bir sistemdir. Seçim kanununda 15 şubat 1965 tarihinde ve 533 sayılı kanun ile yapılan bir değişiklikle 1965 genel seçimlerinin milli bakiye usulüne göre gerçekleştirilmesi kabul edilmiştir.

Milli Bakiye (ulusal artık) sisteminin işleyişinde seçim çevrelerinde ortaya çıkan seçim kotası uygulaması sonucunda, geçerli oyların seçim kotasına bölünmesinden sonra, temsil edilemeyen artık oylar, ulusal düzeyde bir merkezde birleştirilir. Birleştirilen artık oylar, açık bulunan temsilcilik sayısına bölünerek yeni bir ulusal seçim kotası oluşturulmaktadır. Partiler, artık oylar içerisinde ulusal seçim kotasını ne kadar yineleyebilirlerse o kadar temsilcilik daha kazanmaktadırlar. Ulusal artık sisteminde, ülke çapında açıkta kalan temsilcilikler dağıtıldıktan sonra yine açıkta kalan temsilcilikler olursa, yeni bir hesaplamaya gidilir ve açıkta kalmış olan bütün temsilcilikler böylece dağıtılmış olur.

1965 seçimlerine gidilmeden önce değişen tek şey seçim sistemi değildir. 1961 anayasasının temel hak ve özgürlükleri güvence altına alan yaklaşımı çerçevesinde Türkiye’de farklı düşünce akımları gelişmeye başlamıştır.³⁵³ Ayrıca 1930lu yıllardan beri üzerinde çalışılan devlet eliyle burjuvazi yetiştirme hareketi yavaş yavaş meyvelerini vermeye başlamıştır. Bu burjuvazinin karşısında ise çoğu devlet işletmelerinde çalışmakla birlikte bir işçi sınıfı da ortaya çıkmıştır. İşçi sınıfının gelişimine 1961 anayasasının tanıdığı olanaklar ve haklar da destek olmuştur.³⁵⁴ Türkiye’de siyasal ve toplumsal alandaki pek çok şey gibi bu durumun gelişmesi de batıyla kıyaslandığında oldukça ilgi çekici gözükmektedir. Batı’da burjuvazi kendi olanaklarıyla, devletle kavga ederek hak aramış ve

³⁵² Hikmet Özdemir, a.g.e., s: 216.

³⁵³ H. Bayram Kaçmazoğlu, 27 Mayıs’tan 12 Mart’a Türkiye’de Siyasal Fikir Hareketleri, s: 10-11.

³⁵⁴ Emre Kongar, a.g.e., s: 165.

sonunda devlet yönetiminde söz sahibi olmuştur. Bu süreç çok uzun zaman almış ve karşılığında ödenen bedel de yüksek olmuştur. İşçi sınıfının gelişimi de toplumun ve ekonominin iç dinamiklerinin bir sonucu olarak gerçekleşmiş, bu sınıfın da hak mücadelesi kan ve kavga ile yoğrulmuştur. Oysa Türkiye’de Toplumsal ve ekonomik koşullar burjuvaziyi yaratmaya yetmeyince devlet duruma el koymuş, bir tür erken doğmuş bebeğe gösterilen özen ile ve devlet olanaklarıyla bir burjuvazi yaratılmaya çalışılmıştır. Bu işlem bir süre ilerleyip gelişmeye başlayınca bu sefer de sınıf bilincine henüz ulaşamamış çalışanlar için hukuksal düzenlemeler gerçekleştirilerek yine özel ilgi ile bir işçi sınıfı yaratılmaya çalışılmıştır.

1965 seçimleri öncesinde bütün bu çalışmalar artık sonuçlarını göstermeye başlamıştır. Bu durumun en belirgin örneği 1961 yılında kurulmuş olan Türkiye İşçi Partisinin 1961 anayasasının şemsiyesi altında giderek güçlenmesi olmuştur. İşçi Partisi programında sosyalist ya da sosyalizm kavramlarını hiç kullanmamış, buna karşılık kapitalist olmayan bir kalkınma yöntemi önermiştir.³⁵⁵ İşçi Partisinin siyasal yaşamda yarattığı etki, büyüklüğüyle orantısızdır.³⁵⁶ Bu etkinin izini süren ve İşçi Partisine kaptırdığı aydınları geri almayı düşünen CHP yeni bir imaj yaratmak için “ortanın solu” kavramını kullanmaya başlamıştır. 1965 seçim propagandasında bu yeni sloganını kullanan CHP bir kısım geleneksel oyunu kaybetmiş, yaklaşan seçimler nedeniyle yeni oy kazanımı sağlamaya vakit de bulamamıştır.³⁵⁷ Adalet Partisi ise baştan beri benimsemiş olduğu geleneksel yaklaşımını bu kez komünizm karşıtlığıyla birleştirmiştir. Yeni palazlanmış bir burjuvaziye sahip bir toplumsal yapıda Adalet Partisi komünizm karşıtlığının ideolojisini dinde bulmuştur.³⁵⁸ Bütün bu gelişmeler, 1965 seçimlerinin eskiye oranla halk üzerinde yeni propaganda malzemeleri kullanılarak gerçekleştirilmesi ve asıl önemlisi toplumun bu yeni duruma yanıt vermesidir.

Bu siyasal ortam içerisinde gerçekleşen 10 Ekim 1965 genel seçimlerinin sonuçları tablo 7 de gösterilmiştir.

³⁵⁵ Emre Kongar, a.g.e., s: 166.

³⁵⁶ Feroz Ahmad, a.g.e., s: 187.

³⁵⁷ Hikmet Özdemir, a.g.e., s: 217.

³⁵⁸ Feroz Ahmad, a.g.e., s: 191.

Tablo: 7 1965 Genel Seçim Sonuçları

Seçmen sayısı: 13,679,753
 Oy kullanan seçmen sayısı 9,748,678
 Seçime katılma oranı %71,3

Partiler	Aldığı oy sayısı	Oy oranı %	Çıkartılan mv sayısı	Meclisteki sandalye oranı	Aşkın/eksik temsil	Milletvekili başına oy sayısı
AP	4,921,235	52,9	240	53,3	+0,4	20,505
CHP	2,675,785	28,7	134	29,8	+1,1	19,968
CKMP	208,696	2,2	11	2,5	+0,3	18,972
MP	582,704	6,3	31	6,9	+0,6	18,726
TİP	276,101	3,0	15	3,3	+0,3	18,407
YTP	346,514	3,7	19	4,2	+0,5	18,237
Bağımsızlar	296,523	3,2	-	0,0	-3,2	-
Toplam	9,387,558	100	450	100	-	20,683

Kaynak: 19 Ekim 1965 Tarih ve 12130 sayılı Resmi Gazete ve Erol Tuncer, **Osmanlı'dan Günümüze Seçimler**, s: 367.

Milli bakiye sisteminin uygulanması ile Adalet Partisi kazandığı oy oranı ile alabileceği en az milletvekilliğini kazanmasına karşın tek başına iktidara gelebilecek temsilci sayısına sahip olmuştur. Milli bakiye dışında hangi seçim yöntemi uygulanırsa uygulansın Adalet Partisinin alacağı milletvekili sayısında bir artış olacağı açıktır (bakınız tablo 8)

Cumhuriyet Halk Partisi bu seçimde ağır bir yenilgiye uğramıştır. Bu yenilgi, hangi seçim sistemi uygulanırsa uygulansın Cumhuriyet Halk Partisinin karşısına çıkacaktır. Halk Partisinin bu sonucu almasında en büyük etkenin partinin imajını ve programını değiştirme çabalarının topluma iyi anlatılamamış olması yatmaktadır.

Mili bakiye sisteminden en fazla yararlananlar nispeten küçük partiler olmuştur. Millet Partisi 31, Yeni Türkiye Partisi 19 milletvekilliği kazanmıştır. Millet Partisinin başkanı Osman Bölükbaşı bu seçimden zaferle çıkmış siyasetçilerden sayılabilir. Millet Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisinin oylarını da bölmüş ve bu partinin oy oranını düşürmüştür. Seçimlerden daha büyük bir başarıyla çıkması beklenen Türkiye İşçi Partisi umulanı başaramamıştır. Ama yine de mecliste grup kurma başarısını gösterebilmiştir. Seçim sistemi bütün

bu partiler için önemli bir olanak sunmuştur. Bu partiler elde ettikleri oy oranına göre kazanabilecekleri en fazla temsilciliği bu seçim sistemi sayesinde elde etmişlerdir. Seçime katılan partilerin tamamı parlamentoda temsil edilme olanağına sahip olmuşlardır. Seçim sonuçlarında aşkın/eksik temsil oranları çok düşüktür.

Tablo: 8 1965 Genel Seçimi Seçim ve Senaryo Sonuçları

			ÇOĞUNLUK SİSTEMİ	NİSPİ TEMSİL SİSTEMİ					
	Parti Adı	Oy Oranı (%)	Liste Usulü Çoğunluk	Milli Bakiye	Barajsız d'Hondt	Çevre Barajı d'Hondt	%5 Ülke Barajı d'Hondt	%10 Ülke Barajı d'Hondt	Çifte Barajı d'Hondt
1965	AP	52.9	426	240	278	292	286	297	304
	CHP	28.7	17	134	143	139	149	153	146
	YTP(1)	3.7	4	19	10	7	-	-	-
	MP (2)	6.3	3	31	15	9	-	-	-
	CKMP	2.2	-	11	15	9	-	-	-
	TİP (1)	3.0	-	15	3	2	-	-	-

Kaynak: Erol Tuncer, Necati Danacı, Çok Partili Dönemde Seçimler ve Seçim Sonuçları, s: 196.

4.3.2.5. 1969, 1973, 1977 Seçimleri

Adalet Partisi, 1965 seçimlerinde başka bir sistem uygulansaydı anayasayı değiştirecek meclis çoğunluğunu elde edebileceğini görünce milli bakiye sisteminin değiştirilmesi yönünde çalışmalara başlamıştır. Bu amaçla seçim kanununu değiştirmeye çalışan Adalet Partisi bir anlamda bu isteğine ulaşmıştır. Adalet Partisinin asıl teklifi çevre barajlı d'Hont sistemin geçilmesi yönünde olmuştur. Bu amaçla 20 mart 1968 tarih ve 1036 sayılı kanunla seçim sisteminde bir değişiklik gerçekleştirerek milli bakiye sistemi yürürlükten kaldırılmış ve yerine çevre barajlı d'Hont yöntemi getirilmiştir. Ancak Türkiye İşçi Partili milletvekillerinin baraj uygulamasının eşitlik ilkesini zedeleyeceği gerekçesiyle anayasa mahkemesine yaptıkları başvuru haklı bulunmuş, bu nedenle seçim

sisteminde yeni bir düzenleme gerçekleştirilerek yeni sistem barajsız d'Hont yöntemi olarak benimsenmiştir.³⁵⁹

1969, 1973 ve 1977 seçimleri bu seçim sistemine göre düzenlenmişlerdir. Bu arada 1972 yılında bir muhtıra ile iktidardaki Adalet Partisi hükûmetine görevden el çektirilmişse de bu durum seçim sisteminde bir değişikliğe yol açmamıştır.

1965 seçimleri sonrasında iktidara gelen Adalet Partisi 1961 anayasasının bazı uygulamalarından şikayetçi olmaya başlamıştır. Bu şikayetler, anayasanın yürütme organı üzerinde kurduğu sınırlamalardan kaynaklanmaktadır. Meclis çoğunluğuna sahip olan adalet Partisi yetki eksikliğinden hoşnut değildir. Örneğin, hükûmet hukuksal bir gerekçe göstermeden anayasanın güvence verdiği yüksek memurları görevlerinden alamamaktadır. Çoğunluğun baskısını önleyici engeller Türk siyasal yaşamının alışılmış unsurları olmadığından Adalet Partisi bu duruma ayak uydurmakta zorluk çekmiştir.³⁶⁰

1965 seçimleri sonrasında siyasal yaşam da eskisine oranla daha hareketlenmiştir. Artık siyaset sadece politikacılara bırakılmamakta ya da parti taraftarlığı eskiden olduğu gibi sadece pasif izleyicilik olarak algılanmamaktadır. Her şeyden önce yeni dinamikler siyasal yaşamın içerisine girmiştir. Bunlar işçiler ve öğrencilerdir. 1960 lı yıllarda dünyada yaşanan gelişmelerden de etkilenen bu gruplar daha aktif olarak siyasal yaşamı etkilemeye başlamışlardır. Bütün bu gelişmeler karşısında Adalet Partisi iktidarı suçu anayasaya ve anayasanın getirdiği özgürlüklere bağlamaya kararlı görünmektedir. Adalet Partisinin hedefi yapılacak ilk seçimlerde anayasayı değiştirecek bir çoğunlukla iktidara gelmektir. Bu ortam içerisinde 1969 seçimleri gerçekleştirilmiştir. Bu seçimlerde barajsız d'Hont sistemi kullanılmıştır. Bu sistem temsilde adalet açısından mili bakiye sisteminden zayıf olmasına karşın diğer modellerle kıyaslandığında temsilde adaletin sağlanması için oldukça iyi bir sistemdir. 12 Ekim 1969 tarihinde yapılan genel seçimlerde aşağıdaki sonuçlar alınmıştır;

³⁵⁹ Emine Yavaşgel, a.g.e., s: 169.

³⁶⁰ Emre Kongar, a.g.e., s: 166.

Tablo: 9 1969 Genel Seçim Sonuçları

Seçmen sayısı:	14,788,552
Oy kullanan seçmen sayısı	9,,516,035
Seçime katılma oranı	%64,3

Partiler	Aldığı oy sayısı	Oy oranı %	Çıkartılan mv sayısı	Meclisteki sandalye oranı	Aşkın/eksik temsil	Milletvekili başına oy sayısı
AP	4,229,712	46,5	256	56,9	+10,4	16,522
CHP	2,487,006	27,4	143	31,8	+4,4	17,391
MHP	275,091	3,0	1	0,2	-2,8	275,091
MP	292,961	3,2	6	1,3	-1,9	48,826
TİP	243,631	2,7	2	0,5	-2,2	121,815
YTP	197,929	2,2	6	1,3	-0,9	32,988
GP	597,818	6,6	15	3,3	-3,3	39,854
TBP	254,695	2,8	8	1,8	-1,0	31,836
Bağımsızlar	511,023	5,6	13	2,9	-2,7	39,309
Toplam	9,089,866	100	450	100	-	20,199

Kaynak: 20 Ekim 1969 tarih ve 13331 sayılı resmi gazete ve Erol Tuncer, Osmanlıdan Günümüze Seçimler, s: 368.

Bu seçime katılım oranı oldukça düşük gerçekleşmiştir. Adalet Partisi, tek başına iktidara gelecek çoğunluk oyunu sağlamış, buna karşın anayasayı değiştirecek rakama ulaşamamıştır. Cumhuriyet Halk Partisinin oylarındaki düşüş devam etmiş, ama bu parti seçim sistemi sayesinde genel oy oranı düşmesine karşın milletvekili sayısını arttırmayı başarabilmiştir. Yeni seçim düzenlemesi yüzünden küçük partilerin oy oranları aşağı yukarı aynı olmasına karşın çıkarttıkları milletvekili sayısında düşme gözlenmiştir. Bu seçimler sonrasında da Adalet Partisi iç siyasette yaşanan gelişmeler karşısında anayasadan şikayetçi olmaya devam etmiştir. 1969 seçimlerinin farklı seçim uygulamaları altında ne tür sonuçlar vereceğini anlamak için tablo 10 dan faydalanabiliriz. Adalet Partisinin istediği ama anayasa mahkemesi tarafından reddedilen çevre barajlı d'Hont sisteminin uygulanması halinde Adalet Partisinin milletvekili sayısının artacağı buna karşılık Cumhuriyet Halk Partisinin ve diğer küçük partilerin temsilci sayılarının azalacağı açıkça görülmektedir. Sistem değiştirilmeyip milli bakiye

uygulamasına devam edilmiş olsaydı bundan faydalananlar AP ve CHP dışındaki bütün küçük partilerdir.

Tablo: 10 1969 Genel Seçimi Seçim ve Senaryo Sonuçları

			ÇOĞUNLUK SİSTEMİ	NİSPİ TEMSİL SİSTEMİ					
	Parti Adı	Oy Oranı (%)	Liste Usulü Çoğunluk	Milli Bakiye	Barajsız d'Hondt	Çevre Barajı d'Hondt	%5 Ülke Barajı d'Hondt	%10 Ülke Barajı d'Hondt	Çifte Barajı d'Hondt
1969	AP	46.5	409	214	256	287	278	287	300
	CHP	27.4	35	130	143	139	155	163	150
	GP	6.6	1	34	15	5	17	-	-
	MP	3.2	3	17	6	5	-	-	-
	MHP	3.0	-	16	1	1	-	-	-
	TBP	2.8	-	14	8	6	-	-	-
	TİP	2.7	-	14	2	2	-	-	-
	YTP	2.2	2	11	6	5	-	-	-

Kaynak: Erol Tuncer, Necati Danacı, Çok Partili Dönemde Seçimler ve Seçim Sonuçları, s: 197.

Sonunda 12 Mart 1971 tarihinde Türk silahlı kuvvetleri bir muhtıra ile yönetime müdahil olmuşlardır. Bu müdahale sonrası iş başındaki hükümet görevden uzaklaştırılmıştır. Ancak 12 Mart muhtırası sadece hükümeti görevden uzaklaştırmış ve siyasal partilerin faaliyetlerini durdurmuş, buna karşılık parlamento dokunmamıştır. Aksine bu parlamento içerisinde teknokratlardan oluşan bir hükümet oluşturarak iktidarı bu kadroya vermiştir. Böylece ortaya garip bir durum çıkmıştır. Bir tarafta seçilmiş bir parlamento, diğer tarafta faaliyet göstermek için bu parlamentoya bağımlı gibi gözükten atanmış bir hükümet. Ancak bu durum fazla uzun sürmemiştir. Muhtıra hükümetlerinin bu koşullar altında yapabileceği fazla bir şey yoktur. Sonuç olarak demokrasinin bu kesintisi kısa bir süre sonra sona ermiş, 14 Ekim 1973 tarihinde genel seçimlere gidilmiştir.³⁶¹ Ancak seçimlere gidilmeden askerlerin isteği ve desteğiyle önce anayasa üzerinde değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Adalet Partisinin yıllardır istediği anayasa değişikliklerinin ona karşıymış gibi gözükten bir askeri ihtilal yönetimi sırasında gerçekleşmesi ilginçtir. Türk siyasal yaşamında sivil

³⁶¹ Emre Kongar, a.g.e., s: 175.

siyasetçilerin halletmesi gereken sorunlar bir kez daha siyaset dışı kimselerce ele alınmıştır.³⁶² Bu dönem içerisinde meclis dışında siyaset yapan kimselere ve sivil toplum kuruluşlarına karşı yoğun bir baskı uygulanmıştır.³⁶³ Anayasa üzerinde yapılan değişikliklerde anayasanın dörtte üçüne müdahale edilmiş, on bir yeni hüküm getirilmiştir.³⁶⁴ Bu arada Türkiye İşçi Partisi (TİP) anayasa mahkemesi tarafından kapatılmıştır. Bütün bu düzenlemeler sırasında seçim kanunlarına dokunulmaması da ilginçtir. Bu yüzden yeniden normal koşullara dönüşün yaşandığı 1973 seçimleri 1969daki seçim kanunlarıyla gerçekleştirilmiştir. 14 Ekim 1973 tarihinde gerçekleştirilen genel seçim sonuçları tablo 11'dir.

Tablo: 11 1973 Genel Seçimi Sonuçları

Seçmen sayısı:	16,798,164
Oy kullanan seçmen sayısı	11,223,843
Seçime katılma oranı	%66,8

Partiler	Aldığı oy sayısı	Oy oranı %	Çıkartılan mv sayısı	Meclisteki sandalye oranı	Aşkın/eksik temsil	Milletvekili başına oy sayısı
AP	3,197,897	29,8	149	33,1	+3,3	21,462
CHP	3,570,583	33,3	185	41,1	+7,8	19,300
CGP	563,343	5,3	13	2,9	-2,4	43,411
DP	1,275,502	11,9	45	10	-1,9	28,344
MHP	362,208	3,4	3	0,7	-2,7	120,736
MP	62,377	0,6	-	-	-0,6	-
MSP	1,265,771	11,8	48	10,7	-1,1	26,370
TBP	121,759	1,1	1	0,2	-0,9	121,759
Bağımsızlar	303,218	2,8	6	1,3	-1,5	50,536
Toplam	10,723,658	100	450	100	-	23,830

Kaynak: 31 Ekim 1973 tarih ve 14698 sayılı resmi gazete ve Erol Tuncer, *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler*, s: 369.

³⁶² Feroz Ahmad, a.g.e., s: 182.

³⁶³ Emre Kongar, a.g.e., s: 176.

³⁶⁴ Hikmet Özdemir, a.g.e., s: 217.

Bu genel seçimlere katılım oranı da bir önceki seçimlerde olduğu gibi düşüktür. Seçim sonuçlarına göz attığımızda CHP nin büyük bir atılım gerçekleştirdiğini görmekteyiz. Bu parti bir önceki seçimlere göre oy oranını önemli ölçüde arttırmıştır. Bu artış da partinin yeni yüzünü seçmenlerin artık anlaması kadadr değişen genel başkan ve onun söylemlerinin de etkisi vardır. Öte yandan AP nin oylarında büyük bir düşüş göze çarpmaktadır. Bunun nedeni olarak AP oylarının diğer sağ görüşlü partiler tarafından bölünmesi kadar, askeri müdahale sırasında tamamen pasifize olarak köşesine çekilmiş olmasının da etkisi olduğu söylenebilir. Bu dönemi nispeten daha aktif olarak geçiren CHP oylarının artmasında da bu tutumun etkisi olabilir. Bu seçimde dikkat çeken ikinci parti ise Milli Selamet Partisi (MSP) oylarıdır. Uygulanan seçim sisteminin bir sonucu olarak hiçbir parti tek başına iktidar olacak oy oranına ulaşamamıştır. Bu durumda tekrar koalisyon hükümetlerine yönelmek zorunluluk haline gelmiştir. Bu meclis tablosunda hükümetin kurulması için üç aylık bir sürenin geçmesi gerekmiştir.³⁶⁵ CHP seçimlerden birinci parti olarak çıkmasına karşın siyasal eğilimler düşünüldüğünde bu meclis içerisinde en zor koalisyon kurabilecek parti görünümündedir. Sağ partiler arasında ise kişisel çıkarlar ve saygınlık mücadelesi hükümet kurmayı zorlaştırmaktadır. Sonuçta parlamento içerisindeki en uzlaşmaz iki parti konumundaki CHP ile MSP anlaşarak Bülent Ecevit başkanlığında ilk koalisyon hükümetini kurmuşlardır. Bu hükümetin uzun ömürlü olamayacağı baştan bellidir. Nitekim 1974 Kıbrıs Barış Harekatını izleyen günlerde koalisyon bozulmuş, CHP nin seçim isteği parlamento tarafından benimsenmeyince ortaya bir hükümet bunalımı çıkmıştır. Sonunda mecliste yer alan sağ görüşlü partilerin bir araya gelip Süleyman Demirel önderliğinde bir koalisyon kurmasıyla sorun görünürde çözülmüştür. AP, MSP, CGP ve MHP arasında kurulan “Milliyetçi Cephe” hükümeti iktidara gelmiştir.³⁶⁶ Ama bu hükümetin bir sorunu vardır; koalisyon ortaklarının hepsinin seçmen tabanı aynıdır, yani bu partiler aynı kişilerden oy istemektedirler.

Bu koşullar altında 5 haziran 1977 yılında genel seçimlere gidilmiştir. Seçim sistemi bir kez daha değişmemiş, böylece peş peşe üç seçim aynı sistem altında gerçekleştirilmiştir. 1977 genel seçimlerinin sonuçları şöyledir:

³⁶⁵ Hikmet Özdemir, a.g.e., s: 237.

³⁶⁶ Emre Kongar, a.g.e., s: 184.

Tablo: 12 1977 Genel Seçim Sonuçları

Seçmen sayısı:	21,207,303
Oy kullanan seçmen sayısı	15,358,210
Seçime katılma oranı	%72,4

Partiler	Aldığı oy sayısı	Oy oranı %	Çıkartılan mv sayısı	Meclisteki sandalye oranı	Aşkın/eksik temsil	Milletvekili başına oy sayısı
AP	5,468,202	36,9	189	42,0	+5,1	28,932
CHP	6,136,171	41,4	213	47,3	+5,9	28,808
CGP	277,713	1,9	3	0,7	-1,2	92,571
DP	274,484	1,9	1	0,2	-1,7	274,484
MHP	951,544	6,4	16	3,6	-2,8	59,471
MSP	1,269,918	8,6	24	5,3	-3,3	52,913
TBP	58,540	0,4	-	-	-0,4	-
TİP	20,565	0,1	-	-	-0,1	-
Bağımsızlar	370,035	2,5	4	0,9	-1,6	92,508
Toplam	14,827,172	100	450	100	-	32,949

Kaynak: 19 haziran 1978 tarih ve 15971 sayılı Resmi Gazete ve Erol Tuncer, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler, s: 370.

Ortaya çıkan bu seçim sonuçlarına göre seçimlere, bir önceki seçim dönemine göre, katılımında artış olmuştur. Ancak ortaya çıkan seçim sonuçları hiçbir partinin tek başına iktidara gelmesine olanak vermemektedir. Bu sonuçlara göre bir koalisyon hükümeti kurmak kaçınılmaz gözükmemektedir. Ancak bu meclisten bir koalisyon hükümeti kurmanın bir önceki meclisten daha kolay olacağının bir işareti yoktur. Gerçekten de seçim sonrası hükümet kurmak gittikçe güçleşmektedir. 1978- 80 arasında tam dört koalisyon ya da azınlık hükümeti kurulmuştur. Böylesi bir siyasal istikrarsızlığın ve parlamenter uyumsuzluğun yanında gelişen terör olayları ve kalkışma girişimlerinin de gittikçe arttığı düşünülürse işlemeyen demokratik yollar dışında bir çözüm üretmek gerekeceği kaçınılmazdır. Çözüm her zaman olduğu gibi silahlı kuvvetlerden kaynaklanmış 12 Eylül 1980 tarihinde Türk silahlı kuvvetleri emir komut zinciri içerisinde yönetime el koymuştur. Silahlı kuvvetler çözüm olarak her zaman olduğu gibi bir tür Gordion Düğümü çözme yöntemi uygulamıştır. 12 Eylül askeri müdahalesini

gerektiren koşullar ve müdahalenin gerekli olup olmadığı tartışılan konulardır. Burada bizi ilgilendiren, sürüp giden siyasal bunalıma demokratik yöntemler ve özgür seçimlerle çözüm bulunamamış olmasıdır. Hatta askeri yönetim sorunun kaynaklarından birisinin seçim sistemi olduğunu düşündüğü için hazırlanacak yeni anayasada yönetimde istikrarı ön plana alacak değişiklikler uygulayacaktır. 1973 ve 78 seçimlerinin farklı sistemlerle verecekleri sonuçlar tablo 13'dir.

Aynı seçim sonuçlarıyla tek parti iktidarları oluşturmak farklı seçim sistemleri kullanmakla olasıdır. Ancak bu durumda da temsilde adalet ilkesinden ödün vermek kaçınılmaz olmaktadır. 1961 anayasası, Demokrat Parti deneyiminden kaynaklanan bir çekinceyle güçlü tek parti hükümetlerine kuşkuyla bakmış, seçim sistemini de bu kuşku belirlemiştir. 1981 anayasasının hazırlayıcıları ise 1961–80 arasında yaşanan deneyimlerin, özellikle de 1973–78 seçim sonuçlarının etkisi altında çok farklı düşünecektir.

Tablo: 13 1973 ve 1977 Genel Seçimleri Seçim ve Senaryo Sonuçları

			ÇOĞUNLUK SİSTEMİ	NİSPİ TEMSİL SİSTEMİ					
	Parti Adı	Oy Oranı (%)	Liste Usulü Çoğunluk	Milli Bakiye	Barajsız d'Hondt	Çevre Barajı d'Hondt	%5 Ülke Barajı d'Hondt	%10 Ülke Barajı d'Hondt	Çifte Barajı d'Hondt
1973	CHP	33.3	258	151	185	192	187	190	194
	AP	29.8	153	134	149	168	154	159	173
	DP	11.9	16	57	48	40	49	51	42
	MSP	11.8	11	57	48	40	49	51	42
	CGP	5.3	12	26	13	11	14	-	-
	MHP	3.4	-	16	3	2	-	-	-
	TBP	1.1	-	6	1	(1)	-	-	-
	MP	-	-	6	-	-	-	-	-
1977	CHP	41.4	269	188	213	219	214	237	239
	AP	36.9	167	166	189	194	191	213	211
	MSP	8.6	14	43	24	22	29	-	-
	MHP	6.4	-	32	16	12	16	-	-
	DP	1.9	-	9	1	-	-	-	-
	CGP	1.9	-	9	3	3	-	-	-
	TBP	-	-	2	-	-	-	-	-
	TİP	-	-	1	-	-	-	-	-

Kaynak: Erol Tuncer, Necati Danacı, Çok Partili Dönemde Seçimler ve Seçim Sonuçları, s:198

4.3.2.6. 1983 Seçimleri

12 Eylül 1980 askeri müdahalesinden sonra her askeri müdahaleden sonra olduğu gibi yeni bir anayasa hazırlanmıştır. Ülkemizde sivil ve seçilmiş iktidarların anayasalar üzerindeki etkisizliği dikkat çekicidir. Gerçi batı ülkelerinde anayasa kolay kolay değişime uğramamaktadır ama eğer bir değişim zorunluluğu varsa, bu değişimin işler çıkırından çıkmadan sivil iktidarlar tarafından gerçekleştirilebilmesi demokratik toplum ideali açısından tercih edilir bir seçenek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hazırlanan anayasa 7 Temmuz 1982 yılında halkoyuna sunulmuştur. Oy vermenin zorunlu olduğu bu referandum da katılım oranı %91,3 ü bulmuştur.

Referanduma katılan seçmenlerin %91,4 ü anayasaya evet, %7,8 i hayır oyu kullanmışlardır.³⁶⁷ Anayasaya verilen evet oylarının ezici çoğunlukta olmasında tüm partilerin kapatılmış, anayasa aleyhinde propagandanın yasaklanmış olmasının önemli etkisi vardır. Ayrıca sıkıyönetimin devam ettiği bir ortamda anayasanın kabulünün telkin edilmesinin de çok büyük bir payı vardır.

Yeni anayasanın kabulünden sonra 6 Kasım 1983 de seçimlere gidilmiştir. Yeni siyasal partiler ve seçim yasalarıyla birlikte bütün devlet-toplum ilişkisini yeni baştan ele alarak düzenlemeyi amaçlayan 12 Eylül yönetimi, özellikle siyasal istikrarsızlığın başlıca nedeni olarak gördüğü koalisyonlara ve çok partili bölünmüş siyasal yapıya son vermeyi amaçlamıştır.³⁶⁸ Bu amaçla hazırlanan 10 Haziran 1983 tarihli ve 2839 sayılı seçim kanunu, içerisinde nispi temsil yöntemini barındırmakla birlikte siyasal istikrarı sağlamak amacıyla çevre barajıyla birlikte %10 ülke barajını da getirmektedir. Çifte barajlı d'Hont olarak adlandırılan bu seçim sisteminde parti adaylarının seçilebilmeleri için öncelikle partilerinin ülke düzeyindeki oy oranının %10 un üzerinde olması gerekmekte, partileri bu barajı geçerse adayların da seçim bölgelerinde uygulanan çevre barajını geçmeleri gerekmektedir.³⁶⁹

12 Eylül yönetimi, düzenlenecek seçime katılacak partilerin sayısını da sınırlı tutmaya çalışmıştır. Bu amaçla bir tane sağ parti (MDP, Milliyetçi Demokrasi Partisi), Bir tane sol parti (HP, Halkçı Parti) ve Anavatan Partisi (ANAP). Geçmişteki bütün partiler kapatıldığı gibi kurulmasına seçimlerden beş ay önce izin verilen siyasal partilerden üçü MGK'nın veto engelini aşamadıkları için 1983 seçimlerine katılamadılar. Bunlar; Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP), Doğru Yol Partisi (DYP) ve Refah Partisi (RP)dir.³⁷⁰ 6 Kasım 1983 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimlerde şu sonuçlar alınmıştır;

³⁶⁷ Şirin Tekeli, a.g.e., s: 1808.

³⁶⁸ A.g.e., s: 1820.

³⁶⁹ Erol Tuncer, a.g.e., s: 31.

³⁷⁰ Şirin Tekeli, a.g.e., s: 1820.

Tablo: 14 1983 Genel Seçim Sonuçları

Seçmen sayısı:	19,762,366
Oy kullanan seçmen sayısı	18,238,362
Seçime katılma oranı	%92,3

Partiler	Aldığı oy sayısı	Oy oranı %	Çıkartılan mv sayısı	Meclisteki sandalye oranı	Aşkın/eksik temsil	Milletvekili başına oy sayısı
ANAP	7,833,148	45,1	212	53,0	+7,9	36,948
HP	5,285,804	30,5	117	29,2	-1,3	45,177
MDP	4,036,970	23,3	71	17,8	-5,5	56,858
Bağımsızlar	195,588	1,1	-	-	-1,1	-
Toplam	17,351,510	100	400	100	-	43,378

Kaynak: 14 Kasım 1983 tarih ve 18221 sayılı resmi gazete ve Erol Tuncer, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler, s: 371

Bu sonuçlarla Anavatan Partisi tek başına iktidar olarak seçimleri kazanmıştır. Seçim sistemi eskiden kullanılan yöntemlere göre düzenlenmiş olsaydı karşımıza şu sonuçlar çıkacaktır;

Tablo; 15 1983 Genel Seçim ve Senaryo Sonuçları

			ÇOĞUNLUK SİSTEMİ	NİSPİ TEMSİL SİSTEMİ					
	Parti Adı	Oy Oranı (%)	Liste Usulü Çoğunluk	Milli Bakiye	Barajsız d'Hondt	Çevre Barajı d'Hondt	%5 Ülke Barajı d'Hondt	%10 Ülke Barajı d'Hondt	Çifte Barajı d'Hondt
1983	ANAP	45.1	326	181	189	212	189	189	212
	HP	30.5	58	123	124	117	124	124	117
	MDP	23.3	16	96	87	71	87	87	71

Kaynak: Erol Tuncer, Necati Danacı, Çok Partili Dönemde Seçimler ve Seçim Sonuçları, s:199

Çoğunluk sisteminin uygulanması durumunda ANAP milletvekili sayısını arttırarak tek başına iktidara gelecektir. Çevre barajlı d'Hont sistemi tek başına iktidarı desteklerken bunun dışında kalan 1980 öncesi nispi temsil yöntemlerinde ise tek başına iktidar olanağı bulunmamaktadır. Bu seçime katılan partilerin

tamamı ülke barajını geçtikleri için seçim sonrasında baraj tartışması yaşanmamıştır.

4.3.2.7. 1987 ve 1991 Seçimleri

1983 seçimleriyle demokratik yaşama tekrar geçildikten sonra 1987 yılında hazırlıklarını tamamlamış daha çok sayıdaki siyasal partiyle yeniden genel seçimlere gidilmiştir. Bu seçimler ülkedeki siyasal yaşamın yavaş yavaş olağanüstü koşullardan çıkıp normalleşmesinin bir göstergesi olarak da ele alınabilir. 1987 seçimlerinden önce seçim sisteminde bir değişiklik gerçekleştirilerek altı ve daha çok milletvekili çıkaran seçim bölgelerinde partilerin kontenjan adayı göstermesi, en çok oyu alan partinin kontenjan adayının milletvekili seçilmesi karara bağlanmıştır.

29 Kasım 1987 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimlerde aşağıdaki sonuçlar alınmıştır.

Tablo; 16 1987 Genel Seçim Sonuçları

Seçmen sayısı:	26,376,926
Oy kullanan seçmen sayısı	24,603,541
Seçime katılma oranı	%93,3

Partiler	Aldığı oy sayısı	Oy oranı %	Çıkartılan mv sayısı	Meclisteki sandalye oranı	Aşkın/eksik temsil	Milletvekili başına oy sayısı
ANAP	8,704,335	36,3	292	64,9	+28,6	29,809
DSP	2,044,576	8,5	-	-	-8,5	-
DYP	4,587,062	19,1	59	13,1	-6,0	77,746
IDP	196,272	0,8	-	-	-0,8	-
MÇP	701,538	2,9	-	-	-2,9	-
RP	1,717,425	7,2	-	-	-7,2	-
SHP	5,931,000	24,8	99	22,0	-2,8	59,909
Bağımsızlar	89,421	0,4	-	-	-0,4	-
Toplam	23,971,629	100	450	100	-	53,159

Kaynak: 9 Aralık 1987 tarih ve 19659 sayılı resmi gazete ve Erol Tuncer, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler, s: 372.

1987 seçimleri, uygulanan seçim sisteminin özelliklerini göstermek açısından yararlı olmuştur. Yapılan seçimlerden ANAP tek başına iktidar olarak çıkmayı başarmıştır. Seçim sonuçlarında muhalefetine güçlenmeye başladığı görülmektedir. Fakat bu seçimlerde asıl dikkati çeken şey uygulanan seçim sisteminin bir sonucu olarak kullanılan oyların 19,8'inin parlamentoda temsil edilemeyişi olmaktadır. Seçime katılan yedi partiden sadece üçü barajları aşip parlamentoya girmeyi başarmıştır. Başbakan Turgut Özal bu seçimlerin hemen öncesinde seçim sonuçlarını garantileyebilmek için seçim düzenlemelerini yeniden değiştirmiş, İstanbul ve Ankara gibi bazı kentlerde partisinin oy dağılımını arttırmak için birbiriyle ilgisi olmayan seçim bölgeleri irtibatlandırılmıştır.³⁷¹ Muhalefet bu uygulama karşısında seçimleri boykot ederek katılmamayı düşünmüşse de yeni gelişmekte olan çok partili demokrasiye zarar vermemek için bu karar uygulanmamıştır.

Aynı çifte barajlı seçim sistemi ve kontenjan uygulaması 1991 seçimlerinde de uygulanmıştır. 20 Ekim 1991 tarihinde gerçekleştirilen milletvekili genel seçim sonuçları şu şekilde gerçekleşmiştir.

Tablo; 17 1991 Genel Seçim Sonuçları

Seçmen sayısı:	29,979,123
Oy kullanan seçmen sayısı	25,157,089
Seçime katılma oranı	%83,9

Partiler	Aldığı oy sayısı	Oy oranı %	Çıkarılan mv sayısı	Meclisteki sandalye oranı	Aşkın/eksik temsil	Milletvekili başına oy sayısı
ANAP	5,862,623	24,0	115	25,6	+1,6	50,979
DSP	2,624,301	10,8	7	1,6	-9,2	374,901
DYP	6,600,726	27,0	178	39,5	+12,5	37,082
SP	108,369	0,4	-	-	-0,4	-
RP	4,121,355	16,9	62	13,8	-3,1	66,472
SHP	5,066,571	20,8	88	19,5	-1,3	57,574
Bağımsızlar	32,721	01	-	-	-0,1	-
Toplam	24,416,666	100	450	100	-	54,258

Kaynak: 17 Kasım 1991 tarih ve 21054 sayılı resmi gazete ve Erol Tuncer, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler, s: 373.

³⁷¹ Emre Kongar, a.g.e., s: 223.

Gerçekleştirilen seçimlerden sonra iktidar Anavatan Partisinden muhaliflere geçmiştir. Bu değişim, 12 Eylül kesintisinin ardından yaşanan ilk demokratik iktidar değişikliği olmuştur. Bu seçimlerin sonuçları bir başka gelişmeyi de beraberinde getirmiştir. Tek başına hükümeti kuramayan DYP, SHP ile koalisyonla giderek hükümeti kurmuştur. 1982 anayasasının bütün çabalarına karşın üç seçim dönemi sonrasında koalisyon hükümetleri geri dönmüştür. Üstelik bu kez siyasal ortam çok daha yumuşaktır. Birbirleriyle anlaşamadıkları için birkaç kez askeri müdahalelere maruz kalan DP ve AP nin mirasçısı DYP, ezeli rakibi CHP nin devamcısı SHP ile ortak hükümet kurmuştur.

1991 seçimleri Türk siyasal yaşamında pek fazla görülmemiş olan seçim ittifaklarının da ortaya çıktığı bir seçim olmuştur. SHP, HEP ile MÇP ise RP ile seçim ittifakı gerçekleştirmişlerdir. Bu anlaşmaya göre HEP adayları SHP, MÇP adayları da RP listelerinden aday gösterilmişlerdir. Çifte baraj sisteminin aşmanın yolunun seçim ittifaklarıyla sağlanabileceği böylece anlaşılmıştır.

1987 ve 1991 seçimlerinin farklı sistemlerde nasıl sonuçlar vereceği tablo 17 de gösterilmiştir.

Tablo; 17 1987 ve 1991 Genel Seçimleri Seçim ve Senaryo Sonuçları

			ÇOĞUNLUK SİSTEMİ	NİSPİ TEMSİL SİSTEMİ					
	Parti Adı	Oy Oranı (%)	Liste Usulü Çoğunluk	Milli Bakiye	Barajsız d'Hondt	Çevre Barajı d'Hondt	%5 Ülke Barajı d'Hondt	%10 Ülke Barajı d'Hondt	Çifte Barajı d'Hondt
1987	ANAP	36.3	373	162	206	272	206	215	292
	SHP	24.8	50	109	128	102	128	132	99
	DYP	19.1	18	87	96	64	96	103	59
	DSP	8.5	6	40	7	3	7	-	-
	RP	7.2	3	34	13	9	13	-	-
	MÇP	2.9	-	14	-	-	-	-	-
	IDP	0.8	-	4	-	-	-	-	-
1991	DYP	27.0	214	118	135	160	135	135	178
	ANAP	24.0	92	106	119	120	119	119	115
	SHP	20.8	80	97	100	92	100	100	88
	RP	16.9	64	78	69	65	69	69	62
	DSP	10.8	-	49	27	13	27	27	7
	SP	0.4	-	2	-	-	-	-	-

Kaynak: Erol Tuncer, Necati Danacı, Çok Partili Dönemde Seçimler ve Seçim Sonuçları, s:200.

4.3.2.8. 1995 Seçimleri

Türkiye 1991 seçimlerinden sonraki genel seçimi 1995 yılında gerçekleştirmiştir. Bu seçimden önce seçim kanununda yapılan bir değişiklikle çifte barajlı d'Hont + kontenjan sistemi terk edilerek yerine ülke barajlı d'Hont sistemi getirilmiştir. Ayrıca gerçekleştirilen anayasa değişikliklerine bağlı olarak seçmen yaşı 18 e indirilmiş, meclisin temsilci sayısı 550 ye çıkarılmıştır. 24 aralık 1995 milletvekili genel seçimi sonuçları aşağıda tablo 18 de verilmiştir.

Tablo; 18 1995 Genel Seçim Sonuçları

Seçmen sayısı:	34,155,981
Oy kullanan seçmen sayısı	29,101,469
Seçime katılma oranı	%85,2

Partiler	Aldığı oy sayısı	Oy oranı %	Çıkarılan mv sayısı	Meclisteki sandalye oranı	Aşkın/eksik temsil	Milletvekili başına oy sayısı
ANAP	5,527,288,	19,6	132	24,0	+4,4	41,873
CHP	3,011,076	10,7	49	8,9	-1,8	61,451
DSP	4,118,025	14,6	76	13,8	-0,8	54,184
DYP	5,396,009	19,2	135	24,6	+5,4	39,970
HADEP	1,171,623	4,2	-	-	-4,2	-
İP	61,428	0,2	-	-	-0,2	-
MP	127,630	0,5	-	-	-0,5	-
MHP	2,301,343	8,2	-	-	-8,2	-
RP	6,012,450	21,4	158	28,7	+7,3	38,053
YP	36,853	0,1	-	-	-0,1	-
YDH	133,889	0,5	-	-	-0,5	-
YDP	95,484	0,3	-	-	-0,3	-
Bağımsızlar	133,895	0,5	-	-	-0,5	-
Toplam	28,126,993	100	550	100	-	-

Kaynak: 3 Ocak 1996 tarih ve 22512 sayılı resmi gazete ve Erol Tuncer, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler, s: 374.

1995 seçimleri Türk siyasal yaşamında bir dönüm noktası olmuştur. 24 Aralık tarihine kadar Türkiye'de siyaset müdahalelere rağmen devamlı belirli bir siyasal çizgide devam etmiştir. 24 Aralık seçimleri bu siyasal yaklaşımda bir kırılma noktasını ifade etmektedir. Türkiye'de uzun zaman siyasetin lokomotifliğini yapan merkez sağ önemli ölçüde oy kaybedip yıpranırken onun karşısında alternatif oluşturan merkez sol hareket de parçalanmış yapısının bir sonucu olarak siyaset sahnesindeki etkinliğini bir süreliğine kenara bırakmıştır. Bunların yokluğunun boşluğunu ise umulmadık şekilde dinsel çizgide yer alan RP kapatmıştır. Bu durum seçmenlerin kendilerine sunulan alternatiflerden sıkıldıklarının ve yeni arayışlar içerisine girdiklerinin bir göstergesi olarak da

yorumlanabilir. Öyle ki daha sonraki yıllarda gerçekleşen seçimlerde de bu arayış devam edecektir. Seçmenler değişen koşullar karşısında kendilerine farklı şeyler vaat eden, farklı söylemler ve arayışlar içerisine girmişlerdir. Bu durum sadece Türkiye'ye özgü bir durum da değildir. Bütün Dünyada klasik siyasal söylemler yeni açılımlar bulmak ve kendilerini yenilemek için arayış içerisindedirler. Türk seçmeni, bu durumu kendiliğinden gerçekleştiremeyen siyasetçilerine bir seçim sonucuyla anlatmıştır. Bu seçim sonucunda da bir koalisyon hükümeti ortaya çıkmıştır. Bu kez koalisyonu kuran DYP ile RP dir. Bu hükümetin sonu çeşitli uygulamalar yüzünden gerçekleşen ve post modern darbe olarak tanımlanan 28 Şubat sürecinin sonunda istifa etmek zorunda kalmıştır.

1995 seçiminin farklı seçim sistemleriyle nasıl bir sonuç vereceği tablo 19 da gösterilmiştir.

Tablo; 19 1995 Genel Seçim ve Senaryo Sonuçları

			ÇOĞUNLUK SİSTEMİ	NİSPİ TEMSİL SİSTEMİ					
	Parti Adı	Oy Oranı (%)	Liste Usulü Çoğunluk	Milli Bakiye	Barajsız d'Hondt	Çevre Barajı d'Hondt	%5 Ülke Barajı d'Hondt	%10 Ülke Barajı d'Hondt	Çifte Barajı d'Hondt
1995	RP	21.4	257	122	138	162	147	158	179
	ANAP	19.6	79	105	118	119	124	132	128
	DYP	19.2	118	103	119	127	125	135	137
	DSP	14.6	60	76	72	69	73	76	71
	CHP	10.7	12	58	48	35	48	49	35
	HADEP	4.2	24	28	23	21	-	-	-
	MHP(2)	8.2	-	48	32	17	33	-	-
	YDH	0.5	-	3	-	-	-	-	-

Kaynak: Erol Tuncer, Necati Danacı, Çok Partili Dönemde Seçimler ve Seçim Sonuçları, s:201.

4.3.2.9. 1999 Seçimleri

Yeni seçimler 18 Nisan 1999 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu seçimler sırasında da 1995 seçimlerinde olduğu gibi %10 ülke barajlı d'Hont sistemi uygulanmıştır. Seçim sonuçları bir kez daha sürpriz yaratmıştır. Bu seçimin sonuçları tablo 20 den izlenebilir. Seçmen bu kez de DSP ve MHP ye yönelmiş ve bu iki partiyi umulmadık ölçüde desteklemiştir. 1999 genel seçimlerine Türk

siyasal yaşamında daha önce hiçbir zaman görülmedik ölçüde çok sayıda parti katılmıştır. Bu seçime toplam yirmi siyasal parti katılmış ve içlerinden beş tanesi uygulanan %10 luk ülke barajını geçerek parlamentoda temsil edilme olanağına kavuşmuştur. Bu seçimlerde seçmenlerin verdikleri oyların %18,3 ü parlamento dışında kalmıştır.

1999 seçimleri sonucunda DSP, MHP ve ANAP bir koalisyon hükümeti kurmuşlardır. Bu hükümet süresince yaşanan en önemli gelişme Türkiye'nin büyük bir ekonomik kriz içerisine yuvarlanmış olmasıdır. Hükümet bu kriz nedeniyle ortaya çıkan sosyo –ekonomik sorunlarla yoğun biçimde uğraşmış ve bunun sonucunda aşırı biçimde yıpranmıştır.

1999 seçimlerinin %10 ülke barajlı d'Hont sistemi dışındaki seçim sistemleriyle kullanılması durumunda ortaya çıkacak sonuçlar için tablo 21 e bakınız.

Tablo; 20 1999 Genel Seçim Sonuçları

Seçmen sayısı: 37,495,217

Oy kullanan seçmen sayısı 32,650,070

Seçime katılma oranı %87,1

Partiler	Aldığı oy sayısı	Oy oranı %	Çıkartılan mv sayısı	Meclisteki sandalye oranı	Aşkın/eksik temsil	Milletvekili başına oy sayısı
ANAP	4,122,929	13,2	86	15,6	+2,4	47,941
BBP	456,353	1,5	-			
BP	78,922	0,2	-			
CHP	2,716,094	8,7	-			
DBP	24,620	0,1	-			
DEPAR	37,175	0,1	-			
DP	92,093	0,3	-			
DSP	6,919,670	22,2	136	24,7	+2,5	50,879
DTP	179,871	0,6	-			
DYP	3,745,417	12,0	85	15,5	+3,5	44,063
EMEP	51,756	0,2	-			
FP	4,805,381	15,4	111	20,2	+4,8	43,291
HADEP	1,482,196	4,7	-			
İP	57,607	0,2	-			
LDP	127,174	0,4	-			
MP	79,370	0,3	-			
MHP	5,606,583	18,0	129	23,4	+5,4	43,461
ÖDP	248,553	0,8	-			
SİP	37,680	0,1	-			
YDP	44,787	0,1	-			
Bağımsızlar	270,265	0,9	3	0,6	-0,3	90,085
Toplam	31,184,496	100	550	100		56,699

Kaynak: 27 Nisan 1999 tarih ve 23678 sayılı resmi gazete ve Erol Tuncer, **Osmanlı'dan Günümüze Seçimler**, s: 375.

Tablo 21 1999 Genel Seçimi ve Senaryo Sonuçları

			ÇOĞUNLUK SİSTEMİ	NİSPİ TEMSİL SİSTEMİ					
	Parti Adı	Oy Oranı (%)	Liste Usulü Çoğunluk	Milli Bakiye	Barajsız d'Hondt	Çevre Barajı d'Hondt	%5 Ülke Barajı d'Hondt	%10 Ülke Barajı d'Hondt	Çifte Barajı d'Hondt
1999	DSP	22.2	258	113	124	143	128	136	153
	MHP	18.0	151	99	117	138	123	129	145
	ANAP	13.2	3	72	73	53	80	86	66
	FP	15.4	63	87	92	87	103	111	112
	DYP	12.0	23	69	76	60	82	85	74
	CHP	8.7	2	48	33	26	34	-	-
	HADEP	4.7	50	33	34	42	-	-	-
	BBP	1.5	-	9	1	1	-	-	-
	ÖDP	0.6	-	5	-	-	-	-	-
	DTP	0.6	-	3	-	-	-	-	-
	DP	0.3	-	2	-	-	-	-	-
	LDP	0.4	-	2	-	-	-	-	-
	MP	0.3	-	2	-	-	-	-	-
	BP	0.2	-	1	-	-	-	-	-
	DEPAR	0.1	-	1	-	-	-	-	-
	EMEP	0.2	-	1	-	-	-	-	-
	İP	0.2	-	1	-	-	-	-	-
	SİP	0.1	-	1	-	-	-	-	-
	YDP	0.1	-	1	-	-	-	-	-
	DBP	0.1	-	-	-	-	-	-	-

Kaynak: Erol Tuncer, Necati Danacı, Çok Partili Dönemde Seçimler ve Seçim Sonuçları, s:202.

4.3.2.10. 2002 Seçimleri

Yeni genel seçimler 3 Kasım 2002 tarihinde gerçekleşmiş ve bir sürprize daha sahne olmuştur. Seçimler sonucunda uzun zamandan beri ilk kez sadece iki parti meclise girebilmiştir. Seçime toplam on sekiz partinin katılımının gerçekleştiği düşünülürse durum daha da netleşecektir. Parlamentaoya girebilen siyasi partilerin oy oranının toplamı 53,7 dir. Yani seçmenlerin iradelerinin 46,3 ü parlamentoda temsil edilme şansı bulamamaktadır. Öte yandan seçim sonuçlarının bir tek parti iktidarı yarattığı düşünülürse, iktidarın 34,3 oy oranıyla geri kalan 65,7 üzerinde yürütme görevini yerine getirdiği rahatça anlaşılabacaktır.

Başka bir açıdan bakıldığında seçmen, daha önce iktidarda olan partileri cezalandırmıştır. Ancak bu cezadan iktidarda olmayan partiler de nasibini almışlardır. Parlamentaoya sadece iki partinin girebilmiş olması, özellikle de son yapılan seçimlerde sürekli koalisyon kurma zorunluluğu duyan bir parlamento için tam bir sürpriz olmuştur. Üstelik bu seçimler de 1999 seçimleri gibi aynı seçim sistemiyle gerçekleştirilmişlerdir. Yüzde onluk ülke barajı uygulaması daha önce 1991, 1995 1999 seçimlerinde de uygulanmıştır. Bu sistem, çok sayıda partinin ve yüzde yirmilere varan oranda parlamento dışında kalmasına karşın yönetimde istikrar unsurunu sağlayamamıştır. 2002 seçiminde bu unsur sağlanmış ancak bunun bedeli çok ağır olmuş, seçmen oylarının yüzde 46,3 ü parlamentoda temsil edilememiş, parlamentaoya sadece iki parti girebilmiştir.

2002 seçimlerinin sonuçları tablo 22 dedir. Tablo 23 ise farklı seçim sistemi uygulamalarının yaratacağı sonuçları göstermektedir.

Tablo; 22 2002 Genel Seçim Sonuçları

Seçmen sayısı: 41,407,027

Oy kullanan seçmen sayısı 32,768,161

Seçime katılma oranı %79,1

Partiler	Aldığı oy sayısı	Oy oranı %	Çıkartılan mv sayısı	Meclisteki sandalye oranı	Aşkın/eksik temsil	Milletvekili başına oy sayısı
AKP	10,808,229	34,3	363	66,0	+31,7	29,775
ANAP	1,618,465	5,1				
BBP	322,093	1,0				
BTP	150,482	0,5				
CHP	6,113,352	19,4	178	32,4	+13,0	34,345
DEHAP	1,960,660	6,2				
DSP	384,009	1,2				
DYP	3,008,942	9,5				
İP	159,843	0,5				
GP	2,285,598	7,3				
LDP	89,331	0,3				
MP	68,271	0,2				
MHP	2,635,787	8,4				
ÖDP	106,023	0,3				
SP	785,489	2,5				
TKP	59,180	0,2				
YP	294,909	0,9				
YTP	363,251	1,2				
Bağımsızlar	314,251	1,0	9	1,6	+0,6	34,912
Toplam	31,528,783	100	550	100	-	57,325

Kaynak: 10 Kasım 2002 tarih ve 24932 sayılı resmi gazete ve Erol Tuncer, Osmanlı'dan Günüümüze Seçimler, s: 378.

Tablo; 23 2002 Genel Seçimleri ve Senaryo Sonuçları

			ÇOĞUNLUK SİSTEMİ	NİSPİ TEMSİL SİSTEMİ					
	Parti Adı	Oy Oranı (%)	Liste Usulü Çoğunluk	Milli Bakiye	Barajsız d'Hondt	Çevre Barajı d'Hondt	%5 Ülke Barajı d'Hondt	%10 Ülke Barajı d'Hondt	Çifte Barajı d'Hondt
2002	AKP	34.3	418	185	262	307	266	363	380
	CHP	19.4	79	100	117	120	117	178	170
	DYP	9.5	53	55	52	54	52	-	-
	MHP	8.4	-	48	9	4	9	-	-
	GP	7.3	-	40	1	-	-	-	-
	DEHAP	6.2	-	40	44	31	44	-	-
	ANAP	5.1	-	30	28	16	28	-	-
	SP	2.5	-	15	33	18	34	-	-
	BBP	1.0	-	6	4	-	-	-	-
	DSP	1.2	-	7	-	-	-	-	-
	YTP	1.2	-	5	-	-	-	-	-
	YP	0.9	-	5	-	-	-	-	-
	BTP	0.5	-	3	-	-	-	-	-
	İP	0.5	-	3	-	-	-	-	-
	LDP	0.3	-	2	-	-	-	-	-
	ÖDP	0.3	-	2	-	-	-	-	-
	MP	0.2	-	1	-	-	-	-	-
	TKP	0.2	-	1	-	-	-	-	-

Kaynak: Erol Tuncer, Necati Danacı, Çok Partili Dönemde Seçimler ve Seçim Sonuçları, s:203.

Türkiye’de uygulanan seçim sistemlerinin tarihsel gelişimine göz attığımızda, çok partili siyasal yaşamın başlamasıyla birlikte sadece tek dereceli seçim sistemlerinin uygulandığını görürüz. Bu süreç içerisinde başlangıçta çoğunluk sistemi uygulanmış, daha sonra ise nispi temsil sistemlerine dönülmüştür. Türkiye’de;

Liste usulü çoğunluk sistemi
seçimlerinde,

1946, 1950, 1954 ve 1957 genel

Çevre barajlı d’Hont sistemi

1961 genel seçimlerinde,

Milli bakiye (ulusal artık) sistemi

1965 genel seçimlerinde,

Barajsız d'Hont sistemi	1969, 1973, 1977 genel seçimlerinde,
Çifte barajlı d'Hont sistemi	1983 genel seçimlerinde,
Çifte barajlı d'Hont + kontenjan sistemi	1987, 1991 seçimlerinde,
Ulusal barajlı d'Hont sistemi	1995, 1999, 2002 genel seçimlerinde kullanılmıştır.

Gerçekleştirilen bu seçimlerde 1950, 1954 ve 1957 yıllarında Demokrat Parti, 1965 ve 1969 yıllarında Adalet Partisi, 1983 ve 1987 yıllarında Anavatan Partisi, 2002 yılında da Adalet ve Kalkınma Partisi tek başına iktidar olmayı başarmıştır. 1961, 1973, 1977, 1991, 1995 ve 1999 seçimlerinde ise hükümet birden çok parti arasında gerçekleştirilen koalisyon hükümetleri tarafından kurulmuştur. Gerçekleştirilen on dört seçimin sekizinde tek parti iktidarı sonucu çıkarken altı seçim sonucunda koalisyon hükümetleri kurulmuştur. Bütün bu süreç içerisinde yedi ayrı seçim sistemi uygulanmıştır. Bu sistemler 1950–60 arası çoğunluk sistemi ve yönetimde istikrar ilkesi, 1960–80 arası nispi temsil ve temsilde adalet ilkesine göre düzenlenmiş, 1980 sonrası ise nispi temsil ve yönetimde istikrara uygulaması benimsenmiştir.

Türkiye’de uygulanan seçim sistemlerinin sayısının yüksek olmasının nedeni, siyasal iktidarın kendisine uygun seçim sistemi oluşturma çabalarının dışında, ülkede sıklıkla değişen anayasa uygulamalarında ve demokratik sistemin işlememesinin sonucunda ortaya çıkan sivil toplum dışındaki müdahalelerde aranmalıdır. Gerçekleştirilen hemen her askeri müdahale, demokrasinin gereği gibi işlememesinin birinci nedeni olarak seçim sisteminin oluşturduğu parlamento yapısını görmüş ve bunu düzeltmek için kendince düzenlemelere gitmiştir. 1927 anayasası yapısı nedeniyle parti ile devletin özdeşleşmesine olanak sağladığı için iktidarı denetleme yetkisinden yoksundur. Bu yüzden ortaya çıkan güçlü hükümetler bir tür çoğunluk diktatörlüğü gerçekleştirebilmişlerdir. Bu duruma engel olabilmek için 1960 müdahalesi sonrasında güçlü hükümetlerin oluşumunu önleyici, buna karşılık temsilde adaleti sağlamaya yönelik seçim sistemleri uygulanmasına başlanmıştır. Bu durum, 1980 müdahalesine kadar devam etmiştir. Bu müdahaleyi gerçekleştirenler, parlamentodaki parçalanmışlığın siyasal istikrarı engellediğini ve bunun da ülkeyi kaosa sürüklediğini düşündüklerinden temsilde

adalet yerine yönetimde istikrar özelliğine ağırlık veren seçim sistemlerini tercih etmişlerdir.

Ülkemizde toplumun büyük bir kesimi seçim sistemi tartışmalarının dışında kalmıştır. Askeri yönetimler ya da vesayet hükümetleri dönemlerinde zaten toplumun bu tartışmalara katılması söz konusu değildir. Ancak sivil yönetimlerin iş başında olduğu dönemlerde de toplum bu tartışmaların içerisinde aktif olarak yer almamıştır. Bunun nedenleri arasında siyaset ile toplum arasında gözlenen kopukluk kadar sivil toplum örgütlerinin yeteri kadar örgütlenip toplumsal temsil görevlerini yerine getirememesini, siyasal partilerin gerek örgütlenme düzeyindeki eksiklikler, gerekse bir anlamda seçim dönemleri dışında toplumdan kopuk yapılarının önemli rol oynadığını öne sürebiliriz. Ülkemizdeki siyasal gelişimin batı ülkelerindeki benzerlerine göre toplumdan kopuk olması da bu durumun nedenlerinden birisidir. Türkiye’de toplum, devletin kendisine sunduklarıyla yetinmeyi alışkanlık haline getirmiş, kendisi hak elde etme mücadelesine hemen hemen hiç girişmemiştir. Belki de bu durumun bir sonucu olarak Türkiye’deki seçimlerde toplum siyasal partileri ve özellikle onların liderlerini ödüllendirip cezalandırma amacıyla oyunu kullanma yöntemini benimsemiştir. Özellikle son yıllarda gerçekleştirilen seçimlerde, iktidara layık olanı seçme kadar, belki de bundan fazla olmak üzere, seçmenler oylarını cezalandırma amacıyla kullanma alışkanlığı edinmişlerdir. Bu durumun bir sonucu olarak yönetimde istikrarı sağlama amacıyla hazırlanmış olan ve yüksek baraj oranlarıyla küçük partilerin oy bölmesine olanak tanımayan bir seçim sisteminin uygulanmasına karşın ortaya koalisyon hükümetleri çıkabilmektedir. Siyasal düşünce düzleminde bütün dünyada yaşanan gelişmelere bağlı olarak ülkemizde de parti-seçmen ilişkisi değişime uğramakta ve eskiden olduğu gibi siyasal partiyle seçmen arasında sıkı bir özdeşleşme yaşanmamaktadır. Seçmenler özellikle son seçim dönemlerinde ekonomik koşulların etkisiyle oy kullanmaktadırlar. Bu nedenle daha önceki seçimlerde oldukça düşük oranlarda oy alan siyasal partilerin siyasal yapıdaki konumu kısa süre içerisinde değişebilmekte, hatta iktidara gelmeleri mümkün olabilmektedir. Özellikle 2002 seçimlerinde Adalet ve Kalkınma Partisinin çok yeni bir parti olmasına karşılık

karşın seçimlerden büyük bir zaferle çıkması bu durumun tipik bir örneğini oluşturmaktadır.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti'nde çok partili siyasal yaşamın başladığı ve ilk çok partili seçimlerin gerçekleştirildiği 1946 yılından günümüze kadar 15 genel seçim gerçekleştirilmiştir. Bu seçimlerin 1946'dan başlamak üzere gerçekleştirilen ilk dört tanesinde "yönetimde istikrar" ilkesi esas alınmıştır. Bu yüzden, 1946, 1950, 1954, 1957 genel seçimleri çoğunluk sistemine göre düzenlenmişlerdir. Bu yöntemin tercih edilmesinin nedenleri arasında partiler arasında gerçekleştirilen seçim yarışında güçlü olana iktidara gelmek için büyük avantaj sağlaması önemli bir rol oynamıştır. Bu sistem, yönetimde istikrar ilkesi uyarınca iktidarı elde eden siyasal partiye aşkın temsil olanağı sunmakta ve güçlü bir hükümet kurulmasını neredeyse garanti etmektedir. Bu yüzden 1946 ve 1950 seçimleri öncesinde muhalefet partileri ve özellikle de ana muhalefeti oluşturan Demokrat Parti seçim sisteminin çoğunluk sisteminden nispi temsil sistemine çevrilmesi için yoğun uğraş vermiş, ancak iktidarda olan Cumhuriyet Halk Partisinin engellemesiyle karşılaşmışlardır. 1950 seçimleri sonrasında iktidarın el değiştirmesi ile birlikte bu kez işler tersine dönmüş, nispi temsilin demokrasinin gereği olduğunu savunan Cumhuriyet Halk Partisi olurken buna karşı çıkan Demokrat Parti olmuştur. Seçim uygulamalarında temel belirleyici olan "yönetimde istikrar ya da temsilde adalet" ilkelerinin hangisinin benimseneceğine yönetime sahip olan siyasal partinin karar vermesi, benimsenen seçim sistemine toplumun etkisinin çok az olduğunun bir kanıtı olarak değerlendirilebilir.

Türkiye'de uygulanan seçim anlayışındaki ilk temel değişiklik seçilmiş yöneticilerce değil, atanmış görevlilerce gerçekleştirilmiştir. 1960 yılında silahlı kuvvetlerin yönetime el koymaları sonucunda yeniden düzenlenen seçim sistemi bu defa yönetimde istikrar yerine temsilde adalet ilkesini esas almış ve çoğunluk sistemi yerine nispi temsile yönelmiştir. Bu sistemin tercih edilmesinde yönetimin güçlü iktidarlara bırakılmasının ülkeyi bir tür parti diktatörlüğüne götüreceği endişesi vardır. Bu endişenin, yönetimine karşı bir askeri müdahale gerçekleştirilen Demokrat Parti iktidarının uygulamalarından kaynaklandığını vurgulamak gereklidir. Demokrat Parti, 1950 yılında gerçekleştirilen genel seçimler sonucunda yönetimi ele aldıktan sonra giderek artan bir biçimde çok

partili yaşam öncesinde tek parti iktidarının uygulamalarına benzer uygulamalar gerçekleştirmeye başlamıştır. 1946 öncesinde parti ile devletin aynı şey sayıldığı günlerde gerçekleştirilen uygulamalar demokrasi sonrasında tepki çekmeye başlamıştır. Öte yandan bunları gerçekleştiren Cumhuriyetin kurucusu olan ve uzun zaman tek parti olarak devletle özdeşleşen Cumhuriyet Halk Partisi değil de bir başka parti olunca tepkiler artmıştır. Süreç, sonunda bir askeri müdahale ile son bulmuştur. Müdahale sonrasında gerçekleştirilen düzenlemeler bir daha hiçbir partiye bu kadar fazla yönetme yetkisi vermemeyi amaçlamaktadır. Bu görüş doğru bile olsa, bu durumun sorumlusu uygulanan seçim sistemi değil, bunun ötesinde hükümet üzerinde anayasal denetimi oluşturacak hukuksal aygıtların ve düzenlemelerin daha önceden gerçekleştirilmemiş olmasıdır. Sonuç olarak Türkiye’de seçim sistemi üzerinde gerçekleştirilen ilk esaslı dönüşüm ve düzenleme ne siyasal partiler ve toplumsal örgütlenmelerin isteği, ne de toplumun baskısı sonucu değil, böylesinin daha iyi olacağını düşünen atanmış yöneticilerin tercihi üzerine gerçekleştirilmiştir. Yani Türkiye’de seçim sisteminin belirlenmesi de ülkede demokrasinin ya da çok partili sistemin benimsenmesinde olduğu gibi yukarıdan aşağıya dayatılarak gerçekleşmiştir.

1960 müdahalesi sonrasında gerçekleştirilen beş genel seçimde de farklı uygulamalarla da olsa nispi temsil sistemi ve temsilde adalet ilkesi uygulanmıştır. Bu sistemin ortaya çıkardığı koalisyon hükümetleri Türk toplumu için bir ilk olmuştur. Sistemin ilk kez uygulandığı 1961 seçimlerinden sonra ortaya çıkan koalisyon hükümetlerinin düzgün işleyebilmesi, Türk siyasal yaşamında pek de bulunmayan uzlaşma anlayışına dayalıdır. Büyük partiler arasında gerçekleşme olanağı bulamayan uzlaşma ve koalisyon kurma zorunluluğu, parlamentoya girmeyi başaran nispeten küçük siyasal partilerin etkinliğini arttırmıştır. Bu düzenleme ile 1961, 1965, 1969, 1973 ve 1977 genel seçimleri gerçekleştirilmiş, bu seçimlerin sonucunda iki kez tek parti iktidarı üç kez ise koalisyon ya da azınlık hükümeti kurulmuştur.

Türkiye’de uygulanan seçimlerde kullanılan temel ilkenin yeniden ele alınıp değiştirilmesi için yeni bir askeri müdahalenin gerçekleşmesini beklemek gerekmektedir. 1980 askeri müdahalesi, ülkeyi istikrarsızlığa ve terör ortamına sürükleyen başlıca etken olarak siyasi partileri ve seçim sistemini görmüştür.

Bunun bir sonucu olarak siyasal partiler kapatılmış ve seçim sistemi yeniden düzenlenmiştir. Müdahaleciler bu kez siyasal yaşama sadece seçim sistemini düzenleyerek etki etmeyi yeterli bulmamışlar bunun yerine daha kökten bir düzenleme ile kapatılan siyasal partiler yerine kendi isteklerine göre biçimlendirdikleri suni siyasal partiler yerleştirmeye çalışmışlardır. Seçim sistemi düzenlemelerinde ise temsilde adalet ilkesinden yeniden yönetimde istikrar ilkesine dönmüş, ancak nispi temsil uygulamasına devam kararı alınmıştır. Nispi temsilin doğal sonucu olan oyların dağılması ve parlamentoya çok sayıda siyasal partinin girmesini önlemek içinse bir baraj sistemi benimsenmiştir. Bu sistem bazı değişikliklerle günümüzde de uygulanmaktadır.

Demokratik ülkelerde kullanılan iki temel seçim ilkesi vardır. Seçim sistemleri bu iki ilkenin esaslarına göre düzenlenirler. Bunlar yönetimde istikrar ve temsilde adalet ilkeleridir. Bu iki ilkeden birisi benimsendikten sonra, buna uygun bir seçim sistemi ve hesaplama modeli uygulamaya konulur. Türkiye’de gerçekleştirilecek seçimlerde benimsenecek seçim ilkesinin hangisi olacağına hiçbir zaman doğrudan siyasal partiler ve örgütlü toplumun kendisi karar vermemiştir. 1960 ve 1980 de olduğu gibi onlar adına bu karar, daima başkalarınca verilmiştir. Türkiye’de seçim sistemleri, seçimlerin yapılmasını sağlayarak yönetilenlerin yöneticileri belirleyecekleri bir düzenlemeden çok, siyasal yaşamın istenildiği gibi düzenlenebilmesinde kullanılacak bir araç olarak görülmüştür. Yani bir anlamda siyasal yaşamın kendi dinamikleri dışında, dış etkiyle belirlenmesinin ve sınırlandırılmasının yolunun seçim sistemlerini düzenlemekten geçtiği düşünülmüştür. İlginç olan, siyasal partilerin ve siyasetçilerin muhalif oldukları seçim modellerini değiştirme olanağına sahip olduklarında bu olanağı kullanma yoluna gitmek yerine sadece kendi çıkarlarını ön plana alarak hareket etmeleridir.

Türkiye’de çok partili demokrasi deneyimi zaman zaman kesintiye uğramıştır. Bu müdahalelerin ve kesintilerin nedenleri ve gerekliliği ayrı bir tartışma konusudur. Ancak her defasında müdahaleyi edenlerce demokratik sisteme dönüş gerçekleştirilmiş, siyasal sistemin yeniden düzenlenmesine çalışılmış ama sistemi değiştirmek düşünülmemiştir. Demokrasi anlayışı

Cumhuriyetin gerek kurumsal gerekse toplumsal düzeyde gerçekleştirdiği en büyük kazanımlarından birisi olmuştur.

Seçim sistemleri üzerinden siyasal yaşamı ve toplumu denetlemek anlayışı ise başarılı olamamıştır. Siyasal yaşamın doğal işleyişine karşı gerçekleştirilen her müdahale ancak geçici bir zaman dilimi için bu sürece ara vermiş, kısa bir süre sonra sistem ve siyasal yaşam kaldığı yerden devam etmiştir. 1960 müdahalesi sonrasında gerçekleştirilen ikinci genel seçimlerde (1965) kapatılan Demokrat Partinin devamcısı olduğunu öne süren Adalet Partisi iktidarı tek başına ele geçirmiş, 1971 muhtırası sonrasında iktidarı bırakmak zorunda kalan Adalet Partisi takip eden dönemlerde yine iktidara gelmiştir. Türkiye’de siyasal yaşamı sil baştan yeniden düzenlemeyi amaçlayan 1980 müdahalesi sonrasında da siyasal yaşamdan uzaklaştırılmak istenen siyasal parti liderleri ve kapatılan partiler başka isimler altında da olsa yeniden etkili olmuşlardır. Bu durumun son örneği yoğunlaşan toplumsal hassasiyet ve silahlı kuvvetlerin isteği üzerine iktidardan ayrılan ve sonrasında kapatılan bir siyasal partinin uzantısının 2002 seçimlerini tek başına iktidar olarak kazanmasıdır.

Seçim sistemleri üzerinde oynanarak siyasal yaşamı düzenlemeye çalışmanın pek de başarıya ulaşmayan bir çaba olduğunun bir başka örneği de amaçlanan ile elde edilen sonuç arasındaki ilişkidir. Yönetimde istikrar unsurunu hedef alan ve bunu gerçekleştirmek için yüksek baraj oranlarını öngören 1980 sonrası seçim sistemine göre gerçekleştirilen genel seçimlerin yarısında ortaya koalisyon hükümetlerinin çıkması bu durumun açık bir örneğidir. Uygulanan yüksek baraj oranlarına rağmen gerçekleştirilen son iki genel seçime Türkiye açısından rekor düzeyde siyasal partinin katılması ise ayrı bir inceleme konusu oluşturacak kadar ilginç bir gelişmedir. 1999 genel seçimlerine 20, 2002 genel seçimlerine ise 18 siyasal parti katılmış, 1999 da bunlardan 5’i parlamentoda temsil edilirken 2002 de ancak iki siyasal parti parlamentoda yer bulabilmiştir.

Demokrasi, evrensel ve ortak ilkelere bağlı olduğu düşünülen bir kavram olsa bile uygulamada toplumsal özelliklere bağlı olarak her toplum için farklı nitelikler göstermektedir. Genel ilkeler dışında uygulamada bütün toplumları kapsayacak şekilde ideal bir demokrasiden söz etmek gerçekçi değildir. Benzer bir şekilde seçim sistemleri içerisinde de her toplum için geçerli olacak bir ideal

düzen oluşturma olanağı söz konusu değildir. Her toplum tarihinden ve kültüründen kaynaklanan özellikler nedeniyle kendisine özgü ve toplumsal gereksinimlerine uygun sistemi oluşturmak zorunluluğundadır.

Türkiye, cumhuriyet rejimi öncesinde, imparatorluk döneminden başlamak üzere yüzünü Batı'ya dönmüştür. Cumhuriyet kazanımlarıyla bu yönelişi taçlandırmıştır. Bu alanda gelinen son nokta ise Avrupa Birliğine üye olmak olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak tarihsel süreç içerisinde gözlenen Batı'ya yönelmenin özü hiçbir zaman Batı'nın sömürgesi, emir kulu ya da küçük ortağı olmak değil, aksine Batı Uygarlığının bir parçası olarak güçlenmek ve gelişmek olarak algılanmalıdır. Bu amaca ulaşmak için öne sürülen koşulları toplumsal yapının özelliklerini göz önüne almayarak kabullenmenin uzun vadede olumlu sonuçlara yol açmayacağını düşünmekteyiz. Türkiye'de demokrasinin gelişimi de Türk toplum yapısının Batı toplumlarından farklı olduğunun, farklı özellikler taşıdığının ve farklı çözümlere gereksinim duyduğunun açık bir kanıtını bizlere sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Ahmad, Feroz. **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, çev: Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul, 1996.

Ahmad, Feroz. **İttihat ve Terakki**, çev: Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, üçüncü baskı, İstanbul, 1986.

Akpolat, Yıldız. **Neden Batı'ya Koşuyoruz? Neden Batı'dan Kaçıyoruz?**, Q-Matris Yayınları, İstanbul, 2003.

Akşin, Sina. **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Yayınları, üçüncü baskı, Ankara, 2001.

Akşin, Sina. **Türkiye Tarihi Osmanlı Devleti 1600–1908**, Cem Yayınevi, cilt: 3, İstanbul, 1992.

Akyüz, Hüseyin. **Kutadgu Bilig'de Sosyo-Pedagojik ve Siyasal Söylem**, Eser Ofset, Erzurum, 2002.

Arblaster, Anthony. **Demokrasi**, çev: Nilüfer Yılmaz, Doruk Yayıncılık, Ankara, 1999.

Aristoteles, **Politika**, çev: Mete Tunçay, Remzi Kitapevi, ikinci basım, İstanbul, 1983.

Armağan, Servet. **Anayasa, Seçimler ve Anayasa Mahkemesi**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1975.

Armaoğlu, Fahir. **Seçim Sistemleri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1953.

Aron, Raymond. **Demokrasi ve Totalitarizm**, çev: Vahdi Hatay, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1972.

Aron, Raymond. **Sosyolojik Düşüncenin Evreleri**, çev: Korkmaz Alemdar, Bilgi Yayınevi, üçüncü basım, Ankara, 1994.

Barkan, Ömer Lütfi. "Timar", **İslam Ansiklopedisi**, cilt: 12.

Belge, Murat. "Batılılaşma: Türkiye ve Rusya", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 3: Modernleşme ve Batıcılık**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Bendix, R. ve Lipset, S. M. "Political Sociology", **Current Sociology**, Unesco, Paris, 1957.

Berkes, Niyazi. **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, yayına hazırlayan; Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

Bock, Kenneth. "İlerleme, Gelişme ve Evrim Kuramları", çev: Aydın Uğur. Tom Bottomore, Robert Nispet, **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, yayına hazırlayanlar: Mete Tunçay, Aydın Uğur, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997.

Bottomore, Tom. Nispet, Robert. **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, yayına hazırlayanlar: Mete Tunçay, Aydın Uğur, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997.

Bottomore, Tom. **Seçkinler ve Toplum**, çev: Erol Mutlu, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990.

Braudel, Fernand. **Maddi Medeniyet ve Kapitalizm**, çev: Mustafa Özel, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1991.

Coşkun, İsmail. **Modern Devletin Doğuşu**, Der Yayınları, İstanbul, 1997.

Cotteret, Jean-Marie. Emeri, Claude **Seçim Sistemleri**, çev: Ahmet Kotil, İletişim Yayınları, İstanbul, tarih yok.

Dahl, Robert A. **Demokrasi ve Eleştirileri**, çev: Levent Köker, Yetkin Basımevi, Ankara, 1993.

Divitçioğlu, Sencer. **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu**, Sermet Matbaası, Kırklareli, 1981.

Dobb, Maurice. **Kapitalizmin Gelişimi üzerine incelemeler**, çev: F. Akar, Belge Yayınları, İstanbul, 1992.

Dowse, Robert E. ve Hughes, John A. **Political Sociology**, John Wiley & Sons Ltd., Great Britain, 1986.

Duverger, Maurice. **Siyasal Rejimler**, çev: Teoman Tunçdoğan, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1986.

Duverger, Maurice. **Siyaset Sosyolojisi**, çev: Şirin Tekeli, Varlık Yayınları, İstanbul, tarih yok.

Duverger, Maurice. **Siyasi Partiler**, çev: Ergun Özbudun, Bilgi Yayınevi, dördüncü baskı, Ankara, 1993.

Ebenstein, William. **Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri**, çev: İsmet Özel, Şule Yayınları, üçüncü baskı, İstanbul, 2003.

Eflatun. **Devlet**, çev: Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz, Remzi Kitapevi, beşinci basım, İstanbul, 1985.

Erdem, Tahran. **Anayasalar ve Seçim Kanunları**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1982.

Erdoğan, Mustafa. **Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset**, Liberte Yayınları, Ankara, 2003.

Eroğul, Cem. **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitabevi, Ankara, 1990.

Giddens, Anthony. **Max Weber Düşüncesinde Siyaset ve Sosyoloji**, çev: Ahmet Çiğdem, Vadi Yayınları, Ankara, 2. baskı, 1996.

Goldberg, Arthur S. “Political Science as Science”, N. W. Polsby, vd. **Politics and Social Life**, Houghton Mifflin Company, Boston, 1963.

Gökalp, Ziya. **Türkçülüğün Esasları**, yayına hazırlayanlar: Mahir Ünlü, Yusuf Çotuksöken, İnkılap Kitapevi, üçüncü baskı, İstanbul, tarih yok.

Gökalp, Ziya. **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, sadeleştiren: Ferhat Demir, Türk Kültür Yayınları, İstanbul, 1974.

Guehenno, Jean-Marie. **Demokrasinin Sonu**, çev: Mehmet Emin Özcan, Dost Kitabevi, Ankara, 1998.

Güllülü, Sabahattin. “Sosyoloji Çalışmalarında Tarihsel Boyutun Gerekliliği”, **Tarih ve Sosyoloji Seminerleri**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1990.

Güllülü, Sabahattin. **Sosyoloji Açısından Ahi Birlikleri**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1992.

Hatnes, Jeff. **Third World Politics**, Oxford Press, Oxford, 1996.

Huberman, Leo. **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, çev: Murat Belge, İletişim yayınları, 5. baskı, İstanbul, 1991.

İbn Haldun. **Mukaddime**, çev: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, ikinci baskı, İstanbul, 1988.

Kaçmazoğlu, H. Bayram. **27 Mayıs’tan 12 Mart’a Türkiye’de Siyasal Fikir Hareketleri**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1995.

Kaçmazoğlu, H. Bayram. **Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Karpat, Kemal H. **Türk Demokrasi Tarihi**, Afa yayıncılık, İstanbul, 1996.

Kemerlioğlu, Eyüp. **Bilgi Sosyolojisiinde Temel Görüşler**, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 1992.

Kemerlioğlu, Eyüp. **Toplumsal Tabakalaşma ve Hareketlilik**, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 1990.

Keyder, Çağlar. **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, çev: Sabri Tekay, ikinci baskı, İstanbul, 1990.

Klein, Naomi. **No logo**, çev: Nalan Uysal, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2002.

Koçak, Cemil. “Siyasal Tarih 1923–1950”, Sina Akşin, **Türkiye Tarihi Çağdaş Türkiye 1908–1980**, Cem Yayınevi, cilt: 4, İstanbul, 1992.

Kongar, Emre. **21. Yüzyılda Türkiye**, Remzi Kitabevi, altıncı basım, İstanbul, 1998.

Kongar, Emre. **Kültür Üzerine**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1989.

Kongar, Emre. **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, Remzi Kitabevi, altıncı baskı, İstanbul 1995.

Kongar, Emre. **Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, Remzi Kitabevi, altıncı basım, İstanbul, 1992.

Köprülü, Fuat. **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1981.

Lijphart, Arent. **Çağdaş Demokrasiler**, çev: Ergun Özbudun, Ersin Onulduran, Yetkin Yayınları, Ankara, 1991.

Lipset, Seymour Martin. **Siyasal İnsan**, çev: Mete Tunçay, V Yayınları, Ankara, 1986.

Machiavelli. **Hükümdar**, çev: Mehmet Özay, Şule Yayınları, İstanbul, 1997.

Mardin, Şerif. **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri**, İletişim Yayınları, İstanbul, tarih yok.

Mardin, Şerif. **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

Marshall, Gordon. **Sosyoloji Sözlüğü**, çev: Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999.

Mayo, B. **Demokratik Teoriye Giriş**, çev: Emre Kongar, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1964.

Mills, C. Wright. **İktidar Seçkinleri**, çev: Ünsal Oskay, Bilgi Yayınevi, Ankara, tarih yok.

Moore Jr., Barrington. **Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri**, çev: Şirin Tekeli, Alaeddin Şenel, Verso Yayınları, Ankara, 1989.

Ortaylı, İlber. "Batılılaşma Sorunu", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, cilt: 1.

Özbudun, Ergun. **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2000.

Özdağ, Ümit. **Ordu-Siyaset İlişkisi**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991.

Özdemir, Hikmet. "Siyasal Tarih 1960-1980" Sina Akşin, **Türkiye Tarihi Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Cem Yayınevi, cilt: 4, İstanbul, 1992.

Parkinson, C. Northcote. **Siyasal Düşüncenin Evrimi**, çev: Mehmet Harmancı, Remzi Kitabevi, ikinci basım, İstanbul, 1984.

Parla, Taha. **Türkiye'de Anayasalar**, İletişim Yayınları, üçüncü baskı, İstanbul, 2002.

Perinçek, Doğu. **Anayasa ve Partiler Rejimi**, Kaynak Yayınları, üçüncü baskı, İstanbul, 1985.

Pirene, Henri. **Ortaçağ Kentleri, Kökenleri ve Ticaretin Canlanması**, çev: Şadan Karadeniz, İletişim Yayınları, İstanbul, ikinci baskı, tarih yok.

Runciman, W.G. **Toplumsal Bilim ve Siyaset Kuramı**, çev: Erol Mutlu, Teori Yayınları, Ankara, 1986.

Sander, Oral. **Siyasi Tarih-İlk Çağlardan 1918'e**, İmge Kitabevi, 11. Baskı, Ankara, 2003.

Sarıbay, Ali Yaşar. **Siyasal Sosyoloji**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992.

Savran, Gülnur. **Sivil Toplum ve Ötesi**, Rousseau, Hegel, Marx, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1987.

Saybaşı, Kemali. **İktisat, Siyaset, Devlet ve Türkiye**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992.

Schmidt, Manfred G. **Demokrasi Kuramlarına Giriş**, çev: M. Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara, 2002.

Sencer, Muzaffer. **Osmanlı Toplum Yapısı**, Ant Yayınları, İstanbul, 1969.

Sezer, Baykan. **Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları, İstanbul, 1979.

Sezer, Baykan. **Doğu-Batı İlişkileri Açısından Batı Tarımı**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1990.

Somçağ, Selim. **Avrupa Feodalizminin Evrimi**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994.

Soysal, Mümtaz. **Anayasaya Giriş**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1989.

Swingewood, Alan. **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**, çev: Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998.

Tanilli, Server. **Devlet ve Demokrasi**, Cem Yayınevi, yedinci baskı, İstanbul, 1993.

Tanilli, Server. **Uygarlık Tarihi**, Say Yayınları, yedinci baskı, İstanbul, 1992.

Tanör, Bülent. **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri: 1789-1980**, Afa Yayınları, İstanbul, 1996.

Tekeli, Şirin. "Cumhuriyet Döneminde Seçimler", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, 7. Cilt, İletişim Yayınları.

Teziç, Erdoğan. **Anayasa Hukuku**, Beta Yayınları, İstanbul, 2003.

Therborn, Göran. "Sermaye Egemenliği ve Demokrasinin Doğuşu", çev: Şirin Tekeli, **Birikim**, sayı: 50.

Timur, Taner. **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.

Toraman, Ali İhsan. **1946'dan Bugüne Seçimler ve Seçim Kanunları İle 1999 Seçimleri**, yayınevi yok, yayın yeri yok, 1999.

Touraine, Alain. **Demokrasi Nedir**, çev: Olcay Kunal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.

Tunaya, Tarık Zafer. **Türkiyede Siyasi Partiler**, Arba Yayınları, İstanbul, 1952.

Tuncer, Erol Danacı, Necati. **Çok Partili Dönemde Seçimler ve Seçim Sistemleri**, Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayınları, Ankara, 2003.

Tuncer, Erol. **Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877–2002)**, Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı (TESAV) Yayınları, ikinci baskı, Ankara, 2003.

Turan, Mehmet. **Siyasal Elitler**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991.

Turhan, Mümtaz. **Kültür Değişimleri**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, ikinci basım, İstanbul, 1994.

Türk, Sami H. **Seçim Hukukunun Temel Kavramları ve Çözüm Önerileri**, TESAV Yayınları, Ankara, 1997.

Türküne, Mümtaz'er. **Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

Üstel, Füsun. **Yurttaşlık ve Demokrasi**, Dost Yayınları, Ankara, 1999.

Varlık, Ülkü. Ören, Banu. **Seçim Sistemleri ve Türkiye'de Seçimler**, Der Yayınları, İstanbul, 2001.

Vergin, Nur. **Siyasetin Sosyolojisi**, Bağlam Yayıncılık, ikinci basım, İstanbul, 2003.

Weber, Max. **Sosyoloji Yazıları**, yayına hazırlayanlar: H. H. Gerth ve C. R. Mills, çev: Taha Parla, Hürriyet Vakfı Yayınları, 3. baskı, İstanbul, 1993.

Yavaşgel, Emine. **Temsilde Adalet ve Siyasal İstikrar açısından Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Durum**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004.

Yazan, Ümit Meriç. "Braudel'e Göre Tarih ve Sosyoloji", **Tarih ve Sosyoloji Seminerleri**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1990.

Yılmaz, Aytakin. **Modern Demokrasi Gelişimi ve Sorunları**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2000.

Yücekök, Ahmet N. **Siyasetin Toplumsal Tabanı**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1987.

ÖZGEÇMİŞ

1970 yılında Bursa’da doğdu. Babasının görevi nedeniyle ilk, orta ve lise öğrenimini Türkiye’nin farklı bölgelerinde değişik okullarda bitirdi. Yüksek öğrenimini Erzurum Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünde tamamladı. 1996 yılında Atatürk Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde “Kemal Tahir Düşüncesinde Batılaşma Olgusu” isimli yüksek lisans tezini verdi. 1999 yılında aynı bölümde doktora programına başladı.

